

Բանա

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ԼԵՊԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Բ. ՏԱՐԻ 1963
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ
10

پاكين
 مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد اوتين كارنيك قزاجيان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. HAZANDJIAN

բ Ա գ ի ն
 ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆԱԳՐԱԿԱՆ
 ԵՆ ԱՐԹՈՒՆԵԱՆ

ՎԱՐՏԻ ՆՄՐԱԳԻՐ
 Գ. ԱՍՍՈՒՆԻ
 ՆՄՐԱԳԻՐՆԵՐ
 ԵՊ. ՊՅՅԱԶԵԱՆ, Պ. ԱՆԱՊԵԱՆ

ՆՄՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
 ԱՆՂԱՄՆԵՐ
 Յ. ՔԵՂԱՐԳ
 Յ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
 Վ. ՅԵԱԿԱՆ

ՆՄՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍԵՒ
 ED. BOYADJIAN
 B.P. 1153, BEYROUTH-LIBAN
 Հեռագայ՝ թիվ 250078

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- ՀԱՄԱԱՏԵՂ
- ԵՊ. ՊՅՅԱԶԵԱՆ
- Ն. ՊԵՇԵԿՊԱՇԼԵԱՆ
- Ա. ԵՐԿԱԹ
- Բ. ԿՌԱՆԵԱՆ
- ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ
- Հ. ՍԸՌԵԱՆ
- Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
- ԳՐ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ
- Զ. ՄԻՐԶԱԵԵԱՆ
- ԱՐԹՈՒՆԵՆՑ
- Յ. Գ.

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ռ. ՅԱՐԻ, ԹԻՒ 10

ՀՈԿՈՍՄԱՐԻ 1962

ԳԵՅՐՈՒՄ

Հ Ա Ր Օ Ն ՈՒ Կ Ա Ր Օ Ն

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԶՐՈՑՔԷ ՄԸ ԱՌՆՈՒԱԾ)

Այս գեղեցիկ պատմաժողովը ղրկելով գրագիտին, Համասոնի նամակի մը մէջ կը յայտնէ թէ ան շփոխ մըն ու մնամ է մեր մերժին թէ արտաքին ազգ. ցա-
ղափարակամ զայէսքներուն, որոնք կը շարունակուին անմաստաւորեալ հասն-
լու աստիճանն:

Միայն անմաստաւորեալն, սիրելի՛ Համասոն: Երանի՛ թէ...
Կարգով եւ՛ ժողովրդակամ զրոյցի մը վրայ հիմնուած եւ մեր օրերուն
հայութեան վիճակը պատկերացնող պատմաժողովի բանի մը էջերը, ընթերցողը
պիտի տեսնէ անմաստաւորեալ հետ ման. ծիծաղելի, ման. ցարչելի, շահու
համար անասունի թրիք ուսելու աստիճանին իմաց ստորնացած հոգի:
Պատմաժողովի մէջ երկու ինքն գրելոցի հասած են եղբար-զանչտակամ
այս տխուր վիճակին. պատմաժողովի գուրք՝ հասած է հոն շիրտաւոց հայու-
քին մը ամբողջ:

Այդ օր Ս. Բարթողիմէոս վանքին օրն էր: Լերան ջարհերուն չափ հին օրե-
րուն, չգիտես ո՛ր տեղէն, Սուրբը իր
լայն ծորուքը հովին տուած, ժեղուող
աստղի մը պէս ինքն էր Գարկապան լե-
րան կողքին: Վանքին ջարհէ պատերը
բորբոս կապած՝ ժանկոտ երկաթի դոյն
տուած էին:
Այդ օր ծոռուքը ու հեռուքը դիւ-
ղերէն ուխտի կ'երթային տօնական նաչ-
խուն հազուատներով: Վանքին եները՝
աղօթը, խանկ-պատարագ, բուրվառ ու
քնոց: Գիւղական քահանային վրայ ծի-
րանափառ շուրջառ, Թանկազին Թագ,
սակի ու արծաթ: (Վանքը հարուստ էր

եւ սակայն վանքի փոքրիկ դիւղի բնիկ-
ները աղքատ էին ու հիւանդկախ): Գուր-
քը, հաստարուն, դարուար ընկուղներ-
ներուն տակ տօնավաճառ կար: Պաղա-
րին համար կը տանէին եռու, սերկեփի
Ձեպուչէն: Արմաւի չափ խոշոր շամիչ
Պէտերէն: Կը տանէին գազպէ, նապտղ-
չաքար, դորդ ու կապերա իսկ Կիրիմէն՝
լաչակ ու շալ: Կը տանէին ձի ու լորի,
էծ ու արջո՛ր, լոբ ու կաքաւ՝ վանդակ-
ներուն մէջ փակուած:
Այդ առուստ շատ կանուխ ճամբայ
ինկու էջուկենց Կարօն իր կողք տօնա-
վաճառ ասնելու: Զինն կող էր վրան
փառ խառակ: Ամէն իրիկուն, նախիրէն

գարձին՝ կ'անցնէր զեղի փողոցէն մեծ ուրով, Կորթին կարօտը գեղեցիկ աչքերուն մէջ:

Էջուկենց կարոյին վիճակը լաւ էր: Կո՛վը ժամացուցած էր երեք ընծիւղ եւ մէկ կո՛վ, որ առաջին ծինը ունեցած էր եւ այնքան նման իր մօրը:

Կարօն դիրուկ էր: Հաղուստ կապուտը, շալ ու շալվարը առանձին փարթաճութիւն մը կու տային: Ծաղկաւեր գէճքը բողկի մը շափ առողջ էր ու կըլտը: Ունէր լեցուն պիս, թաւ յօնքեր եւ Կորթի աչքեր: Երեք մեծ բոլոլ գինին իրեն չէր բաւեր ամբողջ տարին եւ խելք կը հասցնէր թէ՛ եկեղեցիին եւ թէ՛ գիւղական դպրոցին:

Արեւը դեռ նոր ծայր կու տար աքաղաղի փետուրներու գոյնգոյն ճաղերով: Պարզկալ միջոցին մէջ դեռ կը հրեւէին իրենց գիւղի քաղաղներու հետ հաստ պղնձեղէն ձայները հեռուէն եկող սայլերու ծանր ճղոցներուն հետ: Արշալոյսն էր, որ կարծես նաշխուն գործըւած մետաքսի մը պէս, կը փաթթուէր սայլերու ծանր դաւններուն:

Երբ գիւղէն դուրս, դէպի վանք տանող զխաւոր ճամբուն մէջ մտաւ Էջուկենց կարօն, տեսաւ ուխտաւորներ, թէ՛ միաւոր թէ՛ ոտաւոր: Իրմէ շատ կանուխ, մօտ ու հեռու գիւղերէն ճամբայ ելլողներն էին: Մէկն իր ետեւէն այժ մը կը քաշէր: Կ'անցնէր փէ՛լիվաններու խումբ մը Մշու կողմերէն նաշխուած թէլլիկներով ու ծանր պարանը փոքր էջի մը բեռցուցած: Նոյնիսկ շատ կանուխ ճամբայ կ'լած էր արջ խաղցնող Մէշէտտի Հասանը, ծանօթ՝ բոլոր գիւղերուն: Այդ անցորդներուն մէջ Էջուկենց կարօն էր միակ, կ'ըսես կովին կծղակով կը քաշէր: Մտեղներու շող ձանձրոյթին մէջ հեղ մը հտես նայեցաւ: Լըմ: Կանգ առաւ կարճ պահ մը: Հեռուէն եկողը ան էր — Հարօն, որ նոյն ճամբուն մէջ մտած էր աքաղաղի երկու բարակ սրունքներով: Հեռուէն գլուխը աւելի-փոքր կ'երեւէր եւ կարծես հո՛վ մը որ անցնէր թելի մը պէս պիտի շարժէր անոր հասակը: Գոս-

ցէ այդպէս կ'երեւէր արովհետեւ միջոցին մէջ սկսած էր ամառուան շոգը: Հարօն դեղին խեղկատակն էր, հաճելի բոլորին համար եւ միշտ ալ հետը կ'իյնային: Ինքը չէր վիրաւորուէր անոնց երբեմն անհամ կատակներէն, եւ ո՛չ ալ անոնց կը վիրաւորուէին Հարօյի լեզուի սուր խայթոցներէն: Բարակ շրթներուն վրայ ունէր միշտ ալ դաւեռոյի բարակ ժպիտ մը: Օր մ'օրանց անոր մականունը տուած չէին, քնք ալ պէտք ունեցած չէր իր մականունին: Հարօն էր եւ այդ անունը այնքան յարմար որքան անոր բարակ սրունքները եւ նոյնքան բարակ քիթը եւ անոր քառսուն կարկտանով շալվարը եւ՝ մանր պնդուած աչքերը: Աչքեր որ կ'ըսեմ, մէկը միշտ գոց էր թէեւ պտտեալ մը չկար գոց ըլլալու: Հարօյին համար մէկ աչքն ալ կը բաւէր գիւղին եւ մարդոց վրայ նայելու: Եթէ երկու աչքով նայէր գուցէ դժբախտ զգար: Հարօն դժբախտ չէր: Այդ էր նախարհի կարգը:

Գիւղացիները ըսելիք, լսելիք կու նենային երբ Սանդաբի Հրապարակը կը հաւաքուէին իրիկուան ճաշէն վերջ իրենց յոգնութիւնն առնելու եւ կը սպասէին որ Հարօն գար: Ան որ կու գար առաջին անգամ իր ձեռքը կ'երկարէր մօտիկ մարդուն թաւթաւնի քրտային, Պրդարա մը փաթթելու:

— Հարօ, երբ պիտ բանաս էս մէկ աչքդ:

— Էն ատեն երբ աշխարհէ գործը կարգին ըլլայ:

Ձարին մէկը անհամ կատակ մը ըրած էր օր մը: Հարօյին տրուած սիկարէթին մէջ վառօղի հատիկներ զբած էր եւ նոյնիսկ խանձած անոր վար ձգուած պեխերը: (Հարօն իր պեխերը միշտ ալ պահած էր իր շունետրի անցուկ սահմաններուն մէջ եւ օր մըն ալ մտածած չէր վեր առնել ինչպէս Էջուկենց կարօյի պեխերն էին): Ծխախոտին հետ խառնուած վառօղի Հրապարակներէն յետոյ՝ Հարօն պեխերը սրբած, մի քանի անգամ իր մէկ աչքը թարթած՝ ժպտացեր էր ներկաներուն հետ եւ բաժնած այդ անհամ կատակը: Էն, նոյն գիւղացիներն

էին, որ զինք յաճախ աշխատանքի կը կանչէին ըլլայ կալի կուտի, աշխատողի, ջրաղացքը աղօն տանելու ու բազմապէս գործներու համար: Եւ այդ գործներով էր որ իր տունին հաց ու փխլաւ կը հասցնէր:

- Բարեւ, Հարօ, ձայն տուաւ Կարօն եւ դանդաղեցաւ որ Հարօն իրեն հասնէր: Ես ալ ըսի էս ո՞վ է կու գայ - լէնդ լէնդ: Մտքէս ըսի՝ Սվականնց կտուրի արագիւն է էլեր վանքը ուխտի կ'երթայ: Ի՛հ, գիտե՛ս ա, արագիւնը Երուսաղէմի հետ կապ ունեցող թռչուններ են: Զըլլայ, Հարօ, խնդրանք ունիս Ս. Բարթողիմէոսին:

- Ի՞նչ խնդրանք, աղա Կարօ, կաթ տուող կովին երեսին որ նայիս, արդէն յայտնի է: Ի՞նչ նուրբերը, մեղայ Աստուած, զու կովին երեսն ալ չունին: Բու կովին երեսը որ տեսնես՝ արքայն առաւել թիւն է: Աստուած զիս որ Զիւլիլըս ըրած է ըսել է բան մը կայ սխալ: Ի՞նչ սխալը իմ մէջ է թէ էնոր՝ ես ալ չգիտեմ: Զան կ'ընեմ իմ ստրաքն ալ Աստորոյ կերպարանքով ստեղծուած է: Ալ Հասկցիր աշխարհի բանը:

Հարօն իր ուսին ձգած էր ոտքերը կապած երեք աքաղաղ Ս. Բարթողիմէոսի պաղարին տանելու: Տան մէջ պակաս էր թէ աղ, թէ օճառ եւ թէ լուցկի:

- Ի՛հ, ինչ ընենք, աղա Կարօ, ես ըլ ժողի պէս ունեւոր որ ըլլայի... էդ պաղարին կով մը կը տանէի:

Կարօն ուղից փոխել զրոյցը: Նկատեց, որ Հարօն կրնար խայթել զինք իր նետի պէս բարակ ժպտելով:

- Հարօ, հիմա քանի՞ զաւակ ունիս: - Հինգ զաւակ, աղա Կարօ: մէկն ալ ճամբան բռնեք կու գայ:

- Նորէ՞ն, Հարցուց Կարօն, էնպէս զարմանքով, որ Հարոյին պէս աղքատ մարդիկ էդքան զաւակ չպէտք է ունենան: Ըսել է Վարդերին գողնոցը նորէ՞ն վեր բարձրացեր է: Կարոյի այդ խօսքերուն մէջ թաղուն բան մը կար: Հակառակ որ Հարօն աղքատ էր եւ սակայն,

ունէր լայն կողերով, պոպոզու մարմնով կին մը:

- Է ի՛նչ ընենք, աղա Կարօ, չունեւորի հալ է: Երազ չվառենք - մէթը խնայենք ըսելով՝ Վարդերին հետ կանուխ անկողին կ'երթանք:

Այս զրոյցներու ընթացքին Կարօն երկարեց իր ծխատուփը Երուսաղէմի սատափ բանուածքով:

Հարօն սիկարէթը փաթեցած աստեղ հիացումով կը զիտէր Կարոյի կողմը, որ կ'ըսես խումաշ Հազած, խանուածի պէս կը քալէր եւ մտնէրու պարս մը անոր գլխին շուրջ կը դառնար: Հարօն մի քանի անգամ ուղից իր հիացումը յայտնել եւ սակայն ուսին մըդուած երեք աքաղաղներու կրկնոցը զինք կը հեռացնէի իր ըսելիքներէն:

- Ի՞նչ խառ կով ունիս, աղա Կարօ: մեղք որ պաղար կը տանիս, որ դրամ ունենայի... որ էդ կովն ինծի ըլլար, Վարդերը տասը զաւակ ալ ունենար հող չէի ըներ: Խօսեցաւ Հարօն սիկարէթի թուղթը թրջելով:

Այդ պահուն Կարոյին աչքերուն մէջ ընդ կ'ըսես թրթուրի պէս կանաչ գու մը ելաւ ու մտաւ թանձր յոնքերուն մէջ: Ուղից լաւ կատակ մը խաղալ Հարոյի գլխին՝ օգտուելով անոր տկարութենէն: Այնքան անկեղծ տկարութիւն մը կար անոր ձայնին մէջ երբ ըսաւ, Վնթէ էդ կովն իմա ըլլար...:

Կարօն կեցուց կովը հոն, ուր ճամբին մօտ հաստ ունենի մը կար դով շուքով, ուր կենդանիները ամառուան շոգին՝ հանդիսա կ'առնեն գանդաղ որոնումով:

- Հարօ, կը տեսնես էդ մեծ կողովը: Խօսեցաւ Կարօն մատով ցոյց տալով լայն ու կլոր կողովը մը որ երէկ աչ տեսն, գուցէ վերջալոյսին՝ կուշտ փորով գոմէջ մը թրքած էր եւ տակաւին անոր շուրջ մըլիւններ եւ բղէղներ հաւաքուած չէին:

- Հա, թեմամ կլկուր մը ձըվելիկ թոնիին համար, խօսեցաւ Հարօն ասոնց զիտնալու թէ ի՛նչ ըսել կ'ուզէր Կարօն:

- Հարօ, որ էդ բոլորը ուտես, էս կովը քեզի հալալ:

Հարօն գարմացած դիտեց ազա կարոյին զէմքը: Իրեն այնպէս թուեցաւ, որ աջ աչքին ծանր կոպը վեր պիտի վերնար յանկարծ:

- Ըսել կ'ուզես... Հարոյի ձայնին մէջ այնքան օտար բան մը կար, որ արդէն զգաց: Եղածը կատակի սահմաններէ դուրս պիտի գար: Ինչքան պէտք ունէր կովի մը: Հարօն չնղ մը նայեցաւ կոտորիին եւ պահ մը երեւակայեց, որ կովը իրն էր եւ կապը բռնած իր տունէն ներս պիտի մտնէր: Տան մէջ աման քէն-նիրէ կաթով պիտի լեցուէին - մածուն, չէֆնիլի պանիր, կարագ. իսկ փոքրիկները շուրի տեղ թան պիտի խմէին:

Կարօն իր այդ խաղով կ'ուզէր հոս բեմ մը սարքել Սանդեբարին շուրջ հաւաքուող զիւղացի հանդիսակաւներուն երբ հրապարակը մտնէր Հարօն:

Էջուկնեց Կարոյին մէջ վախ մը սողակեցաւ յանկարծ, ճիշդ մողէսի մը պէս: Գնդին խեղկատակը, Հարօն, այգիքան վճռական եւ ուժեղ կամքով տեսած չէր եւ արդէն սկսած էր դործի... Կարօն իր խոշոր աչքերը բաց դիտեց: Եթէ լմնցնէր էդ բոլորը... տեսաւ Հարոյին զէմքին դայնը՝ հետզհետէ կը փոխուէր, թթուն դրուած երկար վարունդի դոյն տաւա զեռ կէսին չհասած: Կարօն կաւէ շինուած արձանի մը զոհ երեւոյթ տաւ: Երբ Հարօն Վլայ փորս ըսաւ ու երկու ձեռքերով փորը բռնած դեպին պատկեցաւ: Վերթի, կըրթի կ'ըսես ամբողջ փորը դուքս պիտի գար:

Էջուկնեց Կարօն շահած էր գրաւը: - Այ, ալ չեմ կրնար, Կարօ: Վլայ փորս...

- Ատուած որ խելք չէ տուեր, Ի՛նչ ընեն մարդիկ, խօսեցաւ Կարօն, դըպրոցի, եկեղեցիի խելք հասցնողի հով մը բռնած ճակատին եւ ուղեց կովին հետ ճամբայ ելլել Հարօն իր հալին ձգած:

- Ոչինչ, Հարօ, կը մոռնաս երբ քիչ մ'աւելի խելք ունենաս, աւելցուց Կարօն ու չդիպցաւ թէ Հարօն ինչպէ՛ս յանկար-

ծակի, մէկ ձեռքով փորը բռնած հասաւ վայրի կենդանիի մը պէս ու բռնեց կովին կապը այնքան ժիւր, որ կարծես ալքի մազիւնք ըլլային:

- Ո՛ւր, Կարօ, էս կովին կէտը իմն է, պոռաց Հարօն եւ բարկութենէն սկսաւ կակաղել:

- Բայց դուն չի քննամբարիք, Հարօ:

- Իմն է կովին կէտը, Կարօ: Ես կեւրած եմ կէսն էդ կոտորիին: Ձէ՞ որ ամբողջը կ'արժէր քեմամ կով մը...

- Ի՛նչ կ'ուզես, որ ընենք, Հարօ: Կովը կէս չենք կրնար կիսել: Կարոյի այդ խօսքերուն մէջ դեռ թաղնուած կատակը կար:

- Կարօ, Կարօ, դուն իմ լէշին վրայէն կ'անցընես էս կովը:

Կարօն ի զուր փորձեց կովին կապը ազատել Հարոյի մազիւնքէն: Կարօն աւելի վախեցաւ երբ տեսաւ Հարոյի փակ աչքը բացուած էր յանկարծ: Այնքան ուժեղ էր զայրոյթը: Հարօն ու Կարօն բռնած կովին կապը, իրենց զայրոյթէն կրնային քարանալ կովին հետ երբ հեռուէն տեսան ձիաւոր մը, սպիտակ հագած, խոճայի ծանր փաթթոցով:

- Այ, էդ խոճային հարցնենք, խօսեցաւ Կարօն:

- Հարցնենք. ըսաւ Հարօն այնքան վստահ որ իրն էր իրաւունքը:

Յոճան՝ պարսիկ էր: Կանգ տաւ ձիով երբ տեսաւ երկու մարդաց զէմքերուն վրայ փոթորիկ մը կար, իսկ կովը իր գլուխը կը շանչէր ճանճերը վանելու համար:

- Յոճա էֆէնտի:
- Մահհրապա:
- Հալ-հեքիաթ...
- Ես կեւրած եմ կէտը...
- Բայց ամբողջը կեւրած չէ:

Եւ արդէն խոճային խօսք չէին ձգեր վիճելով երբ խոճան խօսեցաւ ձ) որ ըսած անապատականի մը պէս, իր սպիտակ մօրուքի պատկառելիութիւնով:

- Ամօթ է, հէմչէրիներ: Ալլահի գա-

առաստանը կայ: Եթէ տմբողջը կող մը կ'արժէ, կէտը հէլպէթ կէս կող է. խօսեցաւ խոճան եւ արդէն Հարօն այնքան դու՛ մնաց, որ աջ աչքին կողմը նորէն վար իջաւ:

- Կովն ինչպէ՛ս կ'իսկնէք, խոճա է-Ֆէնտի:

- Կովը կ'իսկնու պէտք չկայ, հէմէ-բի, թէ որ կ'ուզես թե՛մամցնել ջու կովը դուռն ալ էն միւս կէտը կեր:

Այդ մէկը անահնկալ էր թէ՛ Կարոյին եւ թէ՛ Հարոյին համար, եւ արդէն Հարոյի բարակ շրթունքներուն վրայ խնդկատակի բարակ ժպիտը կեցաւ:

- Ես համաձայն եմ, խոճա էՖէնտի: Թէ որ մնացածն ալ Կարօն ուտէ այն ատեն արըշ-պարըշ ճամբայ կ'իջնանք:

- Իսկ զո՞ւն, հարցուց խոճան Կարոյին: Կարօն շատ ուշ համաձայնեցաւ. դեռ զայրոյթ կար անոր այնքան մէջ: Ի՛հ, ոչինչ, մի քանի անգամ ալ ինք Վերթ կըրթն կ'ընէ եւ արդէն տէր կ'ըլլայ իր կովին:

Պոճա էՖէնտին հսկեց, որ կատարուէր Ալլահին օրէնքը. եւ արդէն սկսաւ կրթկրթալ Կարօն. փորին մէջ կ'ըսես երկրաշարժ էր մտեր ու զվայ փորս՝ ըսաւ ու զետին պտակեցաւ:

- Բան չկայ, Կարօ, որ մեծնաս, որ խելք ունենաս կ'անցնին էդ բոլորը: Հարօն լուծած էր իր վրէժը Կարոյի նոյն բառերով. բայց որ դեռ ուտելիք կար:

- Տահա կովին ոտքերը ,գլուխը իմն է, Կարօ: Իմ կովի ոտքերով ճամբայ չես կրնար ելլել, խօսեցաւ Հարօն միեւնոյն ատեն խոճային նայելով: Այս անգամ իր բարակ ժպիտին մէջ անդուժ բան մը կար. անդուժ էր Ալլահի դատաստանը որ

խոճային յուլունքի նման աչքերուն մէջ կարծրացած էր: Պոճան դու՛ զէ՛մբով նոյնքան դու՛ մօրուսով ճամբայ ինկաւ: Բարի գործ մը կատարած էր այդ օր: Կատարուած արդարութենէն դու՛ էր նաև Հարօն եւ այդ պահուն միայն յիշեց, որ ինք ոտքերէն կապուած երեք աջազաղներ ունէր ուսին ձգած՝ վանքին պազարը տանելու: Վախը փորին՝ փնտուեց աջազաղները ու գտաւ չորացած առուի մը մէջ: Աջազաղները այդ իրարանցումին մէջ անկիւն մը մոռցուած, կրկնալով մէն մէնի, կապուած ոտքերին ազատուլու ճիգով՝ հեռացեր ու ինկեր էին չորացած առուին մէջ: Հարօն իր աջազաղները ուսերուն նետած ճամբայ ինկաւ: Թոյլ էին ոտքերը - Վերթ, կըրթն: Կարօն եւս դժուարութեամբ ինքզինք հասցեց կովին հետ ճամբայ ինքնուրու եւ արդէն պիտի ուշանային պազարին համար:

Հարօն առջեւն ինկած կը քայլէր իր լինդ օրունքներով: Արդէն միևսկ՝ հրք իր ետեւէն լսեց Կարոյին ձայնը:

- Հարօ:
- Ի՞նչ կայ, Կարօ:
- Էս առաւօտ մենք հանդիպեցանք էս ճամբուն վրայ: Դուն ուսիդ ձգած էդ հաւերն ունէ՛իր իսկ ես իմ կովը - շատ բարի:
- Շատ բարի, Կարօ, կրկնեց Հարօն:
- Հիմա ալ, Հարօ, ես իմ կովն ունիմ դուն ալ ուսիդ ձգած էդ հաւերը - էդ ալ բարի:
- Է՞դ ալ բարի - կրկնեց Հարօն:
- Բայց աղբերս, մենք ինչո՞ւ կե-բանք էդ թրիքը:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Հ Ա Ր Ց Ո Ւ Մ

Ես եւ ոչի՞նչ.
 Միայն, միայն, բառ ու խաւա՞ր,
 Պատրա՞նք խորունկ, տխրանոյնչ:
 Բայց կայ ետիս անցած կեանքի դաժան հեքիաթ,
 Բայց կայ առջիս նոր սկսող ցաւի ուղի,
 Ու շուրջս կայ մարդու արդիւնք՝
 Փուշ ու փռշի:

Մարդիկն ամէն, ամէն, ամէն,
 Այսպէ՞ս կ'ապրին, -
 Ծուկ՞ն, ծուկ՞ն:
 Այսպէ՞ս կ'ապրին,
 Տարակոյսի եւ վախերու սեւ ծուխի մէ՞ջ,
 Արգելքներու պատի՞ն առջեւ,
 Բանտի՞ մը մէջ:
 Ուրիշ բան չե՞մ,
 Բանտարկեա՞նք եմ լուկ մարդերու գծած վարքին,
 Աստուածներուն հոս հոն ըսած բառ ու խօսքին:
 Այրի՞լ հարկ է, թէ բանի մը հպատակիլ:
 Ձայն մը լսել հողին տակէն կամ երկիւնքէն
 Ու վի՞գ ծռել:
 Ելլել երթալ Յովնանին պէս նիւնուէ՞ կըքել,
 Կամ կէտ Ջուկին ընդերքին մէջ իսկոյն հալի՞լ:

Խորհրդաւոր ընկալո՞ւչ եմ հոգւով, մարմնով,
 Եւ ըստրուկ երկու հաս ո՞տք՝
 Մի՞նչեւ շիրիմ,
 Մի՞նչեւ շունչս վերջի՞ն, վերջի՞ն:

Ամէն ճամբայ ուրեմն սո՞ւտ.
 Սո՞ւտ արեգակ, սո՞ւտ բլուրներ,
 Աո՞ւտ բնութիւն ու հռուզեռ:
 Քաղաքները ուրեմն սո՞ւտ,

Ամբոխները ամբողջ պատրաստեմք,
 Մաղիկները մարգագետնին ցնորք, խարկա՞նք:
 Կինը ստուե՞ր, թէ գոյութիւն:
 Նահեստաններն ու մարմարներն անդարձ մեկնած հագիններուն՝
 Երա՞զ անհուն:
 Բռլոր ստոնք տժգոյն «Նս»ի արուացումում,
 Խօլ գառանցա՞նք.
 Զգիտցուած ինքնապատի՞ծ:

❖

Արձագանգ է միտքս հիմա
 Ո՞ր հեռաւոր աստուածներու խոր խոհերու,
 Ո՞ր մեծ սիրոյ ջերմութիւնն է սէրս եկած այս կեանքին մէջ՝
 Կրկնավառուած,
 Եւ իմ մէջէս՝
 Հեռուն վառող, հեռուն կիզող, ժամանակի խորունկ հեռուն:
 Տարածութեանց ու դարերուն հասցէն սրտիս
 - Անծանօթի՛ յաւէտ հասցէ՛ -
 Ուրկէ՞ եկած՝ ես ո՞ւր կ'երթամ:

❖

Մեծ Ուրիշիւն, Մեծ Օտարիւն մասնի՞կն եմ ես,
 Դեմ տարե՞րքն եմ,
 Թէ փշուրն եմ յաւերժական, ամբողջական Հարագատիւն:
 Ես հեռուիւն մշանը չե՞մ,
 Ներկաներուն, մօտիկներուն մէջ պտըտող:
 Ես չե՞մ բերած ինձմէ գազտնի գազտնի՛ք այստեղ,
 Զե՞մ վաճառարդ անգիտակից,
 Եւ այստեղէն ես չե՞մ տանիր ինձմէ գազտնի՞ ուրիշ գազտնի՛ք:

❖

Նստք մըն եմ ես, միտք մըն եմ ես, սիրտ մըն եմ ես,
 Կ'երթա՞մ, կ'երթա՞մ,
 Գալիք ըսուած արքայական ոստանին մէջ:
 Այլ երբ կ'երթամ,
 Յաճախ կ'ըսեմ - կա՞մ թէ չկամ:

❖

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ծնայ ես,
 Հարցա՞նք տալու, թէ ապրելու:

Ն. ՊԵՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ՄԸ ՊԵՅՐՈՒԹԻ ՄԷՋ

(« ԱՄԷՆՈՒՆ ԱՂԲԱՐԻԿԸ »)

ՄՈՒՏՔ

Տիրան ու Վարդան Սուրէնեան եղբայրները՝ աւելի քան քառասուն տարի առաջ, Հալէպէն ծովեզերք գաղթելով, Հասան Պէյրութ:

Երկու եղբայրները բաւական տէր էին զարգացումի, ու Հալէպէ մէջ պաշտօնավարած էին իբրև ուսուցիչ:

Իրենց ծնողքին մահերէն ետքը, ծախելով իրենց տունը, անցան լիբանանեան ծովեզերք, առեւարական նպատակներով:

Տիրան, երէցը, որուց անցնիլ Թըրանսա: Վարդան զճոռց Հաստատուիլ Պէյրութ:

Երկու եղբայրները իրարմէ բամբուլէ քանի մը օր առաջ, ունեցան կարեւոր խօսակցութիւն մը, որ աւաւատիկ կրտսերը ըսաւ.

— Կը հեռանաս՝ երթալով Տրանսա: Արտասահմանի Հայուն ու Հայաստանի մէջ գանձող հեռաւորութիւնը երկու երկիրէն աւելի ըլլալու չէ:

— Աւելի լիտակ պիտի ըլլայ ըսել:— Հայուն ու Հայաստանի մէջ գանձող հեռաւորութիւնը՝ կէս կամ ամբողջ աշխարհամասէ մը աւելի ըլլալու չէ: Հայը պէտք չէ հեռու ըլլայ Ասիայէն ու Եւրոպայէն:

— Ասիան շատ ընդարձակ է, իսկ Եւրոպան՝ համարձակ: Հրամարելու չէ միջինէն, որ Միլիոն Արեւելքն է: Հին

Հայերը հերթաթնէրու մէջ, հեռաւորութեան չափը կ'որոշէին «եօթը լիս, եօթը ծով անդին» ըսելով:

— Այն ատեն, եօթը լիսը, եօթը ծովը կամ եօթը հրաբուխը՝ մեծ հեռաւորութիւն մըն էր: Մի՛ մոռնար որ Հին Հայերը լիճը կ'անուանէին ծով, դաւառը՝ աշխարհ, իսկ քանի մը նահանգը՝ տիեզերք: Պզտիկ ըլլալով՝ ամէն բան մեծ տեսած են:

— Մեր մեծ տեսելուն պատճառը՝ մեր հողեկան մեծութիւնն է եղած: Հայերը միայն Վանայ լիճը անուանած են Բզնունեաց Ծով: Պատճառը միայն մեծութիւնը չէ, այլ ազի ըլլալը:

— Սեւանի լիճն ալ ծովու տեղ դրած են. իսկ Ուրմիոյ լիճը՝ ովկէանոսի տեղ, ազ ալ, պղպեղ ալ շատ ունենալուն: Հիմա, հեռաւորութիւնը հարթուած է տրապուլթիւնով: Մէկ օրուան ճամբան կ'երթուի մէկ ժամէն: Ենթոյն իր Թըրանսի, Ալիթալիայի, Լուֆթհանձայի, Սապինայի:

— Բայց կայ ու կը մնայ հեռաւորութիւնը բարձրու, որոնք շուտով կ'աշխարհին գաղթականները, Հայ ըլլան թէ ոչ:

— Եթէ չիլ մը կը չարափոխեն, շատ մըն ալ կը բարեփոխեն:

— Տակաւին Թրանսայի հողուն վրայ ստեղ չգրած, արդէն սկսար արտայայտուիլ լիանթէնի պէս: Մի՛ մոռնար մեծերուն մեծազոյնը:— Մեր Մասիսը:

— Մասինը չեմ կրնար քալեցնել ու հետս աննիլ: Եթէ աշխարհէ մէջ բան մը կայ որ յաւիտեան իր անզը մնալու է՝ Մասինն է: Անոր պատկերը սրտիս վրայ է:

— Մէկ բան լուս գիտնայու ես. հո՛ն է որ Հայը կրնայ ապրիլ իբրեւ Հայ:

— Եւրոպայի մէջ է սակայն, որ Հայը կրնայ ապրիլ իբրեւ մարդ:

— Հայը Հայու պէս ապրիլու է, մարդու պէս ապրիլէ աւելի: Թող ոչ եթէ Հայը Հայու պէս ապրի, կատարեալ մարդու պէս ապրած կ'ըլլայ: Եւրոպան սակարան է. հոն մարդիկ անդադար կ'երկն ու կ'իջնեն. բայց Հայութիւնը հոն դատապարտուած է միայն իջնելու... մինչեւ դերեզման:

— Ըսածիդ մէջ, թէեւ ճշմարտութիւն կայ, բայց ամէն Հայու համար չէ այդ ճշմարտութիւնը: Ինձի ելեւէջ պէտք է, որպէսզի ելած աստեա կառչիմ դերքի մը ու հոն մնամ: Հոն եթէ սակարան է, հոս ալ սակարկութեան աշխարհ է: Նայէ որ սուղ ծախսո ինքզինքդ:

— Երբեք միտք չունիմ ինքզինքս ծախու հանելու: Պիտի հիմնեմ առեւտրական դործ մը ու ծախելիքս պիտի ըլլայ ապրանք: Իրամազլուիտ քաւարար է այստեղի համար: Իսկ զու դրամազլուիտը Եւրոպայի համար, դուցէ անբաւարար ըլլայ:

— Ունիմ նաեւ աննիթական դրամազլուի մը, որ կը բաղկանայ երիտասարդի եռանդէս եւ ցեղային ձեռնբեցութեանէս:

— Կը մտղեմ սրտանց՝ յաջողութիւն: — Նոյնպէս եւ ես, նոյնքան սրտադին կերպով:

- Հասցէդ հարկաւ կը հաղորդես:
- Բնականաբար:
- Պիտի գրես անուշտ երկարորէն:
- Եթէ պատասխան ընդունիմ:
- Պատասխան մը չեմ թողուր անպատասխանի:
- Ամէն անգամ երբ պատասխան ընդունիմ, հետեւեալ օրն իսկ կը պատասխանեմ:
- Եթէ հետեւեալ օրը չէ, քանի մը

օր ետքը կը փութամ անպատեառ պատասխանել պատասխանիդ:

— Ու մեծը մեկնեցաւ:

Ակիւզները, ամիսը անգամ մը դրեցին իրարու: Հեռզհեռէ դրեցին երեք ամիսը անգամ մը, ետքն ալ վեց ամիսը անգամ մը, վերջապէս, տարին անգամ մը:

Երկու եզրայրներուն նամակները՝ նախ ամսաթերթ էին, ապա եղան եռամսեայ հանդէս, ասին մը ետքը դարձան կիսամեայ պարբերաթերթ, վերջապէս, ըլլալու համար տարեգիրք:

Իրենց նամակագրութիւնը չէր կըրնար խուսափիլ՝ հողմացրիւ Հայերու թշվառութեան ճակատագրէն, որ է նախ նամակներու աստուկութիւն, ապա սակաւութիւն, եւ վերջապէս, սով:

Տարօրինակը այն է որ նամակները երբ ամսաթերթ էին, կը բաղկանային վեց էջէ: Երբ եռամսեայ եղան, իջան երեք էջի: Վեցամսեայ ըլլալով՝ մնացին երկու էջ: Իսկ երբ փոխուեցան տարեգիրքի, խառցան մէկ էջի մէջ:

Ճ

Տիրան Ծրանսայի մէջ, երկու տարուան վերիվայրումներէ ետքը, յաջողեցաւ տիրանալ զործատունի մը, սւք կ'աշխատին քառասունէն յիսուն բանուորներ:

Ամուսնացաւ հայուհիի մը հետ, ու բախտաւորուեցաւ երկու զաւակներով. երէցը աղջիկ, միւսը մանչ, անունը Արմէն, որ կամայ եւ ակամայ փոխուեցաւ ու եղաւ Արման:

Ամուսնացուց աղջիկը, Վարդուհին, որուն ամուսինը մեռաւ արկածաւոր: Տիկին Վարդուհի աղջիկով մը մնաց այրի: Քանի մը տարի ետքը, մահացաւ քաղցկեղէ:

Կրտսեր Սուրէնեանը մնաց Պէլքութ, ու բաւական բանուկ փողոցի մը վրայ բացաւ խանութ մը:

Ամուսնացաւ հայուհիի մը հետ, բախտաւորուելով երկու մանուկ ու մէկ աղջիկով:

Տարեներու ընթացքին, զենց երեք

տան, զանազան Թաղերու մէջ, որոնցմէ մէկուն մէջ կը բնակի:

Տարիքի ու տկարութեան պատճառներով՝ խանութք յանձնեց իր մանչերուն, ինք քաշուելով գործէ: Ամուսնացուց իր զաւակները, որոնք Հիմնեցին առանձին բոյներ:

Վարդան, առողջական վիճակը պարտակելով՝ ճամբորդեց զէպի Փարիզ, ուր մնաց երկու ամիս եղբորը մօտ, առնելով իր կարօտը եւ իրագործելով Փարիզը տեսնելու փափաքը:

Մեծը իր Փարիզ հաստատուիլը, գործարանատէր ըլլալը, ամուսնանալը, երկու զաւակ ունենալը, ինչպէս նաեւ մեացեալ մանրամասնութիւնները՝ վերագրեց ճակատագրին, ըսելով.

- Ճակատագիրս այսպէս է եղեր:

Իսկ Պէլլրութարնակը նոյն բանը կ'ըսէր, տարբեր բառերով.

- Բախտին ուզածէն բան մը պակաս չ'ըլլար, ինչպէս նաեւ բան մը աւելի: Այլ է եղեր իմ Բախտս: Փա՛ռք Աստուծոյ:

»

Փարիզ հաստատուած եղբորը տղան, Արմէնը, Հօրը համաձայնութեամբ հասած էր Պէլլրութ, մնալու յորս-Հինգ ամիս: Կ'ուզէր վայելել Հօրեղբայրը, ազատականները, Հայութիւնը Լիբանանի: Ունէր ժանաւանդ ամուսնական նպատակ: Այդ մասին գրած էր երէց եղբայրը կրտսերին:

Արմէն անցած էր երեսուցը: Բոլոր հայ երիտասարդներուն պէս, ինքն ալ կը փափաքէր կին մը ունենալ հետեւեալ յատուութիւններով. - զեղեցիկ, քաջ, քաղաքող, ճարպիկ, աշխատասէր, տանտիկին, հաւատարիմ: Արմէն աւելի ըլլալով՝ կը պահանջէր որ իր ապագայ կողակեցը ըլլայ նաեւ յոտից դուրս, նաև ներքնապէս հայ հայախօս: Արդէն այդ վերջին պահանջին պատճառով կը գլտնուէր Պէլլրութ:

Արմէն ի փոխարէն ունէր հողի, միտք, մարմին ու գրպան, որոնք պարտք չէին:

Սահուն կերպով կը խօսէր հայերէն: Այս հրաշքը կատարուած էր, շնորհիւ ծնողքին, տունը այցելող մտաւորականներուն, Մուրատեան Վարժարանին, ուր յաճախած էր քանի մը տարի, տակաւին շնորհիւ մասնաւոր դասերու, բայց մասնաւանդ շնորհիւ իր խորարմատ սիրոյն, հանդէպ հայերէնի:

Արմէն, հակառակ վկայուած ճարտարադէտ մը ըլլալուն, կ'աշխատէ Հօրը գործին մէջ, իբրեւ տնօրէնը գործարանին:

Կուսակցական չէ, այլ կողմնակից է համերաշխութեան, համագործակցութեան: Կը ճանչնայ, իր յայտարարութեամբ, կուսակցութիւններու առաւելութիւնները ու թերութիւնները: Մեծապէս կը փափաքի որ վերջ գտնէ Հայոց մէջ, կուսակցական հակամարտութիւնը: Բարեկամներ ունի գրեթէ բոլոր հոսանքներու մէջ, ու անոնց Հետ երկարօրէն կը խօսի եւ կը խօսեցնէ: Արմէն կ'ատէ կուսակցականներէն անոնք միայն, որոնք ռխակալ, մոլեռանդ են: Իր բնաբանը, յորդորակն ու վերջարանը եղբայրութիւնն է:

Արմէն իր պէլլրութարնակ Հօրեղբոր կողմէ (որ թէեւ անկուսակցական, բայց բուն կերպով համակիր է Դաշակցութեան) անուանուեցաւ «Ամէնուն Աղբարիկը»: Արմէն ալ իր Հօրեղբայրը անուանեց «Ամէնէն Բարբառիկը», առանց սակայն ըսելու անոր երեսին:

Եւ Հօրեղբայր ու եղբորդի ամիսներով խօսեցան, վիճելով, հակաճառելով այնքան արտօմակով, որ կարծէք կ'ըմպէին Չահլէի օդի, ճաշակելով սեղաններ լեցնող, ամէնէն ծակաչքները կըլտացնող լիբանանեան ազանդերները, որոնք մէկ անգամէն կը ընրուին, լայնարձակ փայտէ ափսոսով, կամ առաջը առնելու համար յաճախորդներուն սպասումներուն, եւ կամ առաջը առնելու համար սպասեակին երթեւեկներուն:

Պիտի տանք իրենց ասուլիսներէն կարեւորները:

Իրենց ընդդիմախօսութիւնները համն ու հոտն ունին ըմպելիին Չահլէի:

Իրենց պաղափարները, կարծիքները, արտայայտութիւնները կը նմանին սահմանափակութիւններու Լիբանանի:

Իրենց ժողովուրդներն ու միութիւններն ալ կը յիշեցնեն մածուցը Շթորայի, որ կը մեղմէ խտութիւնը օդին ու խառնակութիւնը ազանգերներուն: Եւ արդէն այդ պատճառով է որ (կը կարծենք...) Չահլէ օդեւէտ տւանին քով՝ Շթորա աւանը կը պատրաստէ պանծալի իր մածուցը:

Եթէ իրենց ասույթները կրցանք ներկայացնել նոյն համերով ու հոսերով, յայտնաբերել միայն բարեխաղ կերպով սարքած կը համարինք գրական-երգիծական այս համեստ խնջոյքը:

ԳՆՈՒՄ ՍԸ՝ ՊԷՅՐՈՒԹԻ ՍԷՋ

Փարիզահայ Արման, օր մը, կը ջանար շրջիլ, իբրեւ ակամայ նամակագր, Պէյրութի կառքերուն կրկէսին մէջ ինկած, երբ ինքզինքը գտաւ գլխարկավաճակի մը ցուցափեղկին առջեւ, ու դըժխարկի մը շատ հաւնելով՝ մտաւ կրպակէն ներս:

Սանտիֆիկանը ժպտիտի խայծ մը դէմքին վրայ, գլխաւորեց Արմանը ու հարցուց.

- Անպատճառ Հայ էք, այնպէս չէ՞: Փարիզահայը բառ մը սխալ գործածելով պատասխանեց.

- Հայ եմ, ու վարդապետի տղայ եմ:

- Ի՞նչ... Ուրեմն Երուսաղէմցի էք:

- Ո՛ր. Փարիզցի եմ:

- Փարիսեցի՞...

- Ո՛ր, մօմ շէր, Փարիզիւմ, Փարիզցի:

- Հա՛, Փարիզէն էք: Ըսել է Փարիզի մէջ ալ Երուսաղէմի պէս է...: Կը մաղթեմ որ, օր մը, ճեպիկոպտսի տըղայ եմ ըսէք: Ձեր Փարիզցի ըլլալն ալ յայտնի է:

- Ի՞նչպէս յայտնի է...

- Ձեր ճաշակէն, քանի որ խոնուքս մտաք գնումի համար, եթէ չեմ սխալիր:

- Այո՛, ձեր ցուցափեղկին մէջ դըժ-

խարկ մը տեսայ ու հաւնեցայ:

- Կը շնորհաւորեմ ձեր Փարիզցիի նուրբ ճաշակը: Կը շնորհաւորեմ նաեւ ձեր լրջութիւնը...

- Լրջութի՞ւնս...

- Այո՛, որովհետեւ միայն լուրջ մարդիկն են որոնք կը գործածեն դըժխարկ: Միւսները, անլուրջները եւ անբարոյականները, գիտնալով որ արժանի չեն գլխարկի, կը շրջին գլխաբաց: Լուրջ մարդիկ շատ քիչ մնացած են. ահա թէ ինչո՞ւ յաճախող չկայ: Լուրջ մարդ գտնելը դժուարացած է, ու գործերը գէշ են: Հանեցէք բռնի՛ թէ ո՞ր գլխարկն է ձեր հաւանածը:

- Սա՛...

- Ա՛, թոյլ տուէք որ կրկին շնորհաւորեմ ձեր մարդարէական ճաշակը, որ գիտէ բնութիւն: Այս գլխարկին կտորը անգլխական է, ձեռք՝ Փրանսական, իսկ աշխատանքը՝ իտալական: Միւսն առաջած ու դնած եմ, եւ ստացած Լիբանանի մէջ վաճառելու մենաշնորհը: Ուրեմն ծախողն ալ, ձեր ծառան, հայկական է: Այս գլխարկը Պոքոքա միացեալ, մեծ հաստատութեան գլուխ գործոցն է: Անշուշտ լսած էք՝ թէ գլխարկի աշխարհաւորչակ երեք գործատուները (Օթէլլո Պորսայիս, Եսկօ Քորիզէլլի եւ Տէլլոն-ժոնի Քարէլլանի) միացած են, ու երբ բորգութիւնը՝ իրենց մականուններուն՝ առաջին վանկերով անուանած են Պոքոքա, որ եղած է գլխարկայինութեան մեծագոյն հաստատութիւնը, ամբողջաբար անմրցելի, եւ որուն ընդհանուր ներկայացուցիչն էմ անարժանաբար: Այս նոր հաստատութեան արտադրութիւնները գլխարկներ ըլլալէ աւելի՝ պատկեր են, նոյնիսկ թագեր: Նաեւ սրբիական ստղաարտներ: Եւ ահա ասիկա ձեր հոտառու ճաշակով ընտրած գլխարկը: Հանեցէք փորձել... ո՛ր. այս մէկը մեծ է. սա առէ՛ք. կեցէ՛ք. ես թագադրեմ ձեզ. հիանալի. հանեցէք հայելիին մէջ հայելի եւ հիանալ ձեր վրայ... Ի՞նչպէս կը դըժմեցէք... Տասը տարի երիտասարդացաք... Ի՞նչպէս գտաք...

- Գէշ չէ...

- Ի՞նչը գէշ չէ...
 - Գէշ չեմ այսպէս...
 - Շատ համեստ էք: Գուք այս գըլ-
 խարկով եղաք իրական ճանք, կատար-
 եալ մարքի, նոյնիսկ բրէնս:
 - Կը չափազանցէք:
 - Գլուխը իր գլխարկը գտաւ կամ
 գլխարկը գտաւ իր գլուխը:
 - Այսինքն ըսել կ'ուզէք թէ սանը
 գլխորեցաւ ու գտաւ իր կափարիչը...
 - Կ'աղաչեմ ու կը պազատիմ եւ խո-
 նարհարը կը խնդրեմ, որ չնախատէք
 ո՛չ ձեր ճաշակաւոր գլուխը, ոչ ալ այս
 հանճարեղ գլխարկը: Իսկ գլխորելու
 խնդիր չկայ ընդհակառակն աւելի բարձ-
 րացաւ ձեր գլուխը այս գլխարկով, ինչ-
 պէս այս գլխարկը՝ ձեր գլուխով:
 - Ուրեմն ամէն ինչ բարձր է: Բայց
 գլխարկին գինը շատ բարձր չըլլայ...
 - Իր բարձր արժէքին հետ բաղադ-
 րանով՝ գինը ցած է:
 - Ի՞նչ է գինը:
 - Միայն եօթանասուն լիբանանեան:
 - Հիմա կը խենթենամ...
 - Ի՞նչ... Բայց ինչո՞ւ դուք խենթե-
 նաք: Թոյլ տուէք որ կ'ս խենթենամ:
 Խենթենալու իրաւունքը ի՞մա է, քանի որ
 այսքան աժան կ'առաջարկեմ արքայա-
 կան թագ մը: Արդէն խենթեցած եմ կե-
 սովին: Եթէ ատանկ չըլլար, այս գըլ-
 խարկին համար պէտք էր պահանջէի առ-
 նըւազն հարիւր ոսկի:
 - Ձափազանց սուղ է:
 - Ձափազանց սո՛ւղ: Գոնէ այդ խօս-
 քը մի՛ ըսէք: Զեղչ մը ուզեցէք, զեղչ մը
 պահանջեցէք, բայց, ի սէր Աստուծոյ,
 չչափազանց սուղ է՝ խօսքը մի՛ ընէք: Կը
 յուզէք զիս այդ խօսքով:
 - Այնքան սուղ է որ ինչքան զեղչէք,
 նորէն սուղ պիտի ըլլայ:
 - Անշուշտ լսած էք որ աժան ապ-
 րանքն է սուղը:
 - Որքան ալ աժանը սուղ ըլլայ, ու
 սուղը՝ աժան, առ գլխարկը իր սզութեան
 մէջ սուղ է: Կը ներէք: Մնաք բարով:
 - Կեցէ՛ք. ո՛ւր կ'երթաք, եղբայր:
 Ա՛հ, ինչպէս յայտնի է ձեր կրօնաւորի
 աղայ ըլլալը... Տալ չէք գիտեր...

- Նախ՝ ես կրօնաւորի աղայ չեմ,
 «Տէրտէրի աղայ» պիտի ըսէի ու չփոթե-
 ցայ...
 - Աւելի գէշ, հայրենակից: Տէրտէ-
 րի աղաքը բնաւ տալ չեն գիտեր: Ես ձե-
 դի սա գլխարկով լարտ շինեցի, իսկ դուք
 ատէրտէրի աղայ» մտալ կ'ուզէք: Ե՛,
 լա՛ւ. գին մըն ալ դո՛ւք ըսէք...
 - Փարիզի մէջ ծնած, մեծցած ըլլա-
 լով՝ սակարկելու սովորութիւն չու-
 նիմ...
 - Քանի որ սակարկելու սովորութիւն
 չունիք, վհարեցէք ուրեմն եօթանասուն
 ոսկի: Թէ՛ չէք վճարեր, թէ՛ պակաս գին
 չէք տար: Եղա՛ւ. ստիկա...
 - Ըսի թէ չեմ վարժուած մարշանտ
 ընելու...
 - Մարշանտած չէ աս: Առաջարկու-
 թիւն մըն է: Գին մը ինձմէ, գին մը ձե-
 նէ: Ես ըսի գլխարկին իրական գինը.
 դուք ալ ըսէք ձեր քսակին կարողութեան
 գինը: Ու թերեւս զեղչով մը կամ զոճո-
 դութեամբ մը, գլխարկը կարելի ըլլայ
 բարձրացնել ձեր գլխուն վրայ...
 - Ես կու տամ յիսուն ոսկի:
 - Ե՛, աղբարիկս, խեղճ ունեցէք:
 Սա ազնուական գլխարկը յիսուն ոսկի...
 Եթէ ձէպէլ Տրիւզէն եկած մէկը ըլլա-
 յիք, պիտի չզարմանայի: Բայց Փարի-
 զէն կու գաք ու հարկաւ գիտէք որ աս
 գլխարկը հոն առնուազն կրկին գին ու-
 նի: Լսուած բան է որ ազնուականի մը՝
 ազնուական գլխարկը՝ անազնիւ զնով մը
 ծախուի: Գոնէ վաթսուն ոսկի ըսէիք,
 ինձմէ տասը լիբանանեան զեղչ ուզէիք:
 Գինը կտարէիք, բայց արժէքը պահէիք...
 - Վերջին խօսք. յիսունըսէինք սո-
 կի: Եթէ կարելի է, կու տաք. ապա թէ
 ոչ...
 - Եղբայր, հայրենակից ենք. ատկէ
 դատ, համաքաղաքացի կը սեպուինք,
 քանի որ Պէյրութն ալ Մերձաւոր Արե-
 ւելիքի Փարիզն է: Փարիզի մէկ մասնա-
 ճիւղն է ձեր քաղաքը:
 - Այսինքն... Կարելի՞ է...
 - Երկու փարիզցիի համար անկարե-
 լի բան կա՞յ...: Տուի՛ զնաց: Բայց ու-
 նիմ երկու պայման...:

- Ի՞նչ են ձեր պայմանները...
 - Նախ՝ այս քաղաքին մէջ ո՛չ ոքի ըսելու չէք այս գլխարկը ուրիշ՝ եւ ի՞նչ դեով առած ըլլալիդ...
 - Ինչո՞ւ...
 - «Ինչո՞ւ»-ն կայ։ Որովհետեւ դեռ սնանկանալու վրայ պիտի կարծեն։ Որովհետեւ լսող Պէյրութցիները գունդազուծող վրաս պիտի վազեն, աս գլխարկը՝ աս գնով դնելու, եւ զիս պիտի կործանեն։ Հասկցա՞ք թէ ինչո՞ւ։ Երկրորդ պայմանն ալ սա է որ, այս դեռմամբ Պէյրութին դուրս ալ լսուելու չէ։ Եթէ Պոքոթա հաստատութեան ականջը հասնի, իմ ականջն կը քաշեն...
 Փարիզահայը կը վճարէ յիսուծըհինգ սպի, ու գլխարկը կը զետեղէ գլուխը։ Հինն ալ ծքարել կու տայ։ Խանութպանը կ'ըսէ.

- Հայրենակից, շահ մը չընելի զատ, վնաս ալ չբի։ Բայց շահ հոգեկան է։ Հողին ալ հողայու է։ Ես՝ տ, շա՛տ լաւ վայելեց աս գլխարկը ձեզի։ Աս աշխարհի մէջ, ամէն բան վճարողինը չէ, այլ վայելեցողինն է։ Է՛, ես ալ, աս գործին մէջ, մոլութիւն մը ունիմ. երբ գլխարկներէս մէկն ու մէկը գլխու մը վայելէ, վայելքը իմ կ'ըլլայ, ու ալ գինի միտի չեմ նայի։ Տկարութիւն մըն է աս, բայց ճաշակով տաղանդաւորի մը տկարութիւնը։ Բարի վայելում։ Պիչ առաջ, իրբեւ վարդապետի տղայ ներս մտաք խանութէս, իսկ չիմա իրբեւ արթնպիտակուսի տղայ դուրս կ'ելլէք կոր խանութէս։ Տարտը ձեր սրբազան հօրը, որ մեր ալ հայրն է...

Ք

Փարիզահայ Արմանին առաջին գործը եղաւ, գլխարկը գլուխը, ներկայանալ կէտորին հօրեղբորը, ասնը ճաշարարահին մէջ, ու յաղթութիւն մը Ծանուցանողի նման յայտարարել.
 - Հօրեղբայր, այսօր պզտիկ ամփէր մը ըրի։ Եօթանասուն սպի արժող դրութարկը՝ սակարկելով յիսուծըհինգի տուր։ Սակարկել ասոր կ'ըսեն։ Երեսիս մորթը հաստցուցի ու յիսուծ սպի ըսի,

յետոյ ալ հինգ մը անցուցի։ Պէյրութահայը, ըստ իր սովորութեան, ուղեց զիս կոթել, սակայն կոթը ես իրեն հըրամցուցի։ Կարծեմ դէլ ամփէր մը չէ ըրածս։

Հօրեղբայրը գլխարկը ձեռքը կ'առնէ, ու ներքը դուրսը քիչ մը քննելով կ'ըսէ.

- Աս ամփէրիդ համար ամփէրիմ չեմ կրնար բռնել, որովհետեւ շնորհքով կոթուած ես։ Ժամը հինգին քեզ, գլխարկիդ հետ, անդ մը պիտի տանիմ, որպէսզի հասկնաս թէ կերած կոթդ կատարեալ կանգուն մըն է։
 - Բայց, հօրեղբայր, կը սխալիս։ Ասիկա քու գիտցած, գործածած դըրտարկներէդ չէ։ Միւրստի գլխարկ է։
 - Աս միւրստի գլխարկդ՝ մուրացկանի գլխարկ կը դառնայ մէկ արժեք ուտելով։ Ժամը հինգին պիտի տեսնես՝ թէ աս գլխարկին բուն գինը ի՞նչ է... Դուն ան ըսէ՛ թէ որմէ՞ գնեցիր գլխարկը...
 - Խանութին ճակտին վրայ Գարբիէլ գրուած էր։ Կը ճանչնա՞ս...
 - Ձճանչնած կ'ըլլայ։ Նախկին մեռնիաթաղ մըն է, որ հիմա մարդիկը ողջ ողջ կը թաղէ գլխարկով։
 - Աս ի՞նչ քաղաք է Պէյրութը... Երբ եօթանասուն լիբանանեան ուղեց, ես երեսո՞ւն տայի...
 - Նորէն կը կոթուէիր։
 - Ի՞նչ... Հասցա քանի՞ տալու էի։
 - Տասըհինգ. շատ շատ սաւանդեթը։
 Երեսիս մորթը՝ կաշիի չեմ կրնար վերածնել։
 - Կամ կաշիէ դիմակ մը դիր եւ կամ հրատարէ՛ գնումէ։
 - Հօրեղբայր, Պէյրութի մէջ, սակարկութիւնը խայտառակութիւն մըն է։
 - Սակարկութիւնը լաւ բան է. կը բանայ մարդու աչքը, կը որէ միտքը, կը պարզեւէ համարձակութիւն, կ'ազատուէ շահ։
 - Ես՞... Որո՞ւ համար։
 - Խելացի եղողին համար։ Առուես լապէս դնողին համար։ Եւրոպայի մէջ,

առեւտրական ժր՝ իւրաքանչիւր ապրան-
քէ կը շահի Հարիւրին երեսուն: Արեւել-
քի առեւտրականին մենք շահ կը թո-
զուեք Հարիւրին տասը-տասնըհինգ,
պինգ սակարկելով:

- Ես չեմ ուզիր որ ո՛չ գնորդը կոր-
որնցնէ, ոչ ալ վաճառորդը:

- Վաճառորդը իր շահը լինլին կը
հանէ գուրսէն եկողներէն:

- Ինչո՞ւ գուրսեցին կորսնցնէ:

- Վերջ ի վերջոյ, ամէն բանի մէջ,
կ'ըլլան կորսնցնողներ: Երանի՛ր թէ, որ
ժր, ես դարձեալ Փարիզ դամ եւ կորսըն-
ցրնելու, այսինքն կոթուելու ի վիճակի
ըլլամ: Կոթուելն ալ վայելք է, նաեւ պա-
տիւ:

- Բայց ես կը պնդեմ տեսակէտիս
վրայ. սակարկելը սատանայի դործ է:

- Բայց ի՞նչ է մարդկային սմբողջ
գործունէութիւնը, եթէ ոչ սակարկու-
թիւնը: Մարդուս զլխաւոր սակարկու-
թիւնը Մահուան Հետ է: Մարդը կը վը-
ճարէ տառապանքի տուրքը, տաղանքը,
գնելու համար ժամանակ, այսինքն կեանք:
Կը ջանայ տառապանքի տաղանդը կարե-
լի եղածին չափ քիչ վճարել, ու կարելի
եղածին չափ շատ ստանալ ժամանակ:
Առաջ, մարդը տառապանքի տաղանդը
շատ վճարելով, կը ստանար քիչ տարի-
ներ: Հետզհետէ մարդը սակարկութեան
մէջ սատանացաւ, ու հիմա քիչ վճարե-
լով՝ կը ստանայ շատ, ու սկսած է պա-
հանջել Հարիւրսանէն Հարիւրիսուն
տարի: Մահը որ մկրատելով կը ծախէր
կեանքը, հիմակ եղած է կէս մեծաքա-
նակ առեւտրական, ու իր դիներն ալ
զեղչած է: Եթէ օտտանայական սակար-
կութիւնը չըլլար, անակացած էր մար-
դը, մանրավաճառ Մահուան կողմէ:

- Հորեղբայր, ատ բոլոր ըսածդ
ճիշդ է, սակայն, քանի որ կեանքը ար-
դէն սակարկութիւն մըն է, լաւ չէ՞ որ
գոնէ գնումներու համար պակաս ըլլայ
սակարկութիւնը, ինչպէս Փարիզի մէջ:

- Քեզի Հարցում մը ունիմ ընելիք.
Փարիզի մէջ սակարան կա՞յ...

- Ես փառաւոր սակարան մը:

- Սակարանը սակարկութեան սատա-
նատեղին է: Լմեցաւ:

- Բայց Փարիզի մէջ, ամէն մարդ
սակարանով չի գրողիր: Մինչդեռ հոս,
ամէն մարդ ստիպուած է սակարկել: Ա-
հաւոր կորուստ ժամանակի:

- Փարիզի մէջ, դացինք ու տեսանք,
գնումի մը համար, քառսուն անդամ ա-
ւելի ժամանակ կը վատնուի: Էրիկ մար-
դը իրեն հագուստ մը աղապրելու կամ
վերարկու մը գնելու համար, պարտաւոր
է իր տիկինը հետ տանիլ, որպէսզի տի-
կինը հանի, տիկինը ընտրէ: Եւ երբ
գնումի մը մէջ կինը մտնէ, օրը ոչ թէ
իրեկուն, այլ պիշեբ կ'ըլլայ, նոյնիսկ
կէս պիշեբ, ու գնումի գործը՝ շարունա-
կելի: Մինչդեռ հոս, հաճոյքով ու հինգ
վայրկեանէն կ'աւարտի սակարկութիւ-
նը, երբ մանաւանդ վաճառորդ ու գնորդ
ճարպիկ Յաւնպագներ են:

- Քիչ մը մանրամասնէիր...

- Առեւտրականը առաւելագոյն գնին
լարը կը նետէ ու վրան կը կանգնի առ-
ժամագէս: Յաճախորդը նուազագոյն գը-
նին լարը կը նետէ ու վրան կը կենայ
նոյնպէս առժամագէս: Վերը եղողը՝
վարը կեցողին հրաւէր կ'ուղղէ գնի լա-
րը բարձրացնելու: Իսկ վարը եղողը՝
վերը կեցողը կը հրաւիրէ որ գնին լարը
իջեցնէ: Երկուստեք կը գործեն: Վերը
եղողը կամաց կամաց կ'իջնէ, վարը ե-
ղողն ալ կամաց կամաց կը բարձրանայ,
մինչեւ որ զսնուին զէժ զէժի, միեւնոյն
լարին վրայ. խանութպանը կը ջանայ
շատ կոթիլ, յաճախորդը կը ճշնի քիչ
կոթուիլ:

- Ծանութպանները երբ խոստովա-
նանքի երթան, պէտք է ժամերով խոս-
տովանին խաբերայութիւններ:

- Նախ՝ Հայաստանեայց Եկեղեցիին
պատկանող մեղաւորները չեն երթար
խոստովանանքի: Մեր մէջ, միայն ան-
մեղները, այսինքն նախակրթարանի ա-
լակերտները կ'երթան խոստովանելու:
Իսկ եթէ պատահի որ Հայաստանեայց
Եկեղեցւոյ պատկանող խանութպան մը
խոստովանանքի երթայ, ան ալ իր մեղ-
քերը քահանային առջեւ կը թափէ մե-

ծաքանակ, իբրև լօ մը ասորանքի...

Ճ

Ժամը Հինդին, փարիզական Արմանը ու պէյրուժական Հօրեղբայր վարդանը կը մտնեն ուրիշ գլխարկավաճառի մը խանութէն ներս:

Հօրեղբայրը կը պոռայ.

- Ծօ՛ Սեղբոս, սա գլխարկին ճիշդ նմանը ո՛ւնի՞ս...

- Չունենամ կ'ըլլա՞յ: Ուղածիդ չափ: Աս գլխարկին ծախելու մենաշնորհը առած եմ: Ե՛ս է որ կու տամ միւս գլխարկավաճառներուն: Սո՛ւրճ ապօպըրիմ թէ՛ օշարակ...

- Ժամանակ չունի՞նք: Ուրեմն ատանով կրնաս տալ:

- Հարկաւ:

- Հանէ՛:

- Ահաւասիկ:

- Գի՛նք...

- Քեզի համար քան ոսկի:

- Ի՞նչի՛ր:

- Թող տասնըինը ըլլայ, խաթերդ համար:

- Ի՞նչի՛ր:

- Տասնըութ թո՛ղ ըլլայ, բարեկաթեան սիրոյն:

- Ի՞նչի՛ր:

- Եղբայր ենք մենք. տասնըօթը տոբ:

- Ի՞նչի՛ր:

- Հոգիդ սիրիմ, ա՛յ իջնալիք բնաւ տեղ չմնաց: Հողուն վրայ եմ: Ասկէ ալ վար իջնելու համար, գերեզմանս փորել տալու ես: Աստուած վկայ, խաչ վկայ, ա՛յ իջնալիք տեղ չունիմ:

- Ի՞նչի՛ր, կ'ըսեմ: Գերեզմանդ փորուած է. մէկ ոտքդ գերեզմանը դիր ու իջիր: Կրնաս միւս ոտքդ ալ գերեզմանին մէջ դնել: Մի՛ վախար. նորէն յարութիւն կ'առնես: Ի՞նչի՛ր:

- Քանի որ յարութիւն առնելու կ'ապահովես, տասնըվեց ոսկիի տուի գըլխարկը՝ գնաց:

- Մէյ մըն ալ ի՞նչի՛ր:

- Աղբար, մեռած մարդուն կը հըրամայի՞ն: Մեռցուցիր ու դեռ ճի՞նք:

կը պոռաս: Ասկէ վար դժոխքն է, իսկ դուն ինծի յարութիւն խոստացար: Լրտուած բան է որ դժոխք իջած մէկը յարութիւն առնէ: Հոգ չէ, խաթերդ համար թո՛ղ դժոխքը մնամ: Տո՛ւր տասնը-Հինգ ոսկի:

- Ենորհակալութիւն: Մնաք բարի:

Փարիզայրը բերանաբաց ու աչքըբաց Հօրեղբայրը դուրս կ'ելլեն վաճառատունէն: (Իսկ խեղճ խանութպանին աչքը ու ամէն կողմը կը դոցուի, բաց մնալով միայն բերանը: Այնքան բաց, որ գլխարկ մը ու գլուխ մը կրնային ներս մտնել անվտանգ): Քիչ մը հեռանալէ ետքը, Հօրեղբայրը կանգ կ'առնէ ու կ'ըսէ:

- Դուն, Պէյրութի մէջ, Հայէ մը

գլխար մը զննելէ տառը, Հայէ մը գլուխ մը զննելու ես: Եկուր տես որ ո՛չ մէկ Պէյրուժական կը ծախէ իր գլուխը, եթէ նոյնիսկ մէկէ աւելի գլուխ ունենայ, եւ դուն ալ տաս իր ուղած գինը:

- Ինչո՞ւ...

- Է՛, սա աշխարհիս մէջ, ամէն մարդ իր գլխուն հաւանած է. իսկ Պէյրուժականը աւելի քան. Պէյրուժականը իր գլխուն հիացած է, եւ պատճառն ալ քեզիպէններն են:

- Ես Պէյրուժականներուն գլուխները չեմ գոգած: Լուե՞մ տը լա...

- Պէյրուժականները քու գոգեստիդ պէտք չունին, հիանալու համար իրենց գլուխներուն վրայ: Քու միամտութիւնդ բաւական է, որպէսզի գնահատեն իրենց գլուխները...

- Ուրեմն դիտ անխե՛ղք կը կարծես...

- Անխելք չես, բայց անգլուխ ես: Պէտք եղած տուփը չունիմ, խելքդ լթրոցընելու համար: Բայց ճարը կայ. կերպով մը կրնաս նոր գլուխի մը տէր ըլլալ:

- Եւ ո՞րն է այդ կերպը...

- Ամուսնութիւնը: Պէտք է կարգուիս Պէյրուժականուհիի մը հետ: Թէ՛ դուն կը շահիս, թէ՛ Պէյրուժականուհին կը շահի, թէ՛ հայապահպանումը կ'արձանագրէ յաղթանակ մը: Այս կոթողական զաղափարիս համար, կ'արժէ որ

զլուխէդ Հաննա աս տասներհինգնոց զըլ-
խարկդ:

- Հօրեղբայր, ձեռքիդ տակը կը որ
ու կուտաւոր բան մը կա՞յ...

- Ձեռքիս տակ դտնուածին ձեռքը
ինչորիւն Համար, ձեռքդ բարձրացուր
ու գլխարկդ Հանէ եւ նետէ...

- Ո՞ւր նետեմ...

- Քեզի աս գլխարկը յիտունըհինգ
ուկի ծախողին քիթին բերնին:
- Կ'ելլէ ուրիշ Փարիզահայու մը կը
ծախէ Հարիւր ոսկիի: Յուշնեմք աղջիկդ
եթէ աղուոր ու կուտաւոր է, եթէ ար-
ժանի է Փարիզահայու, գլխարկու օգը
կը նետեմ: Արդէն իմ Պէյրուսի գալուս
նպատակներէն մէկը ամուսնութիւնն է:

- Քիտեմ: Գլխարկդ աս'ւր Հովոն,
իսկ փարիզահայութիւնդ ալ՝ ծովուն:
Եւ տանելիք տեղս ներկայացիր գլխա-
բաց:

- Ես ճակատաբաց պիտի ներկայա-
նամ...

- Իրաւունք ունիս, քանի որ Փարի-
զահայ ըլլալուդ Համար, զլուխդ կոր-
սընցուցած ես, ու մնացած ես միայն
ճակատով, որ զէջ ցուցափեղկ չէ: Ար-
դէն գլխարկ կը գործածես՝ զլուխ չու-
նենալը ծածկելու Համար:

- Հօրեղբայր, երբ աղջիկտեսի եր-
թանք, կը յուսամ որ այդ կարգի խօս-
քերով դիս չես խայտառակեր: Բայց կը
պահես Փարիզահայու անունս եւ պատի-
ւըս ու խելքս...

- Մեռեալներուն Հանդէպ որքան ալ
սէր ու յարգանք ունենամ՝ չեմ կրնար
միշտ բարձր պահել: Վերջ ի վերջոյ,
մեռելները ծանր են, ու կը թաղեն...

- Կրնամ գիտնալ թէ դիս ո՞ր ըն-
տանիքին պիտի ներկայացնես, իբրեւ
թեկնածու...

- Քեզ պիտի տանիմ ձինպողպեան
ընտանիքին: Բայց լաւ գիտցիր որ աս
տունէն ներս մտնողը, չի կրնար մինակը
գուրս ելլել անկէ: Ձինպողպեանները
ունին երկու աղջիկ, մէկը միւսէն կա-
տամա ու կատաղի:

- Սկսոյ վախնալ, Հօրեղբայր:

- Վախը սկիզբն է իմաստութեան,
ինչպէս նաեւ վախճանը... ամուրիու-
թեան:

- Ե՞րբ պիտի ներկայանանք ձինպո-
ղպեաններուն...

- Համբերութիւն: Թող որ ժամա-
նակը ինք որոշէ ժամադրութիւնը:

- Ուրիշներու կողմէ չխուսին ձին-
պողպին աղջիկները:

- Անհող եղիր: Ձինպողպը լսած է
գալուստը, ու կը սպասէ մեր այցելու-
թեան: Պէտք չէ անապարել: Ձմոռնամ
ըսելու որ ձինպողպին չպատմես զըլ-
խարկ մը դնած ըլլալդ յիտունըհինգ ոս-
կիի: Երկու սեւ գիծ կը քաշէ քու վը-
րագ:

- Ինչո՞ւ ոչ երեք գիծ...

- Ինչո՞ւ աւելորդ տեղը մատիւր
մաշէ: Երկու գիծը բաւական է խաչ մը
գծելու Համար: Եւ այսուհետեւ մինակը
որեւէ գնում չընես:

- Ինչո՞ւ չմարզուիմ սակարկութեան
մէջ:

- Լա՛ւ. սրճարան մը երթանք ու
սակարկութեան մասին դաս մը տամ քե-
զի:

Ահա թէ ի՞նչ դասախօսութիւն մը
տուաւ Հօրեղբայրը սակարկութեան մա-
սին, սրճարանին մէջ.

- Սակարկութիւնը խաղ մըն է, ու
բուն մէջ յանախորդը յաջողելու Համար,
պէտք է ունենայ մարզուած միտք ու դե-
բասանական յատկութիւն: Այդ խաղին
մէջ կը յաջողին ա՛յն յանախորդները՝ ու-
րոնք կամ կծծի են, կամ խելացի: Ահա
խաղը շահելու միակ կերպը՝ Յաճա-
խորդը պէտք է հիանայ ու գովէ իր ընտ-
րած ապրանքը: Գինը հասկնալէ ետքը,
պէտք չէ սուղ գտնէ, ընդհակառակն ար-
դար, ապրանքին արժանի: Գլխաւոր խա-
ղը երբորդն է. հակառակ հաւանած, հիա-
ցած իսկ ըլլալուն, հակառակ գինը սուղ
չգտնելուն, ինք ի վիճակի չէ վճարելու
այդ գինը: Թէ ինչո՞ւ ի վիճակի չէ, յա-
ճախորդը գիւտաւոր, Համոզիչ սուտ մը
պէտք է գլտորէ, ու պիտի յայտնէ թէ
որքան արամաղբիլի դրամ ունի: Վարպետ

յանձնորդը, սակարկութեան խաղին չընորհել, ապրանք ժը շատ աւելի աժան կրնայ գնել, քան եթէ գնէր զայն երկրի ժը մէջ ուր գինները որոշուած են: Մարդիկ կան՝ որոնք կրք գինանք թէ գնումէ ժը խարուած են, կրքն չեն մոռնար այդ անօթալի պորտութիւնը: Իրենց այնպէս կը թուի թէ հրապարակամտաբար կրած են, կամ բաղձութեան ժը առջեւ ենթարկուած են դանակոծումի, իսկ կրք այդ նոյն անձները ապրանք ժը շատ աժան գնեն, իրենց այնպէս կը թուի թէ ճակատամարտ ժը շահած են: Սակարկութիւնը անզէն մենամարտ մըն է: Մենամարտ մըն է մարի: Զէնքով մենամարտը արդիւումն է, սակայն անզէն, անհատական ու միաժամանակ մտաւորական այս մենամարտը կը շարունակուի աշխարհի մեծ մասին վրայ: Լարաւային Եւրոպա, Ասիա, Ափրիկէ, Ովկէանիս, Հարաւային ու Կենտրոնական Ամերիկա: Սակարկութիւնը անմահ է քանի զոյութիւն ունին Հրեաները, Հայերը, Ապստոլները, Հելլենները, Իտալացիները, Նոտմանները, Արաբները, Ռափիկները եւ Նէօ ֆիւնիկցիք: Սակարկութեան մէջ կորսնցնողները անոնք են, որոնց երկիրներուն մէջ սակարկութիւն զոյութիւն չունի: Անոնք ալ մեծաքանակ ու մեծ ապրանքներու վրայ կը սակարկեն, ինչպէս Հանքածուխ, Նաւթ, ձգախէօ, պղինձ, երկաթ, ոսկի: Վերջապէս, աշխարհը դարձած է շուկայ: Ու սակարկութիւնը՝ անգիր օրէնք: Մեծերը մեծ խաբարներ են, փոքրերը՝ փոքր խաբարներ: Հանճարող կ'ըսեն ա'յն պատիկներուն, որոնք մեծերը կը խաբեն: Ու կը սրբացնեն ա'յն խաբարն, որ իր ողջութեան, սիրտյօտար, առատաձեռնութեամբ եւ անխորտակածօրէն կու տայ շահածը իր ժողովուրդին: Հասկանո՞ւմ ես...

- Նետած քարը լիբան չափ է ու լոյսի պէս արդար է:

ԱՍՈՒԼԻՍ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

Կիրակի ժը, յետ միջօրէին, Հօրեղբայր Վարդան ու եղբորորդի Արժան, կրք պահ ժը մինակ մնացին ճաշտանեակին մէջ, Հօրեղբայրը հարցուց.

- Է՛, խօսէ նայինք, Արժն... Արժն ամբողջ անցաւ որ Պէյրութ ես: Ի՞նչ են ապաւորութիւններդ մեր քաղաքէն...

- Պէյրութը նոր Սոգոմ մըն է:

- Նոր Սոգոմ ժը, որ իր սուրբերը ունի, հին Սոգոմէն շատ աւելի: Մանթապա՛ր մեր մեծ ու պատիկ սուրբերուն եւ հին ու նոր մարտիրոսներուն...

- Ի՞նչպէս կ'ապրին սուրբերը անսուրբներուն մէջ...

- Ինչպէս որ կ'ապրին սուրբ անսուրբները՝ անսուրբ անսուրբներուն շեւ...: Անսուրբները կը յաւակնին ըսել թէ իրենց մէջ կը պահեն սուրբերը. կերպով ժը ճշմարտութիւն է այդ. անսուրբները կ'ուսեն սուրբերուն գլուխները, ինչպէս կ'ուսեն սուրբ անսուրբներուն միտքը: Ահա թէ ի՞նչպէս կը պահեն իրենց մէջ. Յիսուան ալ այս մեւով կը պահեն իրենց մէջ. զայն ուսելով եւ բնականով: Միւս կողմէ, սուրբերուն կողմը նահատակուիլն է: Եթէ անսուրբները չըլլան, սուրբերը չեն կրնար մարտիրոսանալ:

- Ուրեմն ճիշդ է ապաւորութիւնս:

- Ծառ ալ ճիշդ չէ, ճիշդ ըլլալով Հանդերձ: Պէյրութը փոքր աշխարհ մըն է, աշխարհն ալ մեծ Պէյրութ մըն է: Ուրեմն ամբողջ աշխարհը՝ լայնատարած Սոգոմ մըն է: Սաղայէլը վերականգնած է Սոգոմը, որ դարձած է աշխարհակալ, որուն կայսրութեան մէջ մ'չ արեւը մարը կը մտնէ, ո՛չ երկկտրականութիւնը կը մարի: Սոգոմը կը տիրէ թէ՛ Հին, թէ՛ Նոր Աշխարհներուն, թէ՛ Եմայրք երկիրներուն, թէ՛ անոնց անարդատ որդիներուն, այսինքն գաղութներուն: Ներկայիս, անարդատ որդիներէն ոմանք իրենք ալ մայր դառնալով, աշխարհէս, այսինքն Սոգոմէն, բառական պահեսպաւ անբարոյականութիւնը:

- Ուրիշ պարագայ մըն ալ մտածել տուաւ ինծի, Լիբանանի մէջ, տուրք վճարել գրեթէ չկայ: Լաւ, հապա պետութիւնը ինչպէս կը հաւասարակշռէ իր պիւտճէն...

- Տարիներ առաջ, պելճիքացի անուանի ելեւմտագէտ մը, լսելով որ Լիբանանցիները տուրք չեն վճարեր, եկաւ Պէյրութ, ուսումնասիրելու մեր ելեւմտաբեր, որպէսզի մեր զրուցիւնը իւրացնէ եւ կիրարկէ զայն Պելճիքայի մէջ: Մարդը հակառակ քանի մը ամիս մեր մօտ մնալուն եւ հակառակ իր բոլոր ջանքերուն, չկրցաւ մեր ելեւմտաբէն ներս մտնել, որով մեր ելեւմտաբէն մէջէն չկրցաւ ելլել: Մարդը զմայլանքով եկաւ ու զարմանքով մեկնեցաւ: Ոմանք ալ կը պնդեն՝ թէ ընդհակառակն եկաւ զարմանքով ու մեկնեցաւ զմայլանքով: Իր մեկնելէն առաջ, երբ Լիբանանի պետական անձնաւորութիւններէն ոմանք հարցուցած են՝ թէ ի՞նչ է իր ուսումնասիրութեան եզրակացութիւնը, Պելճիքացիի պատասխանած է՝ «Եղածին պէս շարունակեցէք, քանի որ դուք զազանիքը ունիք՝ մեր ելեւմտական լարիւրինթոսէն ներս մտնելով՝ դիւրութեամբ ալ դուրս ելլելու: Արեւելքը աշխարհն է հրաշքներու: Կամ դուք ունիք թուղ զորդեր, որոնցմով կը կարգադրէք մեր գործերը, եւ կամ ունիք քառասուն գոյնրուն գանձալի քարայրը, որուն առջեւ կը պոռաք: «Բացուէ՛, Սեպտ...»: Եւ ամենայն ինչ կ'ընթանայ հրաշագործութիւնով...»:

- Ի՞նչ է ուրեմն Լիբանանցիներուն լարիւրինթոսին գաղտնիքը...

- Լիբանանի մէջ լարիւրինթոս չըկայ, այլ կայ լոյս: Ամէն բան պարզ է ու պայծառ: Լիբանանցիները ո՛չ կուտան, ո՛չ կ'առնեն, Լիբանանի կառավարութիւնը ո՛չ կ'առնէ, ո՛չ կուտայ: Մինչդեռ ուրիշ կառավարութիւններ իրենց ժողովուրդները քամելով տուրք կ'առնեն, եւ իրենց ստացածներով կը շինեն օդանաւեր, հրասայլեր, հրթիռներ, զէնքեր, զրաւարներ եւ ընդծովեաներ: Այսինքն իրենց առածները կը նետեն ջու-

րին ու օդին մէջ: Լիբանանը կառավարողները իմաստուն են, ջուրին ու օդին մէջ բանիկ մը չեն նետեր: Ընդհակառակն ջուրէն կ'առնեն ջրածինը, օդէն՝ թէթուածինը, ու կը սնուցանեն ժողովուրդը: Ու պրծաւ գնաց:

- Գանք հայկական ելեւմտաբէն: Մուտքը ոխ է, ելքը կռիւ է: Ճիրանահայերս զերծ ենք այս կարգի կազ ու կոնիւնէրէ:

- Որովհետեւ դադրած էք Հայ ըլլալէ: Հայութիւնը մեր կեանքն է, իսկ կեանքը կազ ու կոնիւ է, պայքար ու պատերազմ է: Հանդարտութիւնը միայն մահուան մէջ կ'ըլլայ: Դուք իբրեւ Հայեր կիսամեռ էք, ծերանոցի մէջ սպասող, սպառող հոգեվարձներ: Իսկ մենք ողջ ենք ու առողջ: Եւ կը կռուինք: Մենչ ամէն մէկը կ'ուզէ ըսելու՝ «Հայը ե՛ս եմ, ես քննէ աւելի Հայ եմ, ե՛ս եմ իրական Հայը ու ճշմարիտ Հայ քրիստոնէան...»: Զիրար գերազանցելու պայքար մըն է, մրցում մըն է մերը:

- Եղբայր եղբոր դիմաբեր ուտելով: Փոխանակ կռուելու, միացէ՛ք եղբայրաբար:

- Միանա՞նք, որո՞ւ գէժ կռուելու համար...

- Զեր խելքը միտքը կռիւ է:

- Որովհետեւ կենսունակ ենք, մեր կիները անգամ առնական են, ամազոն են, սպարտացի են: Կ'արժէ որ միանանք, կռուելու համար Ֆրանսահայ կոչուող ազգազուրկներուն դէմ:

- Կը ներես, հօրեղբայր, երբ ըսեմ՝ թէ կռուական գազան զարձած են Պէյրութիցիները: Գալով քեզի, անպատճառ կը կատակես: Ես վստահ եմ որ դուն սլաքամարանութիւն ունիս, ինչպէս նաեւ խիղճ: Կարելի չէ փառարանել ոճիւրը...

- Զարհուրելի զրպարտութիւն: Ոճիւրը փառարանող չկայ: Փա՛ռք Աստուծոյ, Հայ եմ ես, ու Հայ քրիստոնէայ: Դատապարտելով կը դատապարտեմ որճիւրը, որ կը գործուի մեր մէջ, գազաթացած գաղափարներու զօրաւոր բախումէն:

- Պակաս թո՛ղ ըլլան այդ գաղափարները, որոնցմէ՛ ծնածը ոճի՛ր է: Գաղափարներու ծով մը անգամ՝ կաթիլ մը հայու արիւն շարժեր: Մեր մեծագոյն գաղափարականը պէտք է ըլլայ Հայութիւնը, Հայերէնը, Հայրենիքը: Իսկ Պէյրուսի հայ գաղութը կը յաւակնի թէ ինքն է մտաւորական կեդրոնը արտասահմանի հայութեան:

- Հինէն ի վեր, ամէն մէկ կեդրոն, իր սպիտակներուն քով՝ ունի իր սեւերը: - Մանաւանդ կարմիրները:

- Կեդրոնին մէջ արիւնը կ'ըլլայ տաք ու կ'եռայ, կ'ըլլայ յորդ ու կը հոսի...: Իսկ դուք Ֆրանսահայերը կը տտապիք անարիւնութենէ: Արեան ներարկումի պէտք ունիք: Պէտք է մենէ արիւն առնել, ու Ֆրանսայոց ներարկել:

- Ձեր արիւնը՝ ձեզի պահեցէք: Իսկ եթէ շատ է, մարդ զլուծի յիսունական տարուկ փակցուցէք:

- Մենք կը պատկանինք Հայոց ազգին միջերկրականեան ճիւղին: Միջերկրականցիները հինէն ի վեր ուժական, որով անհանգարտ եղած են, ձին Յոյները կ'ըսէին. - «Ձգուշացէք իրենց առաջին գիրը «կամա» եզոզ երեք ժողովուրդներէ, զերեք կամաւորէ, որոնք են Կիլիկիացիները, Կապադովկիացիները եւ Կրետացիները: Միջերկրականցիները միշտ զուտ ու զուտուղ եղած են: Փիւնիկիացիները եւ Կարդազինէցիները ունէին իրենց Մոզոքը, Հոսովմայիցիները՝ իրենց կրկէսները: Սպանիացիները մինչեւ հիմա ունին իրենց ցլամարտերը:

- Բայց ձեր ցլամարտը եղբայր եղբոր դէմ է:

- Մի՛ մոռնար Գորսիբացիներուն վանտէրքան:

- Ես չեմ կրնար սիրել Պէյրուսահայերէն կատաղիները. կը սիրեմ միւսները...:

- Միւսներ՞ըը. ատանկնե՞ր ալ կան... Այս տաք ու կարմիր նիւթը փոխենք...:

- Պառնէք ուրեմն անարիւն նիւթերու մասին:

- Քանի որ տպաւորութիւններս կ'ուզես լսել, խօսիմ նաեւ Պէյրուսահայերուն հիւրասիրութեան մասին:

- Ետեկան նիւթ է. իտէ՛ն:

- Երբ Պէյրուսահայ մը Փարիզ կը հասնի, կը զարմանայ որ կայարան չեն փութացած գինքը դիմաւորելու եւ զբերկարաց ու համբոյրներով ընդունելու, զեղանի Փարիզուհիները: Իսկ երբ Փարիզահայ մը Պէյրուս կը հասնի (իմ պարզաստ տարրեր էր անշուշտ), կը զարմանայ որ Պէյրուսի իր բարեկամները, որոնց սեղեկացուցած էր իր գալուտը, չեն եկած զինքը դիմաւորելու: Օր մը ետքը, կը լսէ որ իր բարեկամները բանավէճ ունեցած են: Ամէն մէկը ինք ուզած է դիմաւորել ժամանած Փարիզահայը: Բանավէճը փոխուած է կռիւի, եւ ամէն ոք ծանրապէս կամ թեթեւօրէն վիրաւորուած է, ու քնականաբար կը ծառայէ անկողնի: Ուրեմն Փարիզահայը ինք կ'երթայ անոնց քով, հիւանդաստի: Իւրաքանչիւրին ցաւ կը յայտնէ, որ գինքը դիմաւորելու եռանդէն մղուած վիրաւորուած է: Անգամ մը սակայն, Փարիզահայ մը, հիւանդանոցը, նոյն սրտահին մէջ գտնուող վիրաւոր Հերոսներուն կ'ըսէ. - «Ենդրայրներ, ինչո՞ւ կուտեցաք, թող միտսին զայիք, զիս դիմաւորելու...»: Վիրաւորներէն մէկը կը պատասխանէ. - «Այն ժամանակ, ամէն ոք պիտի ուզէր քեզ իր տան մէջ հիւրասրել, ու պիտի Թապէր տաք կրու մը, ու մենէ քանի մը հոգի պիտի մեռնէր...»:

- Եւ դուք Փարիզահայերդ կ'ուզէք որ ձեր հիւրասիրութեան խնդրով մեռնին Պէյրուսահայերը...:

- Ուրիշ տապանին տակը պազմեմ, հօրեղբայր. Պէյրուսահայերը ինչ կ'ուզեն ընեն, սակայն թող չմեռնին զիրաց սպաննելով:

- Ետտ կը խօսիս Պէյրուսահայերու զիբար զարնելու մասին: Մէկ բան լաւ գիտցի որ Պէյրուսահայերուն եղբայրասպանութեան մէջ անգամ եղբայրասիրութիւն կայ:

- Ի՞նչ... Համմէ՞... Ուժով բռնեմ

աթոս ու սեղանը, որովհետեւ այս խօսքը կրնայ զիս թողնել...

- Եւ սակայն, թուցեալ ես:

- Արդեօք սիրելով զիրա՞ր կը խեղճեն, թէ սիրելով զիրար կ'ուտեն...

- Պէտք է ամէն ինչ բացատրել ներքաժարմին բայց պնդազուրիս Փարիզահայոց: Պէյրուսթանայերը իբրեւ Հայեր քաջ են, իսկ իբրեւ քրիստոնեաներ կատարեալ են: Երբ Պէյրուսթանայ մը կը սպաննէ ուրիշ Պէյրուսթանայ մը, զիտէ թէ իր սպաննած եղբայրը պիտի երթայ արքայութիւն, իսկ ինքն ալ պիտի մտնէ դժոխք: Ուրեմն կը տեսնե՞ս որ Պէյրուսթանայուն եղբայրասպանութեան մէջ անդամ եղբայրասիրութիւն կայ:

- Քանի որ այդպէս է, ես փոխեցի մտադրութիւնս:

- Այսինքն...

- Ես մտադրած էի Պէյրուսթանայերուն քարոզել որ սիրեն իրենց եղբայրները, Հիմա, ստիպուած պիտի ըլլամ քարոզել որ չսիրեն իրենց եղբայրները: Զսիրեն ու չսպաննեն, Գալով ձեր ազգասիրութեան եւ կրօնասիրութեան, ատոնք ալ կը դտնեմ չափազանց միջնադարիսն: Նայեցէք որ ձեր միջնադարեան պատանաքը պատուէք ու մտնէք քսաներորդ դարուն մէջ:

- Քու պատանք կարծածդ պատմուճան է: Գալով ձեր ազգասիրութեան ու կրօնասիրութեան, եթէ ձեր ազգին ու կրօնքին հիմնադիրները, Հայկ Նահապետ ու Գրիգոր Լուսաւորիչ, իրենց դեղմաններէն դուրս ելլէին, Պէյրուսթանայուն համար պիտի ընէին.— «Դա՛ է որդի՛ ձեր սիրելի...»: Իսկ Փարիզահայուն համար Հայկ Նահապետ պիտի հարցնէր.— «Իսկ ո՞վ է սա ծուռ մեծ քեթը...»: Գրիգոր Լուսաւորիչ պիտի պատասխանէր.— «Աս է վերջին արմենութեալ...»: Ատի՛ր...: Փարիզ եկայ ու ճանչցայ Փարիզահայը, որ տիպար մը չէ: Մուսթով, մշուշով պարուրուած արարած մըն է, սնդիկով շինուած դէմք մը, որ չի բռնուիր տեսողութեամբ: Մէկը միւսին ալ բնու չի նմանիր, որովհե-

տեւ ամէն մէկ Փարիզահայ կը գտնուի այլատերութի տարբեր աստիճանի մը վերայ, այլատերութի տարբեր ճամբու մը մէջ: Կան նոյնիսկ այնպիսիներ, որոնք լուր չունին թէ այլատերութեան են, Կան նաեւ անանկներ, որոնք քանի կ'այլատերուին, այնքան հայացած կը կարծեն իրենց զիրենք: Դուն միջնադար կ'ըսես, բայց ես տեսայ Փարիզաբնակ Հայեր, որոնք հին դարը կ'ապրին: Պարելու ատեն միայն կը մանեն մեր օրերուն մէջ: Իսկ նոր սերունդի պատկանող դժբախտը կը նմանի մէկու մը, որուն ալ ձեռքէն կը քաշէ զօրաւոր անձնաւորութիւն մը, զինքը ի՛ր կողմը տանելու համար, մախ ձեռքէն ալ կը քաշէ ալեւոր մէկ ազգակիցը, զինքը ի՛ր կողմը տանելու համար: Քաշքշուածը կամայ ակամայ կ'ընտրէ զօրաւորին կողմը. բայց զօրաւորը զինքը իր սունկն ներս չառնէր. «սպասէ՛» ըսելով դուռը կը դռցէ: Կը նայի անի ու կը տեսնէ որ ալեւորն ալ փակած է դուռը: Ու երիտասարդը կը մնայ մէջտեղը: Ո՛ր մէկուն, ո՛չ ալ միւսին կը պատկանի: Կ'անդրադառնայ որ ո՛չ մէկուն կը նմանի ինք, ո՛չ ալ միւսին: Բայց կը նմանի իրեն պէս դուրսը մնացողներուն, իրեն պէս երկու փակ դուռներու մէջ, փողոցը կեցողներուն: Ու մինակ չըլլալու, միլամադճոտ չըլլալու համար՝ երկու կողմերուն մէջտեղը մնացողները կը միանան ու կը պարեն, կը պարեն, մոռնալու, տաքնալու եւ հայելու համար: Հասկըցա՞ր, ո՞վ մեծամիտ ու մեծաքիտ Փարիզահայ...

- Մեր քիթին մասին, ո՞վ ի՞նչ կ'ուզէ թո՞ղ բռնէ: Դուն սակայն, սիրելի հօրեղբայրս, նայէ որ քիթդ ամէն բանի մէջ չիտթես, որպէսզի Պէյրուսթանայու մը կողմէ արքայութիւն չմտնես ժամանակէն առաջ:

- Մո՛, վախկոտ ու վառ Փարիզահայ, դիտեցիր որ Պէյրուսթանայը չի վախար ո՛չ ծնունդէն, ո՛չ կեանքէն, ո՛չ մահէն, ո՛չ յարութիւն առնելէն, ո՛չ սատանաներէն, ո՛չ հրեշտակներէն, ո՛չ մարդոցմէն, ոչ ալ ուրուականներէն: Պէյրուսթցին զգայուն է ծնունդով, ի-

մաստուն է կեանքով ու գիշացումն է մաշնով: Պէյրութաւայ կը նշանակէ անփափ ու անվախ:

- Ո՞վ Հերոսական Հորեղբայրո, Պէյրութաւայ գիշացումները լաւ կ'ընեն՝ եթէ բարեհաճին քիչ մը վախնալ իրենք իրենցմէ: Իսկ լաւագոյն բան մը կ'ընեն՝ եթէ բարեհաճին շատ վախնալ Աստուծոմէ, որպէսզի Աստուած ալ շարսափի իրենցմէ:

- Կրնա՞ս վստահ ըլլալ, որ մենք, Պէյրութաւայերս, այսուհետեւ նոր կեանքով մը պիտի ապրինք...

- Կը մաղթեմ որ ձեր նոր կեանքը բնաւ չնմանի ձեր հին կեանքին:

- Մեր սակէ առաջուան կեանքը՝ փորձերու շրջան մըն էր:

- Ի՞նչի փորձեր ըրիք...

- Գաղափարական տարրերութիւններու համակեցութեան փորձեր:

- Ուրեմն փորձերը վերջացան, ու ներկայացումը նոր պիտի սկսի: Յուսանք որ ձեր ներկայացնելիքը արեւոտ ողբերգութիւն մը չըլլայ, ալ աւրախ եւ երգախառն կատակերգութիւն մը:

- Վերջապա՞ն բարեկեցած Փարիզաւայու քննադատութիւններդ...

- Ո՛չ. դուրս մըն ալ կայ:

- Շա՞ն գլուխ է թէ՛ զայլի գլուխ...

- Գլուխ մը չէ, աւելի ճիշդը սոք է, կտորած ու կանկրէմ եղած:

- Ատ ի՞նչ է...

- Նամակացաւը: Անկարելի է թըղթակցիլ Պէյրութաւայերուն հետ: Կըրկըւած նամակը կամ կը գողցուի, կամ սխալ տուի մէջ կը դրուի, կամ փողոցը կ'իջնայ, վերջապէս, կը կորսուի, կը թռչի, կը չքանայ: Իսկ եթէ հրաշք մը պատահի, ու նամակը Պէյրութաւայուն ձեռքը հասնի, ան ալ չի բարեհաճիր պատասխանել: Հազար Պէյրութաւայէն հազար մէկ հոգի կը պատասխանէ նամակի: Կրնա՞ս ըսել այս բարեխղճութեան պատճառը:

- Նամակի մը պատասխանելու համար, պէտք է արամադրութեան լաւ եղանակ, մանաւանդ պէտք է արամադրելի ժամանակ:

- Բայց ամէնէն գործունեայ, ամէնէն բազմազարդ ժողովուրդները անպատճառաբար պարտականութիւն կը համարին պատասխանել իրենց ընդունած նամակներուն:

- Որովհետեւ ժամանակ կը գտնեն:

- Իսկ Պէյրութաւայերը բնաւ ժամանակ չտան՞ն...

- Հարկաւ չունին իրենց ամբողջ ժամանակը յատկացուցած են... Եղբայրսպանութեան, Դիւրի՞ն գործ կը կարծես եղբայրսպանութիւնը: Մեր ամբողջ արամադրութիւնը ու ժամանակը կը խլէ այդ գործը, ամենասիրելի Փարիզաւայ եղբորորդիս:

- Ընդէ՛ որ Պէյրութաւայը բազմազարդ է. ամէն մէկ Պէյրութաւայ իր մէջ ունի հրեշտակ մը ու քառասուն մը. հրեշտակը միշտ կը պահէ ի քուն, քառասուն միշտ կը պահէ արթուն, իսկ ինք կը մնայ մերթ երազուն:

- Պէյրութաւայեր կան, որոնք կատու պահելու պէս, քանի մը քառասուն ունին իրենց փորին մէջ: Ուզողին հաս մը կու տան ձրի: Կրնամ տալ, եթէ ուզես, անուններ ու հասցէներ: Ուրիշ ի՞նչ ունիս ըսելիք...

- Պէյրութը ցամաքային ծով մըն է, ուր տեղի կ'ունենան ծովամարտեր: Պէյրութցիներն ալ նաւազներ, նաւասարներ կամ նաւապիտներ են: Կան ասկաւիտ ծովահններ, նաեւ շահաձուկեր: Պէյրութը վտանգաւոր վիճ մըն է:

- Պէյրութը ծովային համալսարան մըն է, ուրիշ վկայուած մը կրնայ յաղթական դուրս գալ ամէն տեսակ ծովամարտէ: Շատեր կը կարծեն թէ Լիբանոնը բանակ չունի, մինչդեռ իր քաղաքացիները վարժուած կամ մարզուած են թէ՛ ծովային, թէ՛ ցամաքային կռիւններու համար:

- Կը փափաքէի գիտնալ՝ թէ ի՞նչ կը նշանակէ «լիբանոն» կամ «լիբանոն»:

- «Բան» բառը կը նշանակէ «սոսք» կամ «գործ»: Ուրեմն, ըստ Հրաչիայ Աճառեանի, «լիբանոն» կը նշանակէ «շատ խոտ» կամ «շատ գործ»: Իսկ ըստ Այր-

տընեանի, շիրանան կը նշանակէ զշատ բացողներն: Բազմաթիւ Լիբանանցիներ շատ կը բանան թէ՛ իրենց, թէ՛ ուրիշներուն բերանը, դարանը, սեղանը, դրսպանը: Կր վերարանան նոյնիսկ բաց բաները, ինչպէս քիթը, ախանջը, աչքը:

Պէյրուսի որոշ շրջանակներու մէջ, շատ ինկած կը դռնեմ բարոյականի աստիճանաշարը:

- Իսկ ես բարձրացած կը գտնեմ անբարոյականութեան աստիճանաշարը, կարգ մը անորոշ շրջանակներու մէջ:

- Բայց ըստնս կը հաստատես...

- Գուցէ սակայն, ես անկումը բարձունքով կը պատկերացնեմ:

- Տղապետական բարձունք մը:

- Լեռնային երկրի մը մէջ, ամէն բան նկարագրելու է բարձունքով:

- Լեռնային բարձունքներուն վրայ մաքուր միւս կայ:

- Անբարոյականութեան բարձունքներուն վրայ՝ ճերմկած գլուխներ ալ կան:

- Պէյրուսը հսկայ ծաղկաման մըն է, որուն մէջ բաւական հայ ծաղիկներ կան:

- Մեր ծաղիկները թէեւ հոտ չունին, սակայն գոյն ունին:

- Հոտ ալ ունին. միայն թէ դէչ հոտ ունին:

- Մեր ծաղիկները այդ պատճառով՝ շատ կը բուրումնաւէտուին:

- Գժբախտաբար, կարելի չէ բուրումնաւէտել հոգին, որով ներքին զարշահոտութիւնը կը զառնայ զգալի:

- Փարիզի հայութեան մէջ վարժուած չի՞ս այդ հոտին:

- Փարիզահայութիւնը մեղքեր շատ ունի, բայց տակաւին զերծ է յոռի հոտերէ:

- Ի՞նչ փայլուն սեւութիւն ունի Փարիզահայութիւնը...

- Կը խաղայ:

- Ատ ալ մեղք ըլլար... Խաղալը Պէյրուսիներուն համար ձեռնային ժամանց է, զարնանային զրօսանք է, ար-

ժառնային զբաղում է, իսկ աշնանային զործուծութիւն է:

- Լիբանանը խառնարան մըն է:

- Սխալ: Լիբանանը հսկայ ցուցահանդէս մըն է, ուր կարելի է գտնել առաջին դարէն մինչև քսաներորդ դարը, նոյնիսկ նախաքրիստոնէական շրջանը եւ մենէ դար մը ետքը ըլլալիք նորածնութիւնը: Յուցահանդէս մըն է, ուր կարելի է տեսնել տեսակ տեսակ տարազներ: Հոս են բոլոր կրօնքները, անոնց ամէն տեսակ դաւանութիւնները եւ աղանդները: Յուցահանդէսին հայկական բաժինն ալ ճոխ է: Բանաստեղծները եւ բանասպանները համբանք չունին: Բանաստեղծները կը համարուին երկնային հիւանդներ, որովհետեւ ունին անըլբարեւոյցաւ: Այդ երկնային հիւանդներուն շափ ալ բժիշկներ ունինք, որոնք չեն կրցած այդ վարակիչ հիւանդութեան յաղթել: Բժիշկներ կան՝ որոնք վարակուած են այդ հիւանդութեամբ եւ իրենց բժշկութիւնը կը յուսան բանաստեղծներէն: Ուրեմն ցուցահանդէս մըն ենք բանաստեղծներու, բժիշկներու, բանախօսներու, այսինքն հիւանդներու: Ուրիշ ի՞նչ ունիս ըսելիք...

- Այս քաղաքին մէջ, մեծ ու պղծ տիկ, օրական քսանըչորս ժամ անդադար կ'ուտեն: Ոմանք ոտքի վրայ, ոմանք ճաշարանները նստած կը թխեն: Ի՞նչ է պատճառը այս անկանոնութեան:

- Նախ զիտցիր որ այստեղ շատեր կ'ուտեն երբ դրամ ունենան: Ետեր ալ կ'ուտեն երբ ժամանակ ունենան: Իսկ փոքրժակ միշտ ունին: Ատոնցմէ զատ, Լիբանանը նախկին Փիւնիկէն է: Փիւնիկը տասպակլական թոչուն մըն է: Լիբանանցիները, երբ փող ունենան, կ'ուտեն թոչուններու պէս: Մարդիկ կը կարծեն թէ թոչունները քիչ կ'ուտեն. սխալ: Թոչունները թէեւ սակաւակեր կարծուած են սակայն շատակեր են ու կ'ուտեն յարժամ: Ուրեմն Լիբանանցիները կ'ուտեն թոչուններու պէս, իսկ անոնք՝ որոնք կ'ուզեն Լիբանանցիներու թոչունի միւր ուտել, պէտք է գիտնան որ ամէն թոչունի միւ չ'ուտուիք:

- Բանաստեղծներն՝ րն ալ շատակեր են, Լիբանանի մէջ...

- Բանաստեղծները բանակ մը կը կազմեն ու կ'ուտեն զինուորի պէս, բայց իրենց հաշտին հարկաւ:

- Բանաստեղծներու բանակին զօրովարները որո՞նք են...

- Բանաստեղծներու բանակին հրամանատարները թէեւ մեռած են, սակայն, անմահ ըլլալով՝ կը շարունակեն զեկամարիլ բանակը, ու զինուորներէն շատեր կը հետեւին մեռած սպարապետներուն, որոնց մէջ են Մեծարեցը, Թէքէնը, Օշականը եւ ուրիշներ: Մեր բանաստեղծ բանակայինները, ըստ մեր տխրաստեղծութեան, հաւանարար կը դարձանուին, եթէ դառնան ինքնազուխ արժակազէններ, դէն շարտելով կապիտուլիթիւնը, կրկնութիւնը ու կաղուքիւնը: Պէյրուսի հրեթոզները լիբանանեան բանակին թէեւ հետեւակ, սակայն, պարելով ընթացող զինուորներն են: Մազթենք որ մեր քերթողները տիրանան Բեզասի, որպէսզի ունենանք այրուծի:

- Ուրիշ տարօրինակ երեւոյթ մըն է ութէն տասը տարեկան տղոց լծուած ըլլալը գործի, ըլլալ փողոցի մէջ թէ խանութի: Կը ծառային կամ կը ծախեն որեւէ բան: Ի՞նչ է պատճառը կանխահառայ գործունէութեան կամ առեւտրակառուցեան:

- Պատճառը պարզ է: Ինչպէս որ պարի կամ նուազի հետեւողները պարտին պզտիկ տարիքէն մարդուիլ, առեւտուրի հետեւողներն ալ փոքր տարիքէն պէտք է սկսին գործի, որովհետեւ առուտուրն ալ արուեստ է, զիտութիւն մըն է, փիլիսոփայութիւն մըն է, կըրկէսի խաղ մը ըլլալէ զատ: Պէյրուսի պէս տեղ մը, մէկը մեծ վաճառական դառնալու համար, պէտք է առեւտուրի սկսի իր աշխարհ զալէն ինը ամիս առաջ, եւ որեւէ մեւով պէտք է խարէ նախ իր մայրը, ապա իր հայրը եւ վերջապէս, իր կնքահայրը: Մենք մարդիկ ունինք, որոնք իրենց մերկուրուտեաններ, կը ճամբորդեն դէպի Հայաստան, նայլընա

պատ նաւերով կամ օդանաւերով եւ նայլընէ անցազիրով, եւ երբ վերադառնան, կը կանգնին նաւու պէս տուներ, հիմնապէս հոս հաստատուելով: Ուրիշ ի՞նչ ուշադրաւ բաներ տեսար, Պէյրուսի մէջ:

- Պէյրուսի մասաւորականները սկսած են արդարացին՝ մարդկութեան եւ հայութեան ալ հին ու նոր դաւաճանները, ոճրագործները:

- Պոսէ՛ օրինակներով:

- Նուպար Զարխուտեան արդարացուց կայէնը, զայն հռչակելով անմեղ: Համազգայինը դատավարութիւնով մը՝ անպարտ հռչակեց Վասակ Միւնին: Հայ գրող մըն ալ կ'ուզէ փաստել անմեղութիւնը Իսկարիովտացի Յուդային, յարտարելով որ անոր ըրածը զճր մըն էր, իրեն յանձնուած վերին կարգազրուսեամբ: Մէկն ալ պաշտպանեց Մերուտան Արծրունին: Պիտի շղարմանամ եթէ վաղն ալ դառնուին պաշտպանողներ Համիտը, Թալէաթը, Ստալինը ու Բերիան: Այս ընթացքով, Պէյրուսի մէջ, ոչ ոք խրտչելու է դաւաճան դառնալէ, վստահ ըլլալով որ պիտի ունենայ պաշտպաններ: Ուրեմն ինչո՞ւ կրօնական իշխանութիւնը, ազգ. իշխանութեան հետ, տունական օր հռչակած է Վարդանանցը, նաեւ Ապրիլեան Մեծ Նահատակութիւնը: Ինչո՞ւ կարգ մը Պէյրուսի հրեթոզ կողմէ դաւաճանները, լքտեաները, օճրագործները ի պատուի են...

- Այդպէս կարգ մը Պէյրուսի հայեր, շպաշտպանուելիք անմեղ պաշտպանելով, կամ բանի մը մասին թեր, երբեմն ալ դէմ խօսելով՝ կ'ուզեն ապացուցանել թէ իրենք ալ ունին Զօհրապին կամ Օրմանեանին կարողութիւնները: Եւ կամ կ'ուզեն ապացուցանել որ Զօհրապը կամ Օրմանեանը կարծուածին շփ բացառիկ տաղանդներ չէին: Ուրիշ ի՞նչ գիտողութիւններ ունին...

- Հազարաւոր երիտասարդներ կան ամուրի, նոյնպէս երիտասարդուհիներ, քնականաբար: Աժօթ չէ՞, մեղք չէ՞, դաշթակղութիւն չէ՞: Ի՞նչ է պատճառը...

▲▲▲

« Պատճառը պարզապէս Սատանան է, Իսկ Սատանան Սինէման է, որ աղաքը բռաւ խառնապահանջ, իսկ աղջիկները՝ բազմապահանջ։

— Հօրեղբայր, քանի մըն ալ հարցումներ ունիմ...

— Հարցո՛ւր որ պատասխանեմ, եթէ կարողութենէս վեր բաներ չեն։

— Քաւ լիցի։

— Ինչո՞ւ վանքերը ընդհանրապէս բարձունքներու վրայ կառուցուած են...

— Որովհետեւ Սատանան չի կրնար ապրիլ բարձունքներուն վրայ, ուր միշտ պաղը, կամ առնուազն զովը կը տիրէ, նոյնիսկ այրեցեալ զօտիի մէջ։ Սատանան զժողովրդական ըլլալով՝ վարժուած է սաստիկ տաքի, ու կը մտի չափազանց՝ երբ վտնուի զազաթի վրայ, ուրկէ շուտով կը հեռանայ։ Ահա թէ ինչու հիները հեթանոսական մեհակները անդամ կը կանգնէին կատարներու վրայ։ Գողգոթայի վրայ սատանաներ չկան, այլ խաչակներ։

— Ինչո՞ւ Պէյրուսի մէջ, մահացու մեծագոյն մեղքը կը համարուի անմեղութիւնը։ Մէկը որ չի ընար, չի խմեր, չի խաղար, չի խաբար, վերջապէս, չի մեղանչեր՝ կը համարուի ամէնէն մեծ յանցատրը, ամէնէն անսիրտի արարածը, ամէնէն անտանելի տիպարը, հակահրեւի ցաւազար մը։ Ի՞նչ է պատճառը։

— Որովհետեւ անմեղ անձ մը անհնազանդութիւն է։ Թի՛րքին կը վնասէ, թի՛ կը չիչեցնէ ուրիշներուն մեղքերը։ Իր անձին կը վնասէ, քանի որ չի կրնար մըղել կեանքի պայքարը։ Անմեղ անձ ըստ օտանը հրեշտակ մը չէ, վերջապէս։ Մարդ ալ չէ, քանի որ մարդ ըլլալ կը նշանակէ մեղքերու թանգարան ըլլալ. ուրեմն ի՞նչ է անմեղ անձ մը. կատարեալ աւանակ մը։ Եւ ի՞նչ բանի օգտակար է աւանակ մը մեր մեքենական դարուն։ Աւանակ մը ի՞նչ գործ ունի քաղաքին մէջ։ Աւանակ մը շատ շատ կրնայ ապրիլ յետամնաց գիւլի մը մէջ։ Աւանակ մը ո՛չ առեւտրականներուն օգտակար է, ոչ ալ ոչ-առեւտրականներուն։ Աւանակը ժա-

մանակավրէպ արարած մըն է։ Նոյնիսկ զժուար է գտնել մէկը որ զիջանի հեծնել իր վրայ։ Աւանակը կարելի է բռնաւորել միայն պարկերով ու պարտականութիւններով։

— Հօրեղբայր, դուն ալ Օրմանեան մը կամ Զօհրապ մըն ես. նոյնիսկ երկուքը մէկ։

— Շատ սխալ չես։ Ա՛հ, եթէ առեւտրական ըլլալի՛...։ Անցնինք։ Ուրիշ ի՞նչ...

— Եթէ այցելու անձ մը, բոլոր Լիբանանցիները ի մի հաւաքէ եւ աշտարակի մը զազաթէն դոտալով հարցնէ— «Մ՛՛վքեր են այս երկիրը կառավարողները։ Թո՞ղ հաճին մատ բարձրացնել»։ Բոլոր Լիբանանցիները անխտիր, մէկ մարդու պէս, իրենց ցուցամատերը վեր պիտի բարձրացնեն։ Իսկ եթէ աշտարակին զազաթի նոյն անձը հարցնէ— «Իսկ ո՞վքեր են հպատակողները. անոնք ալ թո՞ղ հաճին մատ բարձրացնել...»։ ո՛չ ոք մատ պիտի բարձրացնէ, սակայն, ոտք բարձրացնողներ շատ պիտի ըլլան։

— Լիբանանցիները, ահա՛ ժողովուրդ մը, որ իրապէս յառաջդիմած է։ Ան անցած է ուսման փուլերէն, ընկերվարական, համայնավարական վարչաձեւերէն ու առաջինն է որ հասած է անիշխանականութեան։ Աշտարակին զազաթը զըտնըող այցելու անձը կրնայ ուրախութեանէն ցնորիլ, կորսնցնել իր հաւասարակը շուտիւնը եւ ինչալ վար... ու մերկացուիլ մեքենարար, յանուն իր վերքերուն։

— Աշտարակի մը զազաթը բարձրանալու միտք չունիմ։

— Լիբանանի կամ Պէյրուսի մէջ շտեմո՞ր գնահատելի բաներ մըն ալ...

— Ոմանք բացատրութիւն մը ունին ու կ'ըսեն.— «Հայուն Աստուածը»։ Ես ալ կ'ըսեմ Հայուն Յիսուսը, Հայերը գործի լծելով՝ կատարած է հրաշագործութիւններ, ընդհանրապէս Լիբանանի ու մասնաւորապէս Պէյրուսի մէջ։ Շինարարութեամբ ամբողջ լեռնաշխարհ մը կառուցուած է, կոթողական հաստատութիւններ

բով, նոյնիսկ թողերով ու աւաններով: Երնարարութիւն կրօնական գիտնի վըրայ, շինարարութիւն կըթական, մարգական, թատերական, տուեստական, վաճառականական, ապարանական, լըրազրական, քնակարանային: Բշուրներ, բարձունքներ — կոթողիկոսարաններ, ընծայարաններ, գպրեվանքեր, գպրոցներ ու գպրոցներ, ակումբներ, խանութներ, տուներ, տաճարներ: Կը պակտի, ինչպէս միշտ, մեծ շէնքը՝ սեփական թատրոնի: Հըսալի շինարարութիւններ, որոնց առջեւ կը խոնարհիմ, որոնց առջեւ Հայութիւնը հաւաքարար պէտք է խոնարհի:

Սե հօրեղբայրը ոգեւորուած ոտքի ելաւ, բռնեց եղբորորդիին թեւերը, վեր հանեց, ու ճակատէն համբուրեց, ու ըստաւ:

— Սիրելիս, հիմա գուն արժանի ես լաւագոյն պէշուրեթաշուէրին:

Արմէն մըմնջեց:

— Ս՛րբ պիտի տեսնեմ որքոք ճիւպղաղը, այդ կուտաւոր ու կողալ կոյսը...

— Սիրելի եղբորորդիս, թէեւ դիտեմ որ սկզբունքով դէմ ես սակարկելու, բայց անտարակոյս, երբ սրբազան շուհըլլայ խնդրոյ առարկայ, կը սակարկես, մանաւանդ երբ հարցը կը պատկանի գըրամժօրտի:

— Ձեմ սակարկեր. դինս կը ճշգեմ:

— Ապագայ աներգ ալ իր գիներ ճըշգած կ'ըլլայ, որով երկուստեք, յանուն համերաշխութեան, կը ջանագ գալ համայնութեան: Սակարկութիւնը արդէն ուրիշ բան չէ, այլ գնի համաձայնութիւն:

Յ Ո Ւ Շ

1

Նրագուած յիշատակ տունի մ'ուր ես
 Բընակեցայ խորունկ երջանկութեամբ .
 Դեռ կը յիշեմ լուսեղ երկինքն ամամպ,
 Օրերն անցնող կամանչ գետի մը պէս :

Մտերուն մէջ արեւ . սրտիս մէջն ալ
 Սիրատոյճը արեւ . բայց որքա՛ն շուտ
 Պարտէզներուն վըրայ գիշերը մուօ-
 իջաւ . սուգի ճրագներ եկան շողալ :

Տրտմաւեռ յիշատակ . դռները բաց
 էին մերմակ մամբուն եզերքն երկար .
 Գետը կը սահէր լաւ, երբ գաղտնաբար

Կապոյտ մաւն երագի խարիսխ նետած
 էր սեմին մօտ, ուր ես կը սպասէի
 Որ ձայնըդ գիս կանչէ, կարօտալի . . .

2

Յուշ մը քեզմէ վնիտ բաժակ մ'է լեցուն .
 Ոսկի բուրվառ մ'է տակաւին միտացող .
 Զգլխիչ բայրը Յուլիսի վարդերուն .
 Հին ճըրագի մը ժպիտն է տրտմաշող :

Զիս կ'արթնցնէ բաժակը . խունըն ալ գոգցես
 Թափանցեր է գիս բանտարկեղ քարերուն .
 Ու բորբ վարդերն արիւնքն են իմ սրտէս
 Եւ արցունքիս ցոլքն է ճըրագը պլպլուն :

Թո՛ղ չփշրեն ձեռքերդ բաժակը բիրեղ .
 Վառ պահեն միշտ խունկն հոգեզմայլ բուրվառին .
 Ու վարդերուն՝ անբառամ փունջը լուսեղ :

Յառնէ անցեալը տեսիլքով երկմային .
 Եւ ըլլայ Յուշն աղօթակէզ, տարփաջեր,
 Զերգ հսկումի անառաւօտ սուրբ գիշեր . . .

3

Ձայն մրմնջում թախամտագին, որդեկգի
Մոռացութեան չհիստութի ճողը մտին՝
Սիրատուչոր, սարսուռն մարմին երազի
Կարօտներու գիշերին մէջ անձկագին:

Ձայն՝ որ ինծի կրկնեց անթիւ անգամներ
Կախարդ անունն անմեկնելի գազանիքին՝
Ե՞րբ եմ ծներ այս աշխարհին, ե՞րբ մեռեր,
Ես յարուցեալ՝ կրած եմ միշտ այս հոգին...

Ու դեռ հնչում, անլուսի գանգի պէս՝
Անցելուի ճայնն իր անիւնէն թեւ առած
Աստեղահեւ թռչում մըն է բոցակէզ:

Գիտէ թէ ո՞ր է գերեզմանս խորաբաց,
Խորհրդաստեղ, անյիշատակ, տրտմագին,
Որպէսզի գայ թառիլ անոր սեւ թումբին...

4

Բայց, երբ լացող շկայ, այգում ցողը կայ՝
Շուքը թեթեւ անցնող ամպին կամարէն,
Խաղաղ գիշերը քաղցրօրէն լուսնկայ,
Աշման անձրեւը հեծեծում մեղմօրէն:

Եւ անձամօք անցորդին խոհը կառչած
Անցելաբայր, անյուշ քարին հնամեայ,
Որում գազանի մէկ խորշին մէջ կը տաքնայ
Բարի մոզէս մը արեւով լուսարբած:

Այժերը կան հոգին խնկոտ գոյներով՝
Եւ բզգիւնն ալ միջատներում լուսաթով՝
Լըռութիւնն ալ՝ որ մուսգ մ'է խորհուրդի՝

Ննջողն անո՛ր է անլի ունկնդիր,
Քան լացողին՝ որ դեռ կեանքին կը ժպտի,
Եւ կը մոռնայ լքուած շիրիմն այս անգիր:

5

Յուշը երգն է՝ որ դարերէն կը հասնի,
Եւ կը հնչէ իր քաղցրութեամբ առաջին,
Անոր մէջէն էին տարիւրներ կը հոսին
Աքեւաշաղ, ու կայլակներ արիւնի:

Արտասուքն է աստուածներում՝ որ մեռան,
 Եւ դեռ կ'ապրին քաղերուն մէջ քանդակուած.
 Քաշումն է ան ծիածանով քեւարաց
 Որ կը սպասէ մշտանորոգ յարութեան:

Իմ երգերէս գուցէ մնայ յուշ մը լոկ
 Արթնցնող լուս ափսոսանք եւ մորմոք
 Սրտերու մէջ՝ որ կ'ապուեցան իմ սրտիս,

Յուշ մ'անայլայլ գեղեցկութեան տեսիլքի,
 Որ արցունքով միայն յանկարծ կը ծաղկի,
 Եւ անցեալին հազարդակից կ'ընէ զիս:

6

Կէս մը որքի մանկութիւն էր. ունեցած
 Խաղալիքներս էին կուտեր ծիրանի,
 Վէգեր, խիճեր գետեգերբէն հաւաքուած
 Վառ գոյներով երկնքի եւ արիւնի:

Բայց անոնցով միշտ ստեղծել կրնայի
 Աշխարհ մ'արուն մէջ քաղաւոր էի ես.
 Թագուեիս ալ աղջիկ մըն էր խղճալի,
 Հօրէ մօրէ որք եւ ազատս ինծի պէս:

Բայց կային դէմըս ապառաժ շահեր մուք.
 Եւ ճաղաքին մէջէն անցնող գետը խեղ.
 Գլխուս վերեւ լուսեղ կամարը կապույտ,
 Ու քերականըս՝ խնկարոյր վարդի քերք,

Ուր սորվեցայ կարգալ սիրով երկնային
 Խորերդաշուղ ամսահ գիրերն այս լեզուին.
 Անոնցմե՛կ է որ Յուշն եղաւ կարելի.

Ոգեկոչել իմ մանկութեան քաղաւիւն,
 Հասկի նման անոր մագերը դեղին,
 Եւ ինքն ամբողջ ազուտը եղնիկ մը վայրի...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

Բ. ԿՈՒՆԵԱՆ

Հանրային Կուսակցություն
ԿՈՄՍՍՈՒՆԻՍՏԻԿԱՆ

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

Ճակատը տենդի մէջ կ'այրէր: Մովին պազ չունէն իսկ չէր օգնէր:
Միայն թէ թելին ծայրը բռնէր... Ե՛րբ, ի՞նչպէս սկսաւ...:

Մովը չըջապատեր էր զինք, փրփրելով կը բարձրանար: Ջրերը եռանդերուն էին հասեր: Մուրջը, գլխապոստը կը դաւարուէին յորձանքները: Ջուրը դանդաղօրէն կը բարձրանար: Մինչեւ մէջքը, վեր, կուրծքը, վիզը: Արագ, աւելի արագ: Կը խեղդուէր, կը կանչէր, կը պայտարէր:

Գիշ անգին, ժայռին վրայ, կեցած էին ժարդիկ, կը դիտէին անյայդ, օդնութեան ձեռք չէին երկարեր:

Քաղուհին ալ հոն էր: Կանչեց: Քաղուհին պիտի հասնէր, դուրս քաշէր զինք խորունկ ջուրերէն: Բայց, ի մեծ դարձանք, Քաղուհին ալ անշարժ կեցած էր ու թոյլ կու տար, որ խեղդուէր: Ատիկա Քաղուհին չէր սպասէր: Մինակ էր, լքուած: Կոկորդը ջուրով կը լեցուէր...:

Աչքերը բացաւ:

Քաղուհին խանդակաթ ոչէճքը ծուած էր վրան: Դեռ մղձաւանջի ազդեցութեան տակ էր, աչքերը վայրազօրէն չուած, ճակատը զրտինքներու մէջ:

Ձեռքը, զուպանակի պէս, նեաուեցաւ զէպի աղջկան ձեռքը եւ կառչեցաւ անոր: Աղջիկը համբուրեց անոր ձեռքը, այտերուն տարաւ եւ սեղմեց կուրծքին:

Լիւտն պտտացուց նայուածքը: Իրենց սենեակն էր. ճանչցաւ սառստաղը: Տարիներ դիտած էր դայի ու երագած: Պառկած էր իր անկողինը: Մօր անկողինը հոն չէր: Զարժացած նայեցաւ Քաղուհին:

Այդքան քաղցրութիւն եւ դարով տեսած չէր նայուածքի մը մէջ: Իրեն թուեցաւ, որ անոր աչքերը թաց էին: Արցունք չկար, բայց թաց էին:

Ու մէկէն, այնքան ժամերէ հաջ, իրականութիւնը պարզուեցաւ: Տարօրինակ յստակութիւն մը տիրեց: Քառսը պարտուած էր: Կարգը ճառագայթեց:

Մայրը:

Մայրը մեռած էր: Յիշեց թաղումը, ամենայն մանրամասնութեամբ: Տէրտէրը պաղած էր եւ ձայնը խոպտա էր ու հազիւ կրնար երգել: Լուսարարը տարբեր ձայն բռնած էր: Սունկին հոտը այնքան զօրաւոր էր, որ գլխու պտոյտ կու տար եւ սրտի խոռոչը: Ու դազադր, մօրը մազաղաթէ դէմքը, վերջին անգամ: Դազաղին էջը, փոսը եւ հողը վրան:

Կը յիշէր առանց յուզումի, առարկայօրէն: Կը զարմանար ինք իր վրայ: Դէպքին ամբողջ ահաւորութիւնը, փոթորիկէն հաջ, պայծառ կերպով կը վերագտնէր իր անդորութիւնը, կրկին մխրճուելէ առաջ աւելի խորունկ խաւարի մէջ...

Փիղիքական ցնցումին պիտի յաջորդէր հոգեկան մըրիկը, թերեւս աւելի ահաւոր: Պատանին ճակատը կը բախէր մահուան առեղծուածին, ինչպէս ամէն մարդկային էակ պիտի անգամ մը բախի: Կեանքի էութիւնն հիմէն կը ցնցուէր: Իր բովանդակ աշխարհը կը փլէր մէկէն: Իմաստներու, նպատակի ողբերգական վերադնահատում: Այս ընդհարումէն՝ պիտի ծնէր ազազայ մարդը:

Իր ցեղը մահուան առեղծուածին բախեր էր, հազար անգամ: Հազար անգամ, անցեր էր տանգի ծակէն: Յաղթանակեր էր մահուան:

Նախ, ըմբոստացաւ Արարչին դէմ:

Հաւատացեալ մը եղած էր: Իրենց տան մէջ իշխած էր Աստուածաշունչը: Մայրը իրեն կարգալ կու տար հայատառ, բայց թրքերէն Ս. Գրքը: Վրէժինդիթ Ենօվան, իր պատուհաներով եւ մեղքի սպառնալիքով՝ կախուած էր իր մանկութեան վերեւ: Իրենց տան անկիւնները հրեշտակներ կը բնակէին ու սատանան դրան ծերպերէն զուր էր ջանացեր ներս սողսողիլ: Միայն, երբեմն, ձմրան ցուրտ դիշխը, երբ հրեշտակները թմրած կը քնանային, սատանան կը սպրդէր ներս եւ իր Փոսֆօրէ կանաչ աչքերը կը յառէր իր աչքերուն, զարհուրանքի մէջ քարացնելով գինը:

Յոյսը միշտ Աստուծոյ վրայ դրած էր: Որ կերպով համոզուած՝ արդարին վարձատրութեանը: Հաւատացած էր, որ իր տառապած մայրը, որ մը, պիտի տիրանար երջանկութեան, որ իր արդար վարձքն էր: Եւ ահա, հիմա, անըմբռնելի դատանութեամբ մը, Աստուած առած էր անոր հոգին, մուրազին չհասած:

Ի՞նչ եղած էր այդ կնոջ վարձքը աշխարհի վրայ:

— Հաւատը սուր է, ուրեմն, այլապէս ո՞ւր է երկնային արդարութիւնը, ո՞ւր է Աստուածային տրամաբանութիւնը:

— Աստուծոյ գործերը մեզի ըմբռնելի չեն, — կ'ըսէր Քազուհի, — Ան իր ծրագրերները կը հետապնդէ եւ իր խորհուրդները միշտ բարի են...

Պարապ խօսք, պարապ խօսք: Եթէ թազուն տրամաբանութիւն մը կայ անոնց տակ, ի վերջոյ պէտք է հասկնալի ըլլայ մարդոց: Այլապէս, երեւակայական առեղծուած մըն է, որ կը հալածենք: Գուցէ, Աստուած ալ չկայ եւ միայն մեր երեւակայութիւնն է, որ ստեղծած է զայն, յարմարութեան համար: Յոյներուն Deus ex machina-ն: Յուսալը մարդկային է, դժբախտութիւններուն համար պատասխանատու մը պէտք է: Յետոյ, ցա-

ւին մէջ՝ մարդ կառչելու կէտի մը կը աննշայ, անծանօթ ուժի մը միջո-
ժըտութեան կը բաղձայ... Աստուծոյ գոյութիւնն իսկ կառկածնի է:

- Մեղա՛յ, Մեղա՛յ Քեզ Տէր, - կը բացականչէր Քաղուհի, Մեղա՛յ՝
ըսէ... Հիմա դուն զժրախա ես եւ ամէն ինչ սեւ կը տեսնես, զժրախու-
թեանդ պատասխանատու մը կը փնտռես...

- Ի հարկ է... Ուրիշ ի՞նչ... Ինք կու տայ, ինք կ'առնէ... Ուրիշ
ս՞ի է պատասխանատուն...

Մէկէն զգաց, որ Քաղուհին կրնար իրաւունք ունենալ, Իր թէզն ալ
խախտու էր: Խնդիրը այնքան ալ պարզ չէր:

Քաղուհին կ'ըսէր.- Կեանքն ալ սկիզբ եւ վախճան ունի: Որքան բը-
նական է ծնիլը, նոյնքան բնական է մեռնիլը: Անշուշտ թէ վախճանը ան-
հանոյ է, այդ իսկ պատճառով անբաղձալի: Եւ, ինչ որ զժուար է ըմբռ-
նել - կամ կը մոռնանք ըմբռնել, - որ վախճանը վերապրողներուն համար
միայն ողբերգական է: Մեկնողը ինք այլեւս անզիտակէց է իր դրութեան:
Մեռած վայրկեանին, կը մեռնի նաեւ զիտակցութիւնը, որով ողբերգու-
թիւնը չի համակեր զինք: Կսկիծը, յուսահատութիւնը, դատումները՝ մը-
նացողներուն կը վերաբերին միայն:

Էւոն չհամոզուեցաւ: Խնդիրը այդքան ալ պարզ չէր: Տեսութիւն-
ները նման էին անարիւն երակներու: Միայն արուեստական ներբերումներն
են, որ կհանք կու տային անոնց: Ներքին ինքնարուի կենսունակութենէ
զուրկ էին: Խնդիրը այդքան ալ պարզ չէր:

Բան մը իր մէջ կը դառնար, քանի դառնար կը խոշորնար, այժմ
պոռթկալու ժօտ էր: Էոն էր եղած տարիներէ ի վեր, անյիշատակ ժամա-
նակներէ ի վեր:

Մօրը կորուստը անաւոր աղէա մըն էր: Ձէր կրնար հաշտուիլ, չէր
կրնար սփոփուիլ: Բայց մօր կորուստը խորհրդանշական ծաւալ մը ստացած
էր հիմա: Ամբողջ ցեղի մը կորուստը: Մայրը ոչ միայն արձատն էր ջար-
դուած գերդաստանի մը, այլ աւելին, նահատակուած ցեղի մը: Աղէտը
տիեզերական չափեր ստացած էր:

Հայկական արձան վարակած էր զինք եւ պիտի չլքէր զինք երբեք:

Եւ ըմբոստացած էր Արարչին դէմ:

Իր ցաւին թարմութեան եւ սաստկութեան մէջ, իրեն կը թուէր, որ
ցեղն էր որ կը մեռնէր:

Ինչո՞ւ, վասն ինչի՞, դարերու տուայտանքը, գետերով արիւծր,
ծունկերու մաշումը՝ մոռերու առջեւ:

Վասն ինչի՞:

Կը յիշէր Լերան Քարզը. Վերանի անոնց, որ արդարութեան համար
կը հալածուէին, վասնզի անոնցն է երկնքի արքայութիւնը:

Ո՛ւր էր երկնային արդարութիւնը: Փաժանակին հաւատացիւր էր:
Հաւատացիւր էր, որ ներկայ չարիքը կրնար ապագայ երանութեան մը գոտ
ուր բանալ: Բայց Հայ ժողովուրդին պատմութիւնը հակառակը կը փաստէր:

Եւ ասկայն, անհասկնալին.- Հայոց ժողովուրդը պահած էր իր հա-
ւատքը: Ահա մայրը, Յորին նման, մաքուք էր պահեր իր հաւատքը: Անբո-
բընծի էր: Քանի զժրախութիւնները զարկեր էին, այնքան կարծրացիւր
էր ընդդիմութիւնը: Պատահած էր անբնականը, անսպասելին: Ծօթը հօգի
ունէր այս ցեղը:

Մեր էր սովայն, երկնային արդարութիւնը :
Ամէն երեւոյթ տրամաբանական տարազի մը կ'ենթարկուի : (Այժմ, զգացական եղանակէն անցած էք իմացականութեան եղանակը) :

Լեւրան Պարոզին մէջ ըստւած էր. «Անոնցն է երկնքի արքայութիւնը» :
Ի վերջոյ, Հասաւ փակ դրան — Ի՞նչ է մահը, Ի՞նչ կայ անդին : Մահուան մեքենական բացատրութիւնը չի լուծեր առեղծուածը : Ֆիզիքո-քիմիական պատահարին հսին, կայ աւելի խորունկ ու խրթին տրամ մը : Բընութիւնը, աւարկայօրէն դիտուած, տեսակներու տեսականացման կոյր ձգտում մըն է : Միայն, Կարգ մը միջատներ էլը սաղմնաւորելէ ետք, պարզապէս կը մեռնին : Իրենց դերը կատարած են :

Կոյր միտում մը, որ զուրկ է իմաստէ ու նպատակէ :
Ու կ'ըսէ ինքզինքին. «Գուցէ իմաստի պէտք ալ չկայ : Իմաստի մը պահանջը մարդ ինքն է, որ կը ստեղծէ» :

Եւ սակայն, մարդ արարածը երկրի մէջ օտար եկուոր մը չէ, այլ անբաժան մասը տիեզերական Հոլովոյթին : Որով, իր մտածումը արտայայտութիւնն է կեանքի երեւոյթին : Տիեզերքի մէջ ամէն երեւոյթ արդիւնքն է մաթեմատիքական տարազի մը : Ոչ մէկ պատահականութիւն : Ամէն արդիւնք խորունկ իմաստի մը արտայայտութիւնն է : Տիեզերական Հոլովոյթն Համակ իմաստ է եւ խորհուրդ :

Ի՞նչ կը Հետապնդէ բնութիւնը տեսակներու տեսականացման մէջ, Հո՞ս է Հիմնական առեղծուածը : Կեանքը եւ մահը այս առանցքին են կապուած :

Բնաշրջան ընթացքին մէջ, անհատը միայն պահ մըն է (քիչ մը աւելի երկար պահ մը, քան արու մեղուին կեանքի տեսողութիւնը), յըստակ առաքելութեամբ օժտուած : Իր դերը պիտի լրացնէ տիեզերական Հոլովոյթին մէջ, ապա՛ պարպուած իմաստէ, կը քայքայուի ու կը մեռնի :

Աստուածաշունչին բացատրութիւնները չէին զոհացնէր ընդվզած Հոլովոյթին Դժոխքը, արքայութիւնը, յաւիտենական կեանքը՝ աւելի շփոթ կը ստեղծէին : Որքան ալ բաղձալի լուծումի մը պատրանքը զգեցած էին, աշունամեծայնիւ, տրամաբանական Հիմունքի չէին դիմանար : Առեղծուածը կը մնար անլոյծ :

Ի՞նչ էր մահը :
Վախճա՞ն մը : Փոխանցական վիճակ մը : Եթէ այո, ա՞ւր, դէպի ա՞ւր : Ի՞նչ կար անդին : Ի՞նչ պատահեցաւ մօրը : Դիտած էր Հողին տակ Թաղուհիլը : Արդեօ՞ք ամէն ինչ կը վերջանար Հոն :

Զարհուրանք մը զգաց : Յուսահատական, անիմաստ, դաժան : Տգեղ էր մանուսանդ : Զէր կրնար Հաշուիլ մտքին Հետ : Ու վանեց : Ուղեղը մեքենայ դադարաւորը Եամել իսկ, ինչպէս ստամոքսը կը նետէ անբաղձալի սընուկը :

Ի ծնէ իտէլիստ մըն էր, եւ արուեստագէտ : Զէր կրնար Հաշուիլ Կիւթապաշտական փիլիսոփայութեան մը Հետ :

Ու կրկին նետուեցաւ փիլիսոփաներու գրքերուն մէջ : Հոն յուսաց զանել պատասխանները :

Պղատնի Համար (ակներեւ է, որ մասնաւոր Հակում մը ունէր դէպի այս փիլիսոփան) մահը բնական երեւոյթ մըն էր : Տրամաբանական եւ մամանկադրական վախճանը զոյութեան : Ինչպէս բոյսերը, անասունները, (մինչեւ իսկ ամպերը, ջրերը) կը ծնին, կ'աճին, կը ստեղծադարձեն ու

Ճերանալով կը մեռնին, անդ աւելով նորին: Իր մեծ ուսուցչին բերնով — կամ իր ուսուցչին մաքերը արտայայտելով, — Պզատոնի համար, երբ պաշտօնը հասնէր, կրնար նոյնիսկ բազմալի բլլալ մահը: Վերթամ միանալու անմահներուն», կ'ըսէր Սոկրատ: Պզատոնի անմահութիւնն ալ սերունդներու յաջորդականութեան մէջ էր: Շղթայաւորում էր, որ տեսական է: Ամէն մէկ ողակ, մեկուսացուելով, կը ներկայանայ որպէս ինքնակերտ միտաբար, ապա կը դառնայ մէկ շողիպան ու անբաժանելի մասը ընդհանուրին:

Ասիկա խելքի կը պատկէր: Իր ներկայ հողեկան տազնապին մէջ, ամէնէն արամարանականը այս կը թուէր: Իրողութիւնները այս ատարադին կը համապատասխանէին:

Բայց, Պզատոնն ալ, ի վերջոյ, տատամտումի մէջ կ'իյնար:

Սոկրատ թոյնը խմելէն առաջ, խոսելով զանձաններուն միանալու մասին, կ'ըսէր. «Բայց մահը եթէ ճամբորդութիւնն է դեպի ուրիշ կայք մը, եւ հոն, ինչպէս կ'ըսեն, բոլոր մեռելները կ'ապրին, ի՞նչ բարիք, ով բարեկամներս եւ դատաւորներս, կրնայ տալի մեծ բլլալը»:

Ուրեմն, Պզատոնն ալ կը կատկածէր: Բոլորը տարակոյտի մէջ էին: Կեանքի սահմաններուն՝ յանկարծ թանձր մտախառն մը կ'իջնէր: Ամէնէն իմաստուններն իսկ կը խարխափէին: Եզիպտացիներէն ազդին, յառաջդիմութիւն գրիթէ չկար: Միակ յառաջդիմութիւնը անոր մէջ էր, որ մենք մեր մեռելներուն հետ զգեստ, ուտելիք չէինք թաղել: Մերը զիջ մը ասելի ուղղիմացած անմահութիւն մըն էր:

Շփոթ մը կար քրիստոնէական հաւատքին եւ բնական օրէնքներուն միջեւ: Եւ ըսել թէ՛ «հաւատքի հարց է», — նահանջ մըն էր ինքնին:

Աստուծոյ գոյութիւնն իսկ տարակուսելի էր:

Եւ սակայն:

Իր ցեղը հաւատացած էր Աստուծոյ, Միշտ, յամառօրէն: Արդեօք իր ցեղը միամիտ էր, Գաւառացի՞ մըն էր սահմանափակ իմացականութեամբ: Հայոց Աշխարհի գոնե՞րը բաց են եղեր չորս ծագերուն: Ազգեր մը — անքան ու անցեր են մեր երկրէն: Հայը արկածախնդիր ճամբորդ մըն է եղեր միշտ: Նետուեր է անմահութիւն, նորին ետեւէն: Անցեր է հայրենի լեռները, իջեր է Միջագետք, Ասորիք, Աղեքսանդրիա, Աթէնք, Հոմ: Ամէն ուղղութեամբ: Հալածեր է լոյսը: Փնտուեր է անմահութիւն խորհրդանշաններու լեզուն:

Հայը միամիտ չէր: Իր միտքը, — իր երկրի նման, — բաց էր եղած չորս ծագերուն: Հայկական բարձրասանդակը, իր գետերու հունով, աստիճաններ էր դէպի արտաքին աշխարհը:

Եւ ճամբորդելով, շփուելով, տեսնելով, պեղելով՝ սորվեր էր: Մըշակեր էր իր ներքին աշխարհը: Հմուտ էր ու գիտնական: Իր ծանօթութիւնները լայն էին ու բազմակողմանի: Շփուեր էր Զրադաշտականութեան, Հեթանոս Հոմերին ու Աթէնքին, Մահմադականութեան ու Պուտտայականութեան: Պահեր էր իր հզօր անհատականութիւնը:

Միամիտ չէր Հայը: Տեսեր էր աշխարհի շարն ու բարին: Աւելի շատ էր, քան բարին:

Եւ պահեր էր իր անխորտակելի հաւատքը:

Դէպի Աստուած, դէպի կեանքը:

Աղէտի ժամանակ հզօր է եղեր եւ խաղաղութեան մէջ զգտտա, կա-

աուցներ է, ստեղծադործեր անօրինակ թափով, որպէսզի արշաւողները քանդեն: Յիմար է եղեր կարծես. շիներ է գիտնալով, որ պիտի քանդուի: Հետուն չէ կրցեր սեսնել:

Ի վերջոյ, միամիտ մըն էր Հայր: Ոչ հեռուտես, ոչ իրատես: Երազող մը եզած էր, եւ զգացումով մօտեցեր էր զէպզերուն ու երեւոյթներուն: Իսկական վիպապաշտ ու սամփիւմանդալ մը: Ասով միայն կարելի էր բացատրել իր տկարութիւնը: Որովհետեւ, ի վերջոյ, տկարութիւն էր միշտ յոյսը Աստուծոյ վրայ դնելը: Հաւատացեր էր միշտ Աստուծոյ, որովհետեւ ուրիշ էլք չէր ունեցեր: Փոխանակ ծառանայու ճակատագրին զէմ ու կռուելու, համակերպեր էր եւ աղօթեր: Ահա թէ ինչ: Հանդուրժող, կրաւորական, տկար Հայր:

Եւ սակայն:

Ճարտամօրէն կը զգար, որ այստեղ աւելի խորունկ խորհուրդ մը կար, որ կը խուսափէր իրմէ: Կը զգար արդէն, որ մարդկային միտքը ճօճանակի ընթացքով կը դործէր: Մէկ ուղղութենէ զէպի միւսին ծայրայեղութիւնը: Բազմաառական սխտեմը զժուար էր զգացումներու կիրարկելը:

Մէկ միլիոնէ աւելի նահատակ, քառորդը ցեղին, եւ կեանքին հանդէպ նոյն սէրը, ապստային հանդէպ նոյն անպարտելի հաւատքը: Արեան, յուշտուած սիրելիներու, մահուան ճիրաններուն մէջ:

Պարզ չէր: Մտնօթ տարազներով կարելի չէր լուծել առեղծուածը: Բացառութիւն մըն էր եւ բացառութիւնները ունէին իրենց խորհրդանշական լեզուն:

Թագունէին հետ երեկոները նստած կը խօսէին երկար: Ժամերը կը սահէին աննկատ կերպով: Համբին դեղին ու դողող լոյսը ստուերներ կը շարժէր սենեակին շուրջ: Կը կորուէին աշխարհէն: Սկիզբները, նազիկէն պաշտպանուելու համար, դուռը բաց կը ձգէին: Օր մըն ալ, առանց նկատելու, փակեցին դուռը: Ամէն ինչ բնական էր, իրարու համար անհրաժեշտ էին դարձեր եւ ոչինչ կրնար դուլ իրենց միջեւ:

Հոգիները կը փարէին իրարու: Այս կապը աւելի հզօր էր, քան ժամանականը: Եթէ Թագունէին չըլլար, տղան կորսուած պիտի ըլլար: Ամիսներ քալեց սեւ ճամբաներէ, ապրելու կամքը կորսնցուց: Պիտի հետեւէր քայքայումը, այլասերումը: Յետոյ, աւելի գէշը, կորսնցուցած էր իր Աստուածը: Ոչինչի կը հաւատար այլեւս: Ատիկա սմենալուրջ անբարոյութիւնն էր, աղջիկը լաւ գիտէր այդ:

Եւ այս պմայլելի էակը, պահապան հրեշտակի մը ոչն, իմաստուն կերպով, կնոջական խոր բնազդով, պահեց տղուն հաւատարակչութիւնը, փրկեց զայն գահափոխումէ: Զոհեց, զոհեց ու, ի վերջոյ, խենթի մը նման սիրահարուեցաւ անոր: Ալ ինկած էր զգուշութեան, հայ աղջկայ ամօթխածութեան դիմակը: Իմաստուն տակէն երեւան եկած էր առինքնող, տաք ու ջնջող, պահանջկոտ ու խռով էակ մը: Աղջիկը գիտէր, յստակ ու տրամաբանօրէն, որ չկար զոհողութիւն մը, որ կարենար մերժել Լիւնին: Անորն է հիմա, վաղը, միշտ: Մնացածը հոգը չէր: Էութիւնը՝ տրամադրութեան տակ էր այս երիտասարդին, որ իրմէ քանի մը տարու փոքր էր:

Ժամանակը կատարեց իր հրաշքը: Մակերեսը խաղաղեցաւ, ցաւը իջաւ յատակը: Այլեւս, առանց պղպշալու, պիտի ուտէր դոյութեան արմատները: Փորձառու գարձաւ, իմաստութիւն զրեցաւ, ազնուականութեան նրբ-

բին ակօսներ դժուեցան գէժքին: Յաւը երբեք չի մոռցուիր: Իժկուեցաւ, բայց իր մէջ փլաւ թանկագին, անփոխարինելի բան մը: Մահուան առաջին ընդհարումն էր:

Թաղուհին ուրախ էր, Նազիկն ալ ուրախ էր: Լեւոն վերագտած էր իր նախկին գուարթութիւնը: Գործին կը նայէր: Ինչ որ Նազիկ չէր կրնար մարտնչել, այս երկուքին առանձնացումներն էին, սակէն իրիկուն: Կարծես անհամբեր գիշերուան կը սպասէին: Զանաց զրացիներէն գաղանի պահել, պաշտպանել զանոնք զրպարաութիւններու դէմ: Ամուսնոյն իսկ չբաւ թուէր: Գաղտնիքը միայն իբր եղաւ եւ վայելչաց այդ երջանկութիւնը: Բայց ինք կ'այրէր, կ'եփէր գիտնալու եւ տեսնելու՝ թէ ինչ կը կատարուէր զոչ գրան ետին:

Նազիկը հետաքրքիր, բայց պարզամիտ կին մըն էր: Իր փորձառութիւնը շատ սահմանափակ էր եղած: Արբունքէն դէպի ամուսնական անկողին, ուր իրեն նման անփորձ, առնական ամէն հմայքէ զուրկ, շուարած ու պաղ փեսայ մը իրեն կը սպասէր: Նազիկին զլուխը չէր մտնէր այն, որ երիտասարդ տղայ մը եւ աղջիկ մը կրնային սննեակի առանձնութեան մէջ խօսիլ ժամեր, թափառել կեանքի մտերիմ կածաններուն վրայ: Նազիկին կամար միայն մէկ պատճառ կրնար բլլալ այր եւ կնոջ առանձնութեան համար: Այդ ալ շամուսնացածներու մանաւանդ: Ուրիշ ինչ պիտի ընէին: Իր փորձառութիւնը այդ կը փաստէր: Երբ այր եւ կին առանձնանային, հրեշտակները՝ ամօթխածութենէ մղուած՝ կը լքէին սննեակը՝ միայն սասանան էր, որ չէր հեռանար ու կը ցնծար: Ի վերջոյ, միտն եւ արիւնէ շինուած էին:

- Զանբ, - կը մտտար բարձրամայն, - ըլլալի՞ք բան է... Ի՞նչ կ'ընեն այդքան երկար, սննեակին մէջ փակուած... Զայներին անգամ չի լսուիր... Ո՞վ գիտէ ինչի՞ր... Մեզա՞յ, Տէր Աստուած, ներէ՛... Կրակի հետ խաղալ չըլլար...

Երկուքն ալ անկեղծօրէն սիրելով հանդերձ, չէր կրնար հաշտուիլ կատարուածին հետ: Քանի անգամ ուզեց խօսիլ մէկուն կամ միւսին, բայց անհասկնալի զգացում մը կեցուց զինք: Անշուշտ, ականջը փակցուց զբան, մտիկ ըրաւ: Զանաց գիտել բռնայիթի ծակէն: Ի զուր: Տիւանը ծակի տեսողական ծիրէն դուրս էր: Ու միտքը զնաց շատ բաներու: Երեւակայեց զանոնք շատ անպատշաճ դիրքերու մէջ: Գնաց աւելի հեռուները, շիկնեցաւ, տաք ջրոյնքներ պատեցին մարմինը, ամ չցաւ ու հեշտանքի մէջ տարուբերուեցաւ:

Ապա զտրոյցաւ իր անձին դէմ: Ամբապնդեց բարոյականի իր գրոհը, Բայց հեշտանքը մեաց հեշտանքը: Կարելի կամ անկարելի դրոյթներ եւ նուազումներ հրահրեցին իր երեւակայութիւնը: Եւ սկսաւ աւելի պահանջկոտ ըլլալ դէպի ամուսինը: Խեղճ մարդը ծանր գործ ունէր, հազիւ կը հասնէր իր ընտանիքի պէտքերուն: Հազիւ դպրոց տեսած ըլլալով, շատ բարակ էր չէր գիտեր: Իր պարտականութիւնը կը կատարէր իր կարելիութիւններուն ներքեւ շափով: Հիմա, կինը փոխուած էր մէկին: Շարունակ զինք կը մեղադրէր, կը յանդիմանէր: Կը գժգոհէր, թէ ուրիշ այրեր այսպէս կ'ըրնեն, այնպէս կ'ընեն, իսկ զուր պաղ դաւակին մէկն ես, եւայն, եւայն: Խեղճ մարդը չէր հասկնար այս փոփոխութեան պատճառը, չէր ըմբռնէր մանաւանդ, թէ ինչի մէջ կը թերանար ինք:

Եւ փոփոխը տարածուեցաւ: Ելաւ երկրորդ յարկ, երրորդ, տանիք:

Իջաւ սանդուխներէն, փողոց ելաւ եւ մտաւ գրացի տունը, սողաց մինչեւ դիմացի շէնքը:

Բամբասանք:

Կեանքը՝ թագուհիին համար անտանելի դարձաւ:

Թշնամական, ատելութեամբ լեցուն նայուածքներ, անպատշաճ ակնորկութիւններ, մեղադրանք, սպառնալիք մինչեւ խնկ: Նազիկն անգամ, որ մինչ այդ, թէեւ ետեւէն կը խօսէր, բայց անկեղծ բարեկամուհի մըն էր, այժմ, իր խնկ սկսած անմեղ բամբասանքին յորձանքէն տարուած, հետն խնկ չէր խօսեր:

Ոչ ոք կը պահարակէր տղան:

- Այդ աղջիկը... այդ աղջիկը... չի ալ ամչնար... Ան ալ ուսուցչուհի մը... Ի՞նչ օրերու հասանք...

- Ամուսին մը չկրցաւ դտնել եւ... Ի՞նչ ընէ... Հասուն աղջիկ է... չէ՞ք տեսներ, միտերը կը յորդին... աչքերը՝ Մարտի կատուներու աչքերուն պէս կը փայլին... ամօթ, ամօթ... Ի՞նչ օրերու հասանք...

- Քա, ամէն օր, ժամերով կը փակուին էղեր... լստա՞ծ պան է... չեն ալ խօսիր... աշխարհի վերջը հասած է... դեռ ինչ նշանի կը սպասենք... Բողոքական պատուելին իրաւունք ունի, աշխարհի վերջը էկած է...

Լեւոնն ու Թագուհին որոշեցին այլևս չտեսնուիլ:

Այնքան ալ հեշտ չեղաւ: Ուզեցին խիզախել, պայքարիլ, տեղի չտալ խաժամուսին, քանի իրենք մաքուր էին, քանի իրենց խիզճերը հանդարտ էին, եւայլն:

- Պարապ աշխարհ է եղեր, - կ'ըսէր Թագուհի, - այսքան տարի դիմացայ, Հիմա, վերջապէս, կը կարծէի պտած ըլլալ... Պատրանք մըն է եղեր... Կորսնցուցի անձս, ես որ...

Ձեռքերով փակեց ամօթի զգացումը՝ զէմբին:

Յանցանքը իմս է, - կը յարէր Լեւոն, - ամբողջովին: Ես է, որ քեզ այս գրութեան մատնեցի... Պէտք էր իր ատենին անդրադառնայի... Ես եմ յանցաւորը, ամբողջովին:

- Ինչե՞ր կ'ըսես, - կը բողոքէր Թագուհի, - տառապանքիդ մէջ ինչպէս կրնայիր... Եւ ըսել, որ ես քեզմէ մեծ եմ... Իմս է յանցանքը, իմը, իմը...

Կը ջանային իրար գերազանցել անձնազոհութեան մէջ: Աէրը զմայլելի էր, պայմանները միշտ գէժ էին սիրահարներու եւ շար լեզուները, շոտացածները, գրկեալները: Բայց սէրը զմայլելի էր:

Մտածեցին զեռ ուրիշ ելքերու մասին, եւ լուծումներու: Ձհամարձակեցան: Անոնք մտացին խորը, հրրեք դուրս չգալու համար: Եւ սակայն, իրար հասկցան: Նայուածքները աւելի ուժգին պլլուեցան իրարու: Մտերը հալեցան քաղցր, քաղցր: Իրենց միջեւ սահման չմնաց: Թափանցեցին իրարու, զարձան մի եւ անբաժանելի: Հասան գերազոյն հաղորդակցութեան:

Ի վերջոյ, Լեւոն որոշեց մեկնել: Այդ էր միակ լուծումը: Այլևս անհրճար էր այդ տան մէջ ապրիլը: Մայրը միշտ, ամէն տեղ ներկայ էր: Սկիզբը ասիկա անհրաժեշտ էր իր դոյութեան: Հիմա, հակադրորէն, կ'ուզէր խուսափել ամէն ինչէ, որ իր մօր կապուած էր, զայն կը յիշեցնէր եւ

զինք անհուճօրէն, անմխիթար կերպով կը առաւարկեցնէր։
 Միակ մխիթարանքը, զինք կեանքին կապողը Քաղաւորն էր։ Այժմ,
 այդ ալ անկարելիութիւն գարձած էր։ Ձէր ուզեր ազնկան անուճը ազար-
 տել, աւելի քան արդէն պատահած էր։
 Հարկ էր միջազայրը փոխել։ Մեկնել, մեկնել։ Այդ էր միակ լուծու-
 մը։ Մեկնողը շատ քան կը թողու ետին, կը փախչի շատ քանէ, որ անհու-
 ճոյ է եւ անբաղձալի։ Մեկնողը կը նետուի անծանօթին եւ անահնկալին։
 Հարկ էր մեկնել։
 Ձէր կընար շատ հետու երթալ։ Նիւթականը չէր թոյլ տար։
 Մեկնեցաւ Գահիրէ։

ԳԻՐՔ ԶՈՐՐՈՐԴ

«Այս է իմաստութեան վերջին խօսքը։ Միայն ան է ար-
 ժանի պատուարն եւ կեանքի, ով որ ահա՛ օր իրիւով կը ճը-
 ւանէ պատուաշիւնն ու կեանքը։»

ԿՕԹԷ

Կեանքը զինք կը հալածէր ու կը զէէր աշնան տերեւներու նման։ Ձէր
 կընար արժանա նետել։ Վաղք մըն էր՝ աննդուս, խոտով, անկայուն։ Հասած
 էր երիտասարդութեան եւ դեռ գոյութիւնն իսկ չէր կընար ապահովել։ Յա-
 րիսխներ շուճէր։ Իր իտէալներն իսկ տարտամ էին ու շփոթ։ Ոչ կըցած էր
 կառարելիազործել իր ուսումը, ոչ ալ զործնական կեանքի մէջ յաջողիլ։

Չախտցած մըն էր։ Անաւարտ կեանք մը։ Անկայուն, միշտ ժամանա-
 կաւոր, կարծես պանդուխտ քնակիչ մը, որ գիտէ թէ շուտով պիտի մեկնի,
 որ՝ իր սեփական սան մէջ չէ, չի կընար հաստատուիլ, արժատանալ, խա-
 ղադիլ եւ ստեղծագործել։ Իր սերունդի կեանքն էր այս։

Ո՞ւր էին իր արժատները։ Ո՞ւր կ'երթար։
 Տեսակ մը ջղախոցնող անկորզութիւն կար իր գոյութեան մէջ։ Նը-
 ման փոխադրուող սան մը, կարասիներն ու իրերը խառնաշփոթ նետուած։
 կատարեալ քառս, եւ չիս գիտեր ուրիչ սկսիլ կարգաւորումը։

Ալ ժամանակ էր իրեն համար ճշդել իր ուղղութիւնը, քանակաւ իր
 պահանջները։ Կը ճզնէր արամարանել, պարզացնել կացութիւնը, եւ ճիշդ
 այդ տեղէն ալ կը սկսէր շփոթը։

Տարբեր ճամբաներ կը բացուէին իր առջեւ։ Գործնական կեանքը չէր
 հմայեք զինք։ Ո՛չ, վճռականօրէն ո՛չ, նիւթը կ'ատէր։ Գրական հակումներ
 միշտ կը զգար։ Գրականութիւնը միակ միջոցն էր, որով կընար արտայայ-
 տել իր հոգեկան աշխարհը։ Ատիկա շատ կարեւոր էր։ Կ'ապրէր ներքին
 կեանքով մը, ամէն ինչ հոն ներսն էր, արտաքին աշխարհը զինք զիչ կը
 հետաքրքրէր։ Բնութիւնը, քնական երեւոյթները կ'առնէին զինք, բայց
 արժը ներսն էր, առօրեայէն վեր։ Կեանքի արժը կը կատարուէր ամէն
 պահ, զուրքը, սովորական առօրեային մէջ, բայց ինք չէր տեսնէր այդ,
 վեր էր ներկայէն, կ'ապրէր ուրիշ ժամանակի մը մէջ։

Միայն Հայը կ'ըմբռնէ այս, որովհետեւ Հայուն ժամանակը երբեք
 ներկան չէ։ Ան կ'ապրէ աւելի լայն, պատմական ժամանակին մէջ։ Այդ էր
 ճակատապիտի է, իր պատմութիւնը, եւ իր հոգեկանը։

Ո՞ւր էին արժատները։

Մանուկ հասակէն, շարունակ կը մեկնէր: Շարունակ կը լինէր: Վերջին հանգրուանը Գահիրէն էր: Որքան պիտի մնար այստեղ, այդ եւս անորոշ էր: Հետեւաբար, շարունակ տենդի մէջ էր: Ձէր կրնար կեղբոնանալ: Անցեալը, ներկան, ապագան բնականօրէն կերպով չէին ընթանար իր մօտ, այլ տեւաբար իրաք կը հրժշտէին, կ'ընդհատէին: Կը խանդարուէր գոյու-թեան կշռոյթը, որմէ կը ծնի ստեղծագործական հաւատարակչութիւնը:

Գիտական աշխարհին մէջ, ամէն հոլովոյթ կեզրոնի մը շուրջ կը դառնար: Ամէն կեանք եւս ձյողական կեդրոն մը ունէր, այլապէս կը շեղէր իր հունէն եւ արկածի ու աղէտի կը յանդէր: Իրեն համար դեռ յատկ չէր իր գոյութեան կեղբոնը: Դեռ փնտտուքի մէջ էր, կը ցատկէր հանդերուանէ հանգրուան: Իր անձը կը փնտտէր: Հոգեկան տրամ մըն էր, որ չէր հպարտակիր դասական տարազներու:

Եւ ահա, տաքնտալի գիշեր մը, տեղէ մը լոյս մը ցաթեց: Գիւտ մը ըրած էր, ինչպէս այն հեռաւոր, հեռաւոր գիշերը Ամերիկայի մէջ:

Պէտք էր փնտտել իր ժողովուրդը:
 Ծրդը կը կրկնուէր:
 Հարկ էր գտնել իր ժողովուրդը:
 Գիտուններն ու փիլիսոփաները երեւոյթները բացատրելու համար, միշտ կ'երթային դէպի սկզբնական սկիւր: Իր անձը գտնելու համար, պէտք էր գտնէր իր ժողովուրդը:

Օր մը, բարեկամի մը տանը, հանդիպեցաւ անձի մը, որ խորունկ ազդեցութիւն ըրաւ իր վրայ:

«Բաշա» կը կոչէին զինք:
 Նստած էին, կը խօսէին: Բաշան ամբողջ ժամանակը անկիւնը նըստած, կը ծխէր լուխեյան: Իրեն շուրջ յատուկ մթնոլորտ մը կար, որ մաս չէր կազմեր սենեակի միջոցին: Առանձին աշխարհ մը, որ իր անընդհատը կը պարսցնէր հետը: Դէմքը կարելի չէր որոշ կերպով դիտել ու ուսումնասիրել, որովհետեւ ամբողջ ժամանակը ծուխի մէջ կորսուած էր, իր շուրջ անիրական մթնոլորտ մը ստեղծելով:

Իր բարեկամը Դաշնակցական էր: Յաճախ կը խօսէր իր կուսակցութեան մասին եւ կը ջանար համոզել լեւոնը, որ անգամ գառնար: Վարուժանը — այդ էր ընկերոջ անունը — կը ճանչնար դպրոցէն: Միասին էին եղբի տարիներ դպրոցական գրասեղանի ետին եւ միասին ալ չըջնանալու էին եղբի: Իր ամենամտերիմ ընկերն էր: Նրկու տարի առաջ փոխադրուեք էր Գահիրէ: Գործէ դուրս, այցելու ուսուցիչ էր ազգային վարժարանը:

Վարուժան տաքարիւն, մաքուր, գաղափարապաշտ երիտասարդ մըն էր: Հայրենասիրութիւնը իր մօտ կիրքի կը հասնէր: Արհեստով գծագրիչ էր եւ զեղարուեստական հակումներ ունէր:

Լեւոն չէր կրցած ըմբռնել Վարուժանին եւ Բաշային կապը: Բաշան յաճախ կու գար անոնց տունը: Միշտ անկիւնը կը նստէր, իր ծուխին մէջ կորսուած, կը լսէր ու կը խոկար: Թերեւս բնաւ ալ չէր լսեր շուրջը խօսուածը, ուրիշ աշխարհի մը մէջ կ'ապրէր: Ուրիշ ձայներու կ'ունկնդրէր:

Առաջին անգամ որ տեսած էր զայն, իր վրայ խորունկ տպաւորութիւն թողած էր: Տուն գառնալէ ետք, երկար նստած ու յիշած էր պատկերը: Կը զարմանար, թէ ինչու: Այդ մարդուն մէջ եւ շուրջ, հեռաւոր ու խորունկ բան մը կար, որմէ կարելի չէր խուսափիլ: Ճակատագրական բան մը: Սովորական անհատ մը չէր: Կարծես չէր դիտեր, բայց ամէն ինչ կը

տեսնէր ու կը լսէր: Մէկ անգամ, զգաց որ ծուխի մէջէն զինք կը դիտէր: Նայուածքը հօր, թափանցող բան մը ունէր: Դոժան երանք մը կար այդ սեւեռումին մէջ:

Կ'ուզէր խուսափիլ նայուածքէն, բայց կը քաշէր զինք այդ մարդը: Պորունկ խորհուրդ մը պահուած էր անոր մէջ, զոր կ'ուզէր գիտնալ: Այս չրջապտահն, այս էակներէն վեր էր, պարուրուած տեւական բաներով: Զգաց հարազատութիւն մը եւ իր իսկ էութեան թաքուն ալքերուն հաղորդակցութիւնը անոր հետ:

Կը զայրանար, որ չէր խօսիր: Կ'ուզէր լսել, գիտնալ, ճանչնալ մարդը:

Օր մը հարցուց Վարուժանին.

- Ո՞վ է այդ մարդը:

- Ո՞ր մարդը: Բաշա՞ն: Մա՛րդը. անոր մարդ չեն ըսեր: Մեր կոտակցութեան ղեկավարներէն է. Յեղափոխական մը...

- Ոսէ անոր մասին:

Վարուժան շուարեցաւ:

- Ըսի ինչ որ կար ըսելիք... Եզած է Սասնոյ ապստամբութեան ղեկավար. Գ Քիչ կը խօսի... Հիւանալի մարդ մըն է... Բոլորը կ'անկածին ու կը դողան իրմէ... Դու ինքզ ատիւր քեզի համար:

- Ի՞նչպէս կ'ըլլայ, որ յաճախ կու գայ ձեր տունը:

- Համեստ է, ըսաւ Լեւոն, - երբեք չի մերժեր ընկերները... Կ'երթայ շատերու տունը... Հայրս կը պատէ զինք...

- Տարբերակ մարդ է, - ըսաւ Լեւոն, - բնաւ չի բանար բերանը...

- Կը բանայ, կը բանայ, - ընդմիջեց Վարուժան, - լսելու ես ժողովներու մէջ, երբ քիչ անգամ կը բարձրանայ խօսելու:

- Կ'ուզէի ներկայ ըլլալ ձեր ժողովին եւ լսել:

- Պէնթ ես, - յարեց Վարուժան, - ձեր ժողովները զազանի են...

- Օ՛ր... Ինչո՞ւ:

- Ինչպէ՞ս թէ ինչու: Ենդափոխական կուսակցութիւն է:

Դաւերէ Հասնելէն շարք մը ետք, հայ վաճառականի մը ծօտ գործ դատու: Թէնև գրագիր տիրոջու կը կրէր, բայց պաշտօնը յստակ չէր: Գըբադի էր, հաշուակալ, Ժախող... աւլող ու Ժառայ, ի պահանջի հարկին:

Մարդուկը նպարեղէնի վաճառական էր: Յաւակնոտ, ինքնազօհ եւ մլաա՝ Ժայր աստիճան: Ուրիչ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ: Իր այս բարեմասնութիւններուն վրայ, երկու աւելի Ժանր մեղքեր եւս ունէր. շատախօսութիւն եւ շատակերութիւն: Կղակը միշտ կը շարժէր, ուղտի նման կ'որոճար: Միւրչ, անուշեղէն, ապուխտ - դգալ դգալ իւղ: Քսան վայրկեանը մէյ մը - կը՛ռտ... ստամոքսը ետ կու դար, սխտորին հոսով ապականկրով օդը...

- Օղուլ, - ըսաւ Լեւոնին, առաջին օրը, - լաւ մտիկ ըրէ, անկանջդ բառ, քեզի համար բախտաւորութիւն է Մարտիկ Աղային քով դորդելը... Դպրոս մպրոս մարդը մարդ չեն ընիր... շուկան է բուն դպրոսը... Սասնայիէն յամէնէն սաղի սանդուխէն սկսայ... Բուպիկ, անօթի, զարաւ, բեանակիրի մը պէս աշխատեսայ... Կամաս կամաս բարբորասայ... Այսօր շուկան, պանքան, առաջնորդարանը - վարկս բարոր է, կը հասկնա՞ս, օղուլ... Քեզի համար մեզ բախտ է... Նայէ որ աշքս մտնաս... զիս զոհ օղես...

Իրժէ վարիններուն Հեա՝ խիտ ու Հեղինակաւոր, յաճախողներուն առջեւ կը ժպտար, կը քծնէր, կը նուաասանար: Կը կոտորուէր, փորը աջ ու ձախ կը նետէր, Հաստ վիղը կը մտնէր ուսերուն մէջ:

Լեւոն առաւօտեան վեցին գործի կու գար եւ մինչեւ իրիկուան ութ եւ կէսը շարաշար կ'աշխատէր: Ստացածը Հազիւ զինք ոտքի կը պտահէր: Անբանի գործ էր՝ վասն ոչինչի, բայց ժամանակները գէշ էին եւ պէտք էր ապրէր:

Սխտորին Հոտը զինք կը դանեցնէր: Ամէն տեղ էր, ամէն ժամ, Երբ երեկոյեան տուն կամ ակումբ դառնար, սխտորին եւ չէմէնին Հոտը կը Հե-տեւէր իրեն: Մարմնէն, գլխատներէն, էութենէն կը ծաւալէր:

Բայց էլք չունէր:

- Ինծի նայէ, օգուշ, ես քեզ մեղքնալուս առի քովս... որք ես, Հա-յու գաւազ... այլապէս, աշխատող շատ... տեղասի մը քու գորգը առազիւ կէս շարաթականով կ'ընէ ու ոտքս ալ կը պագնէ... Ատողոյ փառք տուր, որ սիրտս բարի է, Հայ եմ, չէ նէ... Դուք բախտաւոր էք, մեր ժամանակ զրկանք էր, ջարդ, անօթութիւն, դիճուս...

Լեւոն Հազիւ կը զսպէր ինքզինքը. կ'ուզէր գոզնոցը նետել երեսին եւ մեկնիլ, բայց... Զինք մանաւանդ կը զայրացնէր Մարտիկ Աղային յաւակ-նոտութիւնը: Կը ճառէր ազգային գործերու, պատմութեան, զբաղանու-թեան իսկ մասին: Երբ թանձր կոպերը կախած սկսէր ճառել, աչքերը կրիայի մը աչքերը կը յիշեցնէին: Ճազատ գլուխն ալ կը լրացնէր պատկե-րը: Նշանաւոր ճազատ մըն էր: Խոշոր, ճակատին ճերմակ, Հետզհետէ լո-լիկի պէս կը կարմրէր ու երբ կը Հասնէր ծոծրակին, կը ծալուէր զգուժ-լիտրէն քանի մը անգամ եւ կ'ուռէր: Մագի Հետք չկար: Կատարեալ անա-պատ մը, որուն վրայ միայն եզրպատական աներես ու անճաշակ ճանճերը կը թառէին:

Կոպերը միշտ կախ էին, կարծես Հիմա քուն պիտի մանէր: Զայնը, սակայն, զիլ ու ճշան՝ կը ջղայնացնէր զիմացիներ: Յաճախ, մարդիկ կը զիջէին այդ ձայնէն խուսափելու Համար:

Կէսօրին խոզի պէս ճաշէլէ հտք, ներսը, բազկաթոռին մէջ կը մրա-բափէր: Լեւոնին պարտականութիւնն էր՝ այդ պահուն՝ ազային ճանճերը քշել:

Ինչ որ աւելի սարսափելի էր, Մարտիկ Աղան կը խոկար նաեւ: Օղբ՝ խեղդուելու ահաւելի խոկոցներով՝ կը մտնէր կոկորդէն եւ շրթներէն դուրս կու գար սուշելով: Հսկայ փորը կ'ելլէր ու կ'իջնէր, ներքինիացած միտե-րուն վար կախուող ընթացքին դէմ տալով:

Դանդաղաշարժ էր անշուշտ, բայց ինք առաւել եւս կը շեշտէր, գի-տակցօրէն, որովհետեւ Պարոնեան կարգացած ըլլալուն, ծանրութիւնը Հե-ղինակութեան Հօվ մը կու տար իրեն - գոնէ ինք այդպէս կը Հաւատար:

Ազգային վարժարանի Հոգաբարձութեան ատենապետն էր, - կրնաք երեւակայել:

Լեւոն կը զարմանար, կը զարմանար, չէր կրնար ըմբռնել: Այս շար-չի՞ն, այս ազէտ, շատակեր, կոպիտ արարածը, որմէ սխտորի Հոտ կու գար: Ուրեմն, ասո՞նք էին ազը կատարողները: Ինք աւելի մեծ ըմբռ-նում մը ունէր: Մեղք, յուսահատական էր:

Ինք միշտ այն Համոզումը ունեցած էր, որ մեր ազը մտաւորական ազգ մըն էր: Կը յիշէր իր օւսուցիչները, իր աննման անօրէնը եւ ասիկա: Տեղ մը չփոթ մը կար:

Հետզհետե՛ պիտի տեսնէ՛ք, որ ասոնք ներկայ էին ամէն անգ եւ Հայ-
կական կատակերգութեան մէջ ծիծաղալարժ ու ցաւայի տեսարաններ կը
պարզէին: Նստած էին աթոռներու վրայ եւ տնօրինութիւններ կ'ընէին բն-
տիք ու նուիրեալ մտաւորականներու համար:

Դարերու անազատ կեանք, թերեւս Օսմանեան արտաւոր իրակա-
նութեան արտադրութիւնը: Որակով ցած, փոսած, այլասերած: Յեղային ա-
ռաքինութիւններու ժանդոտիլը, Հայկական հողի բորբոսումը:

Միայն յեղափոխութիւն մը կրնար փրկել այս ազգը:

- Տղա՛ս, եթէ էօ չըլլայի, ինչ պիտի ըլլար խեղճ ազգին վիճակը:

Ահա զեզի բան: Լեւոն բուն փափաք մը կ'ունենար երեսին պոսա-
լու:

- Է՛լ:

Ոչ մէկ բառ կ'արտայայտէ այս բառին հնչական եւ քովանդակակոծ
հարստութիւնը: (Թէեւ իրեն համար միշտ անհասկնալի կը մնար, թէ ին-
չո՛ւ այս խեղճ կենդանին այդքան արհամարհուած էր):

«Արդէն ականջներդ ալ երկար են, - կ'ըսէր մտովի, - եւ դուքս դար-
ձած: Մանաւանդ երբ զզուելի եւ իւզոտած Ֆէսդ դնես, հովին մէջ շարժող
փեղկերու կը նմանին ականջներդ»:

Առաւօտ մը, Մարտիկ Աղան մուտքը կախ մտաւ խանութ: Առջոր
արծուեքիթին ծայրը քիչ կը մնար բերնին մէջ մտնէր:

Լեւոն խանութը աւելու վրայ էր: Աղան սպասեց, որ դործը լրա-
ցընէր, բարձր ազմուկով սուրճ խմելով, ըսաւ.

- Հոս եկուք նայի՛մ: Դուն այդ նաւասարդ Ակո՛ւմըը կ'երթաս է-
ղեր...

- Այո, երբեմն...

- Հը՛մ: Ո՞վ սորվեսու զեզի այդտեղ էրթալը:

- Ընկերոջս հետ կ'երթամ: Դասընկերներ ենք եղած:

- Ի՛նչ, սղաս, ուրիշ ակումբ չի դոսա՞ր այս մենչ քաղաքին մէջ...

Մէջ մը ինչի չհարսնէի՞ր... Ի վերջոյ, մենք ալ մարդ էինք... Օտուննու
չենք այստեղ... Հեռու տեղերէ Մարտիկ Աղա Տիգրանեանին կու գան խելք
հարսնելու...

- Ձեզ շնանցած կ'երթայի հոն:

- Էրբ էս խօսիմ, մի ընդմիջեր, հասկա՞ր մը... զեզի քանի ան-
գամ ըսեր է՛մ... Հա, այդ կ'ըսէի, ուրիշ ակումբ չի դոսա՞ր... Օրինակ՝
ի՞նչ էղեր է Վերեւի ակումբին... այդտեղ շէնքով շորհքով մարդիկ կ'եր-
թան, ինչի պէս... Դուն նայէ, որ ասանկ շորհքով տեղեր էրթաս...

Միւսները փէկ աղկկ պոռու չեն... Լաւ մտաղէ... Գնա հի՛մ գորդիդ...

Լեւոն չհամեցաւ այս միջամտութիւնը: Անկախ բնաւորութիւն մը
ունէր եւ լո՛րստ էր ծայր աստիճան: Չսիրեց աղային ելոյթը: Չգաց, որ
երկար պիտի չկրնար մնալ անոր քով: Ոչ ոք իրաւունք ունէր իրեն անձ-
նական դործերուն խառնուելու: Վերաւորուած զղաց, կարծես օտար մեք
մը իր գրպանը մտած ըլլար: Յետոյ, մարդ կ'ամշնար Հայ ըլլալուն, պիտի
ամշնար այս մարդը օտարականի մը ներկայացնելու... եւ ըսել, որ Հայ
դպրոցի հոգաբարձու ալ էր: Վերաւորական էր, նուստացուցիչ:

Որ էր Խմբակեան Համօն, իր ուսուցիչ Աղամեանը, որ Մարտիկ Ա-
ղա Տիգրանեանը, որուն անուան իսկ թրքութիւնը պլլուած էր:

Ինչ ասորոյնտիկ խառնուրդ էր Հայ ազգը:

Ազամեանը ծանօթ բանաստեղծ մըն էր: Այժմ կը դասաւանդէր Գալուստեան Ազգային վարժարանի մէջ, Նախապէս Լեւոնին տնօրէնը եղած էր Ազգբանդարիոյ Պօղոսեան Ազգային վարժարանը:

Միտտիք անձնաւորութիւն մըն էր: Երկրայինի եւ ոգեկանի խառնուրդ մըն էր: Համեստ, մտերիմ, համակրելի, բայց, միաժամանակ, անհասանելի ու խորհրդանշական: Նայուածքը միշտ հորիզոնէն քիչ մը վեր կը նայէր: Խորունկ լարուածութիւն մը կար նայուածքին մէջ. ոչ ներկայ, այլ յաղթահարուած, ընկճուած տառապանք մը: Բայց հոն էր միշտ:

Երբ յուզուէր, ձայնը աւելի թաւ ու խորունկ կը դառնար եւ լալապին շեշտ մը կը խառնուէր: Աշքերուն՝ մորենի մը կը վառէր: Կը հմայէր ունկնդիրները:

Լեւոն հմայուած էր վաղուց: Մօրմէն ետք, իր վրայ մեծագոյն կատարողները գործած էր իր ուսուցիչը: Անոնց կը միանար, հիմա, Խմբապետ Համօն:

Լեւոնի համար երանութիւն էր կրկին իր ուսուցիչը գտնելը: Մարտիկ Ազգային իւզոտ խանութէն ետք, կը նմանէր լեռ բարձրանալու, մաքուր օդին ու կապոյտին մէջ մաքրագործուելու:

Ամէն Ձրեկըշարթի, տեղի կ'ունենային Համազգային Մշակութային Ընկերութեան դաստիարակութիւնները «Նաւասարդ» Ակումբի մէջ: Կատարեալ վայելք մըն էր, փախուտ մը ներկայէն դէպի բարձր կայքեր: Նոր հորիզոններ կը բացուէին:

Հմայուած կը լսէր Ազամեանի դաստիարակութիւնները Հայոց մշակութային մասին: Հմայուած էր ուղղակի: Ոչ միայն խորունկ վերլուծող, մեկնարանող մըն էր, այլ թափանցող մը՝ զգացական ուրբաներու: Եւ տաղանդաւոր բանաստեղծ, որ կրնար վերանալ, թեւածել բարձրերը: Երբեմն, կը տողորուէր մարդարէի մը նման եւ իր խօսքերն ալ դիւցազներգութիւն կը դառնային: Հայոց Լեզուի բառերը երաժշտութիւն ու թռիչք կ'առնէին իր շրթներուն: Կիրք ունէր, պաշտամունքի հասնող, դէպի Հայ հողին:

Գիշերը, կախարգանքը կը շարունակուէր: Կը փոխադրուէր կորուսած, հեքիաթային աշխարհը: Էութիւնը կը յուզուէր, յատակը վեր կը բարձրանար: Ականջներուն կը հնչէր ուսուցչին ձայնը: Արտայայտուելու, իր յուզումը դրսեւորելու ըզձանք մը կ'արթննար ու կը նետուէր վեր:

«Մեր վէպը միջակ է... նոյնպէս՝ թատրոնը, բայց... մեր բանաստեղծութիւնը զմայելի է, կարող է դասուել որեւէ մեծ ազգի բանաստեղծութեան կողքին... Հայ հողին իրա բարձրագոյն արտայայտութեան հանել է Հայ բանաստեղծութեան եւ ճարտարապետութեան մէջ...»

Ականջներուն կ'երգէին բառերը:

Բ. Կ.

(Շար.)

Ա Ռ Ա Կ

Խ
Ո
Ձ
Ի
Ն

Ռ
Ի

Ա
Ռ
Ի
Ի
Մ
Ի
Ն

Կար ու չըկար
 Ազք ու տիզմի ջերմ սիրահար
 Սեր խոզ մը կար,
 Գուհու ու կըլոր
 Պաշիկն ոլոր,
 Կ'ուտեր անյագ ինչ որ գտնէր ճամբուն վրեան,
 Ճահիճն էր լոկ իր ապաստանն,
 Այլ երբ տեսնէր առիւծն հեռուէն՝
 Խը՛գ-տը՛գ կ'ընէր ջրաճօրէն.
 Ականջ չէր տար արքան իրեն.
 Բաշը սակի տուած հովիւն՝
 Կը քակէր միշտ իր յազք ուզին:
 Աստու մըն ալ սովորակուն
 Երբ վեհաշուք կ'անցնէր արքան՝
 Տեսաւ իրմէ քայլ մը անդին
 Խոզն առանձինն,
 Որ կը քուէր կազը ծառին:
 «Ինչո՞ւ խը՛գ-տը՛գ կ'ընես մարէն,
 Բուննց փօրիք ցա՛նն անօրէնս:
 - Ո՛չ, չունիմ խի՛ք,
 Մե՛զք հասակիդ,
 Կը վախճաւ դուն ինձմէ սաստիկ,
 Գէշ կը խօսիս միշտ իմ մասիս,
 Մար կը քըսես ջիւնջ ճակատիս,
 Բայց ալ հերի՛ք,
 Ո՞վ ես, ըսէ՛, արքա՞յ հըզօր,
 Ես քեզ կ'ընեմ կըտար-կըտար,
 Կ'ուզեմ կըռի՛ւ:
 Չհաւատաց իր ականջին,
 Խո՞ղը չափուէր հետն առիւծին,
 Անոր եւ իր մէջ ի՞նչ հաշիւ...
 «Լաւ, մտեցիր» ըսաւ համդարտ,
 Հետաքրքիր:
 «Կու գամ, կեցի՛ր» ու խոզուկը եզաւ անյայտ:
 Գընաց ճահիճ,
 Սուգունցաւ մէջն իրր մահին,
 Ազրակոյտէն կեքոս առաւ,
 Վերադարձաւ առիւծին մօտ,
 Տգմաքաքաւ ու գաքշահաւ:
 «Ի գուր չընենք ալ մեծամարտ,
 Ըստ արքան,
 Տէր ես ուծի դուն բացառիկ
 Հերո՞ս պատրիկ,
 Կը հռչակեմ քեզ յազք-ականջ»:

Մ
Ե
Ն
Ա
Մ
Ա
Ր
Տ
Ը

ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ

ԵՐԱԶԻ ԱՂԶԻԿԸ...

Կարօտակէզ յիշատակ՝ յուեերով զարդարուած, վերակոչումի գեղանի պատկեր մըն է...:

Յիշատակի ընծիւղ է ան, պայծառ ու լուսափայլ յուեերու բարբախում՝ հեռու, հրապուրիչ, յանկուցիչ...:

Նկարակերտ երազ՝ շողողուն ու լուսափայլ...:

Ցաւով ու նեծութեամբ՝ իր պատկերը մնաց, իրը լուկ, զինք սիրողներու սրտին մէջ:

Շունչ էր ան, կեանք էր, գրգիռ էր, հոգի էր...

Կեանքի անողորմ մարտին մէջ՝ քաղցր մրմունջ, քաղցր խռովք, քաղցր կրակ...

ԱՐԵՒԱՇՈՂ, ՕՐԵՐՈՒ ՀԱՄԲՈ՛ՅՐԸ...

Մեսաղալար երազներով, գեղեցկութիւնը՝ հոգիիս մէջ կը պարէ... Հոգիս՝ կը յարգի համբոյրներու սարափէն, հոգիս՝ գեղեցիկ վարդերով, զմայլանքի պսակը կը հիւսէ...:

Կը պլպլա՛յ սէրը, — վառող շողը արեւոյսի համբոյրին...:

Երազկոտ, անո՛ւտ ժպիտով, այսերուն վրայ համբոյրները՝ յոյսի՛, յոյսի՛ եւ կեանքի՛:

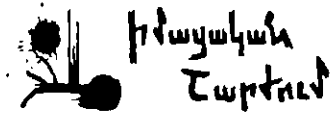

Վարդերը կը թառամին, բայց համբոյրը՝ անմեղութիւնն է մանուշակին, արեւն է՝ վարդակրակ օրօրներուն...:

Վարդերու եւ մանիշակներու սուտերին ներքեւ՝ խնկարկե՛նք համբոյրին, հրաւափա՛ն համբոյրի՛ն...:

ՀՄԱՅԵԱԿ ՍՐՈՒԵԱՆ

Նիւ-Եորք

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

« Հ Ի Ն ԱՍՏՈՒԱԾՆԵՐ » Ը

(ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՏԵՍԱՆԿԻՒՆԵՆ)

Պատմությունը.— Նիւրը.— Քառասուն անտրամները.— Յնտրամ առ անտրամ բնութիւնը.— Յուցանման անտրամները, միւրը զարգացող անտրամը, զարգացողը, ճար և անտրամակրօնութիւնը.— Քառասուն անտրամ բնութիւնը զիստաբար թիւնը բաժանակից (Միւրիւն պակաս, կերպարներուն կտակարարը, աստիճանական զարգացումը յառաջացող պատմութեան մը պակասը, կարգակցումը եւ բնականութեան որոշ պակասներ, սեւտրիւրը) եւ իրականութեան զիստաբար զարգացումը, զարգացողը, կերպարներուն աստիճանական աստիճանական զարգացումը, կերպարներուն մեծ անտրամական միջոցառումները).— Քառասուն անտրամ կողմերը.— Ի՞նչ փոփոխութիւններ աւելի ուժեղ պիտի բնութեանը.— Հին Աստուածներու արժէքը անկող իր մեծի մեջ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԹԵՐԻՆՆԵՐԸ

32 Քառասուն անտրամներով կ'արտայայտուի Հին Աստուածներու նիւթը, որոնցմէ 11-ին առանցքը վանահայրն է, 823 տող գրութեամբ, 17-ին մէջ արեղան՝ 1206 տող գրութեամբ:

Հանդիսատեսը կը հետեւի գլխաւոր աչք երկու անձնաւորութեանց (որոնք խորքին մէջ մէկ են անշուշտ, մէկը միւսին երիտասարդութիւնը, կրկնակր, կամ զով նուազ վճարականը) ներքին տաղանայնորուն, ապրումներու անուամբն, զազաթնակէտի մը համեմուն, հաւասարակշռութեան խախտումն եւ նոր հաւասարակշռութեան մը հաստատումն. կը հետեւի լարումով, ամբողջովին գրքաւանդ: Վարպէտը երբ կ'իջնէ, իրական վարպէտը, կամ ընթերցանութեան լրացումով իջնողը, արժանութիւն մը կը յամենայ Հանդիսատեսի հոգիին մէջ: Հիացում մը կայ, ճեմութեան մը զգայնութիւնը կայ, սակայն կայ նաեւ

զգոնութիւն մը, պակասի մը զգայնութիւնը կարելի չէ վերցնել մտքէն ու հոգիէն: Յանդաւանում աղուորի զգայնութիւնն, Հանդիսատեսը կամ ընթերցողը կը վիճի, կը մերժէ զգոնութիւն ու քննադատութիւն, սակայն ինքն իր մէջ կը զգայ տարածութիւն պակասի մը յազեցած շրջաւր, պակասող բանի մը նեղացող ճշումը:

Սու հիմնական պակաս մը զոյութիւն ունի՝ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՊԱԿԱՆԸ: Կան իրար յաջորդող տեսարաններ, մեծ մասը շատ զեղեցիկ, սակայն իրարմէ չեն բիւր, իրար չեն յաջորդեր պատճառական կապակցութեամբ, չեն բարձրացներ ամբողջական ու մէկ եղող գործողութիւն մը, հիմնական գործողութիւնը Քառասունակից, զէպի իր զազաթնակէտը, զէպի տունալ պայմաններուն մէջ միակ կարելի լուծումը:

Հին Աստուածներու բոլոր անձնաւորութիւններն ալ կը գալին իրար հետ կողք

կողքի, սակայն օտար իրարու, երբեք չեն յայտնարեր, շունին իրական մարդկային շփումը միանենուն հետ, ոչ իսկ կոյրը, որ արեղայի տենդանար վիճակին մէջ, փոխանակ մարդկային բընական մղումով մը ըսելու ճես կը հըսկեմ քեզի այս գիշեր, մինակ չեմ թողուր՝ կ'ըսէ՝ «Ջարկ պատը, կու զամ քեզի օգնելու, խարխափելով, խարխափելով»:

Ի հարկէ Կոյր վանականի այդ բաները նաև կրկնիմաստ են, խորհրդանշող շական են, սակայն, ինչպէս քիչ մը անդին պիտի մատնանշենք, խորհրդանշական արտայայտութեանց արժէքը իրական կը դառնայ այն ժամանակ միայն, երբ կը համապատասխանէ նաև իրականութեան, տիպարին մարդկային գիծերուն:

Ամէն մէկը տիպարներէն ինքն իր աշխարհը ունի, ինքն իր հողեկան իւրայատուկ վիճակը, որ կը պարտցնէ թատերակի մէկ ծայրէն միւրը, առանց երբեք նստիւնդի մը զԱՊՈՎ ԻՍԿ ԱՉԳԼԻՆԻՆԻ շուրջընտրելու:

ԱՖԵՂԱՆ ցնցում մը կրած է առաջին իսկ տեսարանէն, գոյութիւն ունի բեմին վրայ այդ ցնցումը վիճակին շարունակումովը, ցնցումին յաւելումովը, սակայն ՈՋ ՄԷԿ ԱՏԵՆ, ՈՋ ՈՔԻ ՕԳՆՈՒԹԵՆ ԿԸ ԴԻՄԷ, ոչ իսկ ջուր կը խընդրէ իր տենդանար վիճակին մէջ. ոչ մէկ ազդեցութիւն կը կրէ վանահօրմէն, կամ նոյնիսկ կոյրէն, ու ոչ յիշու վրայ ազդեցութիւն կը թողու, իր վիճակը ոչ իսկ կը հետաքրքրէ վանահայրը. շատ շատ, վանականներն են որ զարմացած կը դիտեն զինքը, մատերնին կը դնեն ճակատնուն, ըսելու համար զերեւի խենթեցեր է...»:

Կենդանի այս կապակցութեան պակասը, մարդկային յարաբերութեանց չըզոյսութիւնը, — թերեւս ըմբռնելի վանահօր համար, պողպատէ կամքով, մենաւոր մեծութիւններու համար, — անըմբռնելի կը մնայ արեղայի տարիքով ու անփորձութեամբ երիտասարդի մը համար:

ՎԱՆԱՀԱՅՐԸ՝ պէտք է առանձին ըլլայ, իր դիրքին իսկ բերումով: Այո, եւ է՝ սակայն իր շարք կողմը պատահածները կրնան բնաւ չշարժել իր հետաքրքրութիւնը, բնաւ կապ չունենայ իր հետ... Իշխանին վալը, արեղային արեղածը, ցնցում մը կրած ըլլալը, կոյրին մատնանշումները, այս բոլորը ոչ մէկ անդրադարձում չունին վանահօր արարքներուն վրայ: Կրնայ պատահել անշուշտ որ տիպար մը ըլլայ, որուն վրայ ոչ մէկ անդրադարձում կ'ունենան շոք կողմը տեղի ունեցող առօրեայ դէպքերը, ու՝ թեղ ու մենաւոր տիպար մը, սակայն այդ պարագային անգամ ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍԵՍԸ ՊԷՏՔ Է ՉԳԱՅ ԱՏԻԿԱ ՄԵԿՆԵԼՈՎ ՅՈՅՑ ՏՐՈՒԱԾԷՆ, թատերակէն պէտք է բիւի այդ զգայնութիւնը, բեմին վրայ տեղի ունեցող դէպքերէն եւ ըսուած խօսքերէն, եւ ոչ թէ ՄՏԳԻ ՃԻԳԷ ՄԸ: Ներկայ պարագային, հանդիսատեսը կը հասնի բացատրութիւններու, արդարացուցելի բացատրութիւններու, կ'ըմբռնէ վանահօր առանձնութիւնը, սակայն ՄՏԱՍԵԼՈՎ, եւ ոչ թէ զգալով, տեսնելով:

ՎԱՆԱՀԱՅՐԸ՝ նոյնպէս կու գան ու կ'անցնին թատերակին մէջէն, առանց շարունակու շուրջններուն հետ, առանց կրելու անոնց ազդեցութիւնը, կամ ազդելու անոնց վրայ: Այնքան պակաս է միաբանական կապը վանականներուն եւ վանահօր միջեւ, որ հարց կը ծագի թէ ի՞նչ կապ գոյութիւն ունեցած է վանահօր եւ վանականներուն միջեւ. զերեւոյթ իրար զով բերելու համար, եթէ ոչ հեղինակին փափաքը միայն, հակադրելու վանահօր թուիլքին՝ վանականներու դեմահարչ կեանքը, զոյսութիւնը:

Մէկ տեսարանի մէջ միայն զործողութիւնը ուղղակի արդիւնք է դիմացիների ըսածին, այսինքն զոյսութիւն ունի ուղղակի կապակցումը, եւ առողջ համար ալ այնքան յուզիչ ու տապառիչ է տեսարանը՝ Էլիսանուհի Մարիամի եկեղեցիին յատակագիծը պատուեալ տեսարանը, որը զժրտաբար սակայն կապ չունի հիմնական նիւթին հետ, չ'օգնիր հիմնական նիւթին:

Հին Աստուածներու բոլոր տեսա-
րաններն ալ իրար կապողը Հեղինակն է
միայն, Հեղինակին ժառանգն ներկայու-
թիւնը, մշտական ճնշումը իր ստեղծած
անձնաւորութեանց վրայ:

Հեղինակին բերած այս կաշկանդումն
է, որ կը կազմէ Հիմնական տկարութիւ-
նը, Հիմնական թերութիւնը թատերակին:
Գրականութեան մէջ ընդհանրապէս,
բայց մանաւանդ թատերական գրակա-
նութեան մէջ, ուր տիպարները մտով ու
ոսկորով պիտի մարմնաւորուին բեմին
վրայ, անհրաժեշտ է ՏիՊԱՐՆԵՐՈՒՆ
ԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ: Հեղի-
նակն է որ ծնունդ կու տայ իր տիպար-
ներուն, սակայն անգամ մը կեանքի կո-
չելէ ետք զանոնք, անհրաժեշտ է որ բաց
թողու անոնց օձիքը, պէտք է սոսի ա-
նոնց ազատութիւնը ըլլալու այնպէս ինչ-
պէս որ են, այնպէս ինչպէս որ կրնան
ըլլալ իրենց անհատական խառնուածքին
ու կրթութեան, ժառանգականութեան,
չըլապատի պայմաններուն բերումով. եւ
սէ թէ պարտադրել անոնց, որ ըլլան
այնպէս՝ ինչպէս Հեղինակը կ'ուզէ. ըզ-
գան, մտածեն, վճռեն, արտայայտուին
այնպէս՝ ինչպէս Հեղինակը յարմար կը
տեսնէ:

Իրական, երբ ապարան կը տանի իր
«Ժողովուրդին թշնամին» թատերակը,
խօսքը իր հրատարակիչին ուղղելով, եւ
ակնարկելով իր դիտաւոր Հերոսին, Տոբթ-
Շթոկմանի, կ'ըսէ. «Համաձայն չեմ բը-
ժիչկին բոլոր կէտերուն մէջ, սակայն
ինչ որ է, չեմ կրնար խառնուիլ իրեն.
եղածին պէս հրատարակէ»:

Լ. Շանթի անձնաւորութիւնները
չունին այս Հիմնական տուեալը, սիպո-
րային ազատութիւնը: Անոնք չեն ներ-
կայացներ տիպարներ, խառնուածքնե-
րու, նկարագրներու ներկայացումը
չեն, այլ միմիայն ՄԻՋՈՑ ՄԸ, ՊԱՄՁԱ-
ԲԱՆԵԼՈՒ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՄՏԱՄՈՒՄՆԵՐԸ,
թատերակին խոչալը վերահանելու, ցցուն
զարմեկու:

Հոգեկան աշխարհի մանր անցու-
ղորձերը, կամ այս կամ այն մանր,
կողմնակի ապրումը, հիանալիորէն ներ-

կայացում են Շանթի կողմէ: Երբ կար-
գը կու գայ սակայն անմոռանալի ամ-
բողջութիւն մը կառուցելու, բազմաթիւ
եւ այլազան տիպարներ կերպաւորելու,
բողմակողմանի ապրումներ, զգացում-
ներ, ու կեանքը ստեղծելուն, գծաթի-
տարար Շանթի ստեղծագործական կա-
րողութիւնը, թատերական արուեստի ա-
ռումով, կը զառնայ այլազանութեան
ուժգնութեանէն զուրկ, միանման, Հեղի-
նակին նման տիպարներով, որով եւ բե-
մին վրայ ամբողջական կեանքի տպաւոր-
ութիւնը տալու անստակ խճաւորում-
ներով առաջ զացող ստեղծագործու-
թիւն:

«...Ուստի, կ'ըսէ Ն. Աղբալեան,
նա չէ տուել ոչ մի տիպ, ոչ մի անձնա-
ւորութիւն, որ մեխուէր մարդու գլխու
մէջ. նա տուել է միայն հոգեկամ վիճակ-
ներ եւ վիպական դիպումներ, որոնք
չեն մոռացուած...»:

Միշտ պիտի յիշուի շիրքի, իզէ Խ-
րազմերն տեսարանը, կամ «Ո՛ր եմ մըս-
տերդ արեղայն տեսարանը, «Ունայնու-
թիւն ունայնութեանց» տեսարանը...
Սակայն չունինք մեզ հետ տանելիք, ան-
մոռանալի տիպար մը:

Շանթի բոլոր Հերոսներն ալ կը խօ-
սին նոյն լեզուով, նոյն ոճով, ու նոյն
բանին տարբերակները կ'ըսեն: Թէեւ աշ-
խոյժ մեւով, թէեւ ապաւորող սեմով ու
լեզուով, սակայն բոլորն ալ կը խօսին
Շանթի մտածումներէն, չունին ազատու-
թիւնը ինքզինքնին զարգացնելու: Ատոր
համար ալ չկայ, չի կրնար ըլլալ զար-
գացող պատմութիւն մը, որպէս մէկ ամ-
բողջութիւն, որուն մասնիկները ըլլային
նրապատմութիւնները, զարգացող միւս
զծերը, ու գային զազաթնակէտին մէջ
միանալու իրար, կազմելու համար մէկ
ամբողջութիւն մասնաւորներ միայն:

Եթէ ուշադրութեամբ հետեւիք Հին
Աստուածներուն, պիտի տեսնեք, որ
ամէն մէկ տեսարանը ինքը իր մէջ առած,
սուսմէն փոքրիկ թատերակ մըն է, չառ-
արագ մեւով տրուած, չզորոգացուած-
թէեւ կուտ, պզտիկ ամբողջութիւն մը:

Ամէն մէկ տեսարան կը լրանայ ինքն իր մէջ, ինքն իրժով եւ ՈԶ ՄԷԿ ՍՊԱՍՈՒՄ Չ՝ԱՌԱՋԱՅՆՆԵՐ ՀԱՆԴԻՍԱՏԵՍԻՆ ՄԷՋ, ՀԵՏԱԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՐ:

Ատկէ նստել ուրիշ թերութիւն չը՝ կարգ չը տեսարաններուն անհնականութիւնը, որովհետեւ տեսարաններէն ուժանք, ինչքան ալ իրենք իրենց մէջ գեղեցիկ, չեն կապուիր բուն նիւթին, կը մնան թատերական հնարք, աղուոր պատկեր, որ ՎԵՆԳԱՐԱՆՏՈՒՅԱԿԱՆ անգոստութեամբ ժըն ինչպէս կ'որակէ Ն. Աշխալեան, դուրս չեն հանուած թիէտէն:

Երկու տեսակի տեսարաններ իրար կը յաջորդեն Հին Աստուածներուն մէջ՝ իրական դէպքերը, եւ տիպարներուն հրազները, մտածումները, տեսիլները, պատրանքները, իրական տեսարաններ են, իրական պատահող դէպքեր՝ Վանաւոր եւ իշխանի Հանդիպման տեսարանը, վանականներու բոլոր տեսարանները, կոյր վանականի եւ արեղայի բոլոր տեսարանները, վանաւոր եւ արեղայի հանդիպումները, վանաւոր եւ իշխանուհիի տեսարանները: Երազ են, կամ տեսիլք՝ Արեղայի եւ Սեզայի բոլոր տեսարանները, արեղայի եւ միզանուշներու, արեղայի եւ Ճիւղաւորի, արեղայի եւ մեհեանի, Հեթանոս զօրականներու տեսարանը, վանաւոր եւ ճերմակաւորի տեսարանները:

Բնականաբար կարելի է բնմ հանել եւ տեսիլքը, եւ երազը: Երազն ալ իրականութիւն չըն է, ենթակայի ազդումն է, եւ անմատուցութիւնը կրնայ ազդուիլ երազներէն, իր իսկ պատրանքներէն: սակայն այդ երազներն ու տեսիլները, թատերական արժէք չը ունենալու համար, պէտք չէ դորձանունին որպէս հրեարք, որպէս ապուտրող միջոց, պէտք չէ բլլան անբնական: Անոնք պէտք է ըլլան նախ ԿԱՐՆԼԻ, ապա ԲՆԱԿԱՆ, բացառելի ոչ թէ մտքի լարումով ու արուստական ճիշտով, այլ իսկոյն զգալի Հանդիսանալին կողմէ, որպէս արգելիք մինչ այդ ցոյց տրուածին:

Հին Աստուածներու երազ, կամ տեսիլք

տիւք ներկայացնող տեսարաններէն ուժանք շատ բնական եւ առանց ճիգի ըմբռնելի են ու հնարք չեն, օրինակ՝ վանաւոր ու ճերմակաւորի տեսարանները, խօսակցութիւնը. կամ ծովու փոթորիկէն հազիւ ազատած, արեղայի Սեզան տեսնելը:

Ոմանք սակայն հնարք են, եւ ոչ հոգեբանական երեւոյթներ, օրինակ՝ միզանուշներու տեսարանը, հովիկներու տեսարանը... արեղան կրնայ Սեզան տեսնել, կրնայ ձայներ լսել, ծովու, փոթորիկի, հովի. սակայն տեսիլքը ունենալ միզանուշներու... կամ հովիկներու... դժուար թէ:

Տեսարաններէն ոմանք, թէեւ կարելի՛ իրենք իրենց մէջ առած, որպէս բնական արգիւնք ենթակայի Հոգեկան վիճակին (ճշմարտը եւ անոր յաջորդող Սեզայի բաժինը) կը կազան այս անգամ իրենց պարունակութեան անբնականութեամբ: Արեղան, ազդեցութեանը տակ իր կրած ցնցումին, ծովուն ու Սեզային, որպէ լատ՝ փրկուելու Հոգեկան ներքին տաղնապներէն, հաստատուն մնալու համար իր հաւատքին մէջ, քնական է որ փնտռէ իր յիշողութեան մէջ յենարաններ, Հոգեկան արժէքներու ամբողջ խարխիւներ, որոնց վրայ կարնայ կանգնել աներեր, որոնց կարնայ կառչի ու վերագտնել իր նախկին անմեղութիւնը, ու յանկարծ կը վերջիլէ ճշմարտը, որուն մասին շատ է լսեր ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ. կը կարծէ տեսնել զայն, կը խօսակցի անոր հետ զինքը շարժարող Հարցերուն մասին: Մինչեւ հոս քնական է, զէպքերէն ու անմատուցութիւններէն ժայթքող իրողութիւն է: Արեղային ծանօթ ճշմարտը, իր յարգանքին արժանացած, վանականներուն կողմէ միշտ պատկանանքով յիշուած ճշմարտը Ձի ԿԸՐՆԱՐ ՍԱԿԱՅՆ ՈՒՆԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԸՍԱՄ ԸԼԼԱԼ, ԿԱՄ ԸՍԵԼ, ՀՈԳԻԻ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԱԼ ՄԱՍԻՆ: Լ. Շանթ կրնայ ըսել. ճշմարտը՝ ոչ:

Ճշմարտի այդ անպատելի, նոյն տանն Հիմնականին մէջ անբնական ելուրթով բացուած փոս ժը կայ արեղայի հո-

զի՛ն մէջ, որուն զոյութեան անզրա-
դաւանին իսկ բաւարար է խելագարու-
թեան սուսնորդելու համար արեղան,
կամ անճնապանութեան, եթէ փոսը մը-
նայ փոս, լայնցող, խորացող, երբեք
չլիցուող փոս :

Փոսը կը լեցուի սակայն, Սեղայի
օժանդակութեամբ, որը արեղայի տե-
սիլն է, արեղայի ներաշխարհին արտա-
զրութիւնը այլեւս ինչո՞վ կը լեցնէ փո-
սը Սեղան, ԵՐԱՋՆԵՐՈՎ, Արդ, եթէ բը-
նական է դուրսի աշխարհէն եկողի մը
համար որպէս դարձան ունայնութեան՝
երազնիքը մատնանշել, բնական չէ արե-
ղային համար, իր հողիին տեսիլքը եղու
Սեղային միջոցով, իրեն անձանօթ աշ-
խարհի մը աշխարհիկ մղումները համա-
բնի ունայնութեան հակադրուող ուժ :

Եանթ կրնայ հակադրել երազները
ունայնութեան, բայց կրնա՞յ արեղան,
անապատի մէջ հասակ նետած արեղան,
դեռ ոչ մէկ երազ չունեցած, կեանքի եւ
ունայնութեան հարցերուն մասին մինչ
այդ դեռ ոչ մէկ բառ չլսած, չկարգա-
ցած արեղան... Արեղան պիտի կարենար
հակադրել ունայնութեան՝ աղօթքը,
ճաշը, Քրիստոս ու Աստուած, բայց ո՞չ
երազներ, չոյո՞ղ ան՞չլ երազներ...

Հին Աստուածներու տեսարաններէն
ոմանք բացայայտ արդիւնքն են ն. Աղ-
բաշեանի մատնանշած «Գեղարուեստա-
կան անզուպութեան»։ Մեհեանի տեսա-
րանը, որ առած է թատերակէն 300 տող,
ամենացուն օրինակն է ասոր : Տեսա-
րանը՝ զունազեղ, հաճելի, ինքն իր մէջ
առած, անբնական է եւ անտեղի՝ Հին
Աստուածներու տիպարներուն եւ նիւթին
հետ համեմատած :

Արեղան, որ մեծցեր է անապատին
մէջ ու տարածք բաներ մը լսած է ինչ
որ Հին Աստուածներու մասին, որոնք
զոյութիւն են ունեցեր կողիին վրայ,
զարեր սուալ, յանկարծ տեսիլքը կ'ունե-
նայ մեհեանական դաւիթի մը, այնտեղ
հաւաքուած իշխանին, իր զօրականնե-
րուն եւ կանանց. եւ այս ոչ թէ աղօս,
տարածք մեծով մը, այլ մանրամասնու-

թեամբ, պատմական ճշգրտութեամբ
նկարագրուած մեծով մը. աւելին՝ արե-
ղան իր տեսիլքին մէջ կը տեսնէ, կը լսէ՝
մինչեւ անզամ Վահագնին կատարուող
ձօնի մը մանրամասն բառերը, արարու-
ղութեան մեծերը... Այս է «Գեղարուես-
տական անզուպութիւն»ը. որովհետեւ տե-
կարելի է որ հեղինակը անզրագարձած
լըլլայ, բոպէի մը իսկ մտածողութեամբ,
թէ անկարելիութիւն է ստիկա արեղա-
յին համար, անբնական է դիմարբուքի,
հեթանոսական տօնակատարումներու
ճշգրիտ մանրամասնութեամբ եւ երկար
տեսիլք մը վերադարել աղօթքի ժամանակ
տեսիլք ունեցող արեղային : Անզրագար-
ձած է, բայց եւ այնպէս պահած է տե-
սարանը, որովհետեւ զեզեցիկ է, աղ-
ուոր պատկեր մըն է :

Հին Աստուածներու մթաղնումին
նպատուող այլ երեւոյթ մըն է սեւալալիզ-
մի անյաջող կապակցումը իրականու-
թեան հետ :

Սեւալալիզմը, ընդունելի թատերա-
կան զբաղանդութեան մէջ, մինչեւ անզամ
օգտակար երեւոյթ է, եթէ սակայն ուղ-
ղակի յարմարի իրականութեան, զուգա-
հետարար քալէ անոր հետ, զգալի լըլլայ
անբնականութիւնը, կարիքը լըլլայ մա-
նաւոր մտքի ճիղով մը իրար կապելու
սեւալալի ու իրականութիւնը : Առաջա-
դրուած նիւթին, մտածումին կամ բզ-
զացումին համար որպէս սեւալալ կարե-
լի է գործածել առարկայ մը, կենդանի
մը, քառ մը, կամ նոյնիսկ գործողու-
թիւն մը : Այսպէս՝ Սեղայի եւ արեղայի
առաջին հանդիպումին, Սեղայի պահան-
ջած վերարկուն, արեղայի վերարկուն է
իրականութեան մէջ, սակայն նոյն ասոն
սեւալալ մըն է, կը ներկայացնէ արեղա-
յի աշխարհը, վանքը, անապատը, ճշգ-
նումը, մեհութիւնը : Տեսարանը, իրա-
կանութեան մեկնելով, իրականը օգտա-
գործելով, փոխարեւարար ըսելիք մը ու-
նի. հանդիսատեսին պիտի փոխանցէ գե-
զեցիկ, տպաւորող, եւ ըմբռնելի մեծով
մը, թէ կեանքը իր պահանջները կը զնէ
կեանքէն քաշուիլ ուզողին դիմաց, փոր-
ձութեան կ'ենթարկէ զայն, կ'ուզէ՛ :

կ'առնել՝ անկէ իր ամենանուիրական հա-
մարածն անգամ :

Երազր, կամ տեսիլքը արեղային, կը
ներկայացնէ Սեղան, որ իրմէ կը խնդրէ
իր վերարկուն, որովհետեւ պաղ է խու-
ցը ու ինք կը մտի: Մինչև հոս ամէն ինչ
ընական եւ իրական է. փոթորիկէն ու
արկածէն ցնցուած արեղան ընական է որ
տեսնէ իր գրկած ու ազատած ազգկան
պատկերը. բնական եւ իրականութեան
համապատասխան է անշուշտ նաեւ աղ-
ջրկան «կը մտիմ, պաղ է հոս» ըսելը եւ
վերարկուն ուղիւ՝ վերարկուն, որ իրա-
կան վերարկու մըն է ու կրնայ տաքցը-
նել, վերարկուն՝ որ նաեւ արեղայի աշ-
խարհն է: Արեղան կը նայի վերարկուին,
կը հարցնէ «Վերարկո՞ւս», կը վարանի.
մինչև անգամ աղջիկը դիտել կու տայ
«Բայց չվարանցար կեանքդ իմծի տա-
լու, չվարանցար, երբ ետեւես կատար
այիճներում մէջ մտնելի բեզի»: Հիմա
սակայն, արեղան կը վարանի: Այս վա-
րանքն է ահա որ իրականութեան հետ,
մեզի ներկայացուած, մեզի ծանօթ իրա-
կանութեան հետ խոտոր կը համեմատի:
Կրնանք բնական համարել, եւ իրական,
անշուշտ, եթէ արեղան վերարկուն տա-
լին ետք զղնայ, տառապի, կամ ետ ու-
զէ, սակայն ՆԱՊ ՊԻՏԻ ՏԱԵ, ԱՌԱՆՑ
ՎԱՐԱՆՔԻ, քանի որ առանց տատանելու
ծով նետուողն է ինք, եւ իր ազատած
աղջիկը կը մտի, ուզուածն ալ վերարկու
մըն է, ժամանակաւորապէս:

Վարանքը վերարկուն տալու, կը
գառնայ իրական եւ բնական, երբ հար-
ցը կը վերարկուի տեսարանին խորհրդա-
նշական բնոյթին: Վերարկուն, որ կը
ներկայացնէ արեղայի ամբողջ կեանքը,
անցեալը, ներկան, անմաւորութիւնն
իսկ, սալ յանկարծակի, առանց վարան-
քի, առանց ընկրկումի՝ անկարելի է:

Այս մեւով է ահա, որ կ'առաջանայ
անյաշոյ կապակցումը սեւեւութիւն եւ ի-
րականութեան: Երկուքը իրար հետ զու-
գահեալ, իրար լրացնելով չեն քա-
լիւր. մէկը համ կու տայ, միւրը՝ գոգո-
հանք:

Հին Աստուածներուն մէջ ունինք ու-
րիշ սեմալով մը, կեղեցիկն յատակադի-
ծը, Մարիամ իշխանուհին մօտ գտնը-
նող յատակադիծը, վանահայրն ու իշխա-
նուհին իրար քով բերող, իրար մօտեցը-
նող թուղթի կտորը, որ կը ներկայացնէ
եւ իրական կեղեցիկն, եւ Մարիամ իշ-
խանուհին ներաշխարհի ձգտումները,
երազնիքը, հողիին կառուցել ուզածը:
Վանահօր եւ իշխանուհի երկրորդ եւ
վերջին հանդիպումի տեսարանին, երբ
այլեւս ամէն ինչ կը փլի, ամէն կապ
խզուած է վերջնականօրէն, իր եւ վանա-
հօր միջեւ՝ «կը սկսի պատռել զայն, գրա-
պելով հեկեկամբը»: Յատակադիծը պատ-
ռելը բնական շարժում մըն է գայրոյթի,
կամ գառնութեան, իրական կեանքին
մէջ: Պատուողը յատակադիծ մըն է,
Մարիամ իշխանուհին երազները մարմ-
նաւորող յատակադիծը, որուն շնորհի-
ւան կրցնէր է ըլլալ իր սիրածին մօտ, եւ
որը այլեւս չի կրնար ըլլալ, որուն դե-
րը աւարտած է, այնպէս ինչպէս իր ներ-
քին, հողիկան երազը աւարտած է, ո-
րուն սեմալովն էր մազադաթի այդ կտո-
րը: Երազներուն խորտակումին հետ կը
պատռուի նաեւ յատակադիծը՝ սեմալը
հողիկան ձգտումներուն: Ահա իրակա-
նութեան եւ սեմալովի կատարեալ նոյնա-
ցում մը, որ տեսարանին կու տայ բնա-
կանութիւն, միշտ նորողուող խոր ապ-
րում, հոյակապ գեղեցկութիւն:

Իրական սեմալովիմն է այս մէկը.
պատկերը ինքնիրեն առած՝ ամբողջու-
թիւն մըն է որպէս իրականութիւն, ա-
ռանց հակասութիւններու կամ անկարե-
լիութիւններու. ամբողջութիւն մըն է
նոյն ատեն պատկերին մեզի ներկայացը-
նել ուզած հողիկան վիճակը, մտածում-
ներու դասաւորութիւնը, գարձեալ ա-
ռանց հակասութեանց:

ԺԱՄԱՆԱԿԱՆԵՐՈՒ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒ-
ՆԸ այլ դժուարութիւն մըն է, որ կը մը-
թազնէ թատերակը:

Հին Աստուածներու գործողութիւնը
տեղի կ'ունենայ հազարամեակ մը առաջ,
սակայն կը պարունակէ մեզի ժամանա-
կակից մտքի ծնունդ եղող հարցերու քըն-

նութիւնը: Հեղինակը ստիպուած է եղած այս անբնական տարրերութիւնը մտցնել իր Քատերակէն ներս. եթէ մեր օրերու վանքերն ու վանական կեանքը առնէր, պիտի չհանդիպէր իր ներկայացուցած տիպարով վանահայրերու եւ արեղաներու, կոյր վանականներու. որով տարած է Քատերակի ժամանակը հազարամեակ մը առաջ, ուր բնական էր հանդիպել նըման տիպարներու: Հոն ալ սակայն այսօրուան մեր հարցականները չկային, զէթ այդ մեւերուն տակ, այդ չափանիւշով, Փիլիսոսփայական մտածումները, հոգեբանական շեշտաւորումները որ կը կատարէ հեղինակը, չեն նայանար կամ ժամանակին հետ, կամ տիպարին հետ: Հանգիստտեղ պարտաւոր է ապրիլ տիպարներուն հետ, հազարամեակ մը առաջ. նոյն ատեն, մտքի շարունակական ճիզով մը, ընդունելի համարել անոնց կողմէ գննումն ու լուծումը՝ մերօրեայ հարցերու: Եւ կամ, մերօրեայ հարցերու քննութեան հետ պիտի ըլլայ հանգիստտեղ, որպէս բնական արդիւնք արդի մտածողութեան, եւ մտքի ճիզով մը բընական պիտի համարէ նման վանականներու գոյութիւնը այսօր, սակայն հեղինակին կողմէ փոխադրուած հազարամեակ մը առաջ:

Երկու պարագային ալ մտքի զօրաւոր ճիզի մը կարեքը կայ, յաղթելու համար բնական կարելիութեան պակասին: Հիմնական թերութիւն մըն է նաեւ, ՄՏԳԻ ԶՈՓԱԶԱՆՑԵՆԸ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ԹԱՍԵՐԱԿԻ ԱՄԷՆ ՄԷԿ ԷՋԻՆ ՄԷՋ, ՏԻՊԱՆԵՐԻՆ ԱՄԷՆ ՄԷԿՈՒՆ ՄԷՋ: Եանթի մէջ տեւաբար գոյութիւն ունի երկու մարդ, իմաստասէրը եւ արուեստագէտը. Պատկերներքի յղացման ժամանակ իյրտում է Արա Միտքը, կ'ըսէ Ն. Աշրայեան: Եւ ինքը, չի վստահուած բնագոյն, եւ սիրում յղացումները՝ բնական կարգի այդ ծաղիկները, բօջումն են գիտակցութեան արեւից եւ կըրցում իրենց կենդանութեան մի մտ-

աք... շինաստաւերը տեսակների հետ գործ ունի. արուեստագէտը՝ անհատների: Եանթ անհատներին բնութագրէ է որպէս որոշ տեսակի մտուցներ: Եւ մի գարնամալի խառնուրդ է իմացական եւ արուեստագէտ մարդու, օրանցից մէկը վընասում է միւսին...»:

Ափսոս, վնասուողը արուեստագէտը եղած է:

Արուեստը, մտածումին չափ, երբեմն շատ աւելիով, զգայնութեանց, ըզզացումներու արդիւնք է, արտայայտիչ: Մարդը ինքը մտածումներու եւ զգացումներու համադրութիւն մըն է, երկուքին փոխադարձ ազդեցութեամբ իրար վրայ, փոխադարձ հարստացումով: Մէկուն տիրապետութիւնը միւսին վրայ, կ'առաջացնէ հասարակչութեան խախտում մը, եւ իւրայատուկ տիպար մը: Հեղինակը ինքը կրնայ ըլլալ մէկը այդ իւրայատուկ, քաջափիկ տիպարներէն, սակայն չեն կրնար իր քոյր եղբայրներն ալ, իր քոյր տիպարներն ալ Առյժ տեսակի ըլլալ: Ըլլալ օրինակի համար մարդիկ, որոնց կամքը պողպատ է, մտածումը կը զսպէ զգացումը:

Տեսարաններու կառուցման ժամանակ, տիպարներու հոգեկան աշխարհը ներկայացուցած ժամանակ, ինչպէս նաև տիպարի կազմաւորման ատեն, արուեստագէտի մղումները, տեսլականը պէտք չէ որ շարունակ մտքի մտրակումին ենթարկուելով կորսնցնեն իրենց սյաջքը, թափը, քնքնութիւնը, մարդկայինը: Միտքը պէտք է նպաստէ արուեստագէտին եւ ոչ թէ ճզմէ զայն:

Այն ինչ որ կը տեսնուի Հին Աստուածներու մէջ, որպէս կարելիութիւններ արուեստագէտի, այնքան մեծ է, որ անվարան կարելի է ըսել Վէփսոս որ իմաստասէրը գերակշռող եղած է Եանթի մէջ, փոխան բանաստեղծին»:

Բ. Փ.

Գ. ԵԱՀԻՆԵԱՆ

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱՀԱՐԻ՝

ՎԱԹՍՈՒՆԻ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆԻՆ

1

Մէջ Օգոստոս 1963-ին Գուրգէն Մա-
հարի վաթսուն տարեկան եղաւ: Մեր
պատմութեան ամէնէն բախտորոշ շր-
ջաններէն մէկուն Համապատասխանող
իր կեանքի տարիներուն ընթացքին՝ դը-
րողի ճակատագիրը յաճախ նոյնացած է
ամբողջ ժողովուրդի մը ճակատագիրին
հետ: Ճանչցած է ան դաղթի և սովի սար-
սափը, որքանոցային կեանքի գորշու-
թիւնը, բաժնեկից եղած է Հանրապետու-
թեան և խորհրդայնացումի տարիներու
յոյզին, ճաշակած՝ վերջին քառասնամ-
եակին Հայրենարձակ մեր ժողովուրդին
վերապահուած ուրախութիւններն ու
զառնութիւնները:

Այս բուրբ արձագանքը կը գտնենք
Մահարիի զրական ստեղծագործութեան
մէջ, Բանաստեղծութեան, պոէմի, պատ-
մըւածքի, յուշի, վիպակի Հարուստ բերք
մը ունինք մեր առաջ, բազմաստ, այ-
լազան և միշտ ինքնայատուկ:

Կ'արժէ, վաթսունի Հանգրուանին,
Հակիլ այս ստեղծագործութեան վրայ,
ուսումնասիրել անոր ընդհանուր յատ-
կանիչները, վեր Հանել արժէքը, նշել հո-
րովոյթի զանազան Հանգրուանները, Հա-
մադրական գնահատումի մը ենթարկե-
լու Համար գայն:

Այս աշխատանքը գիւրացուցած է
ի՞նքը Հեղինակը՝ աւելի քան քառասուն
տարիներու վրայ փուռած իր վաստակը

Համադրելով երեք ստուար Հատորներու
մէջ՝ ժամանակագրական և սեռերու
կրկնակ դասաւորումով: Տարիներ ա-
ռաջ, Հեզնականորէն անդրադասուելով
դասաւորումի նման ճիգի մը, ճնշողուկի
մը հետ տեղի ունեցող դրոյշի ձեւին
տակ, Մահարի կ'ընէ հետեւեալ խորհրդ-
դածութիւնները:

- Ես բանաստեղծ եմ, ամէն օր գը-
րում եմ տասից տասներկու երգ, ամէն
օր ես նշում եմ իմ երգերի տակ օրուայ
քիւր, որպէսզի գալիք սերունդներն ի-
մանան, թէ ո՞ր երգը որ օրն է գրուած:
Դա խիստ անխաժեշտ է գալիք սերունդ-
ների օրացոյցների համար...

- Մի՛ւ, օրացոյցը չի փրկի, կազա-
րաւոր երգեր ենք երգել մենք, ո՞վ է յի-
շում...

Մահարիի երկերը մտցուելիք ըս-
տեղծագործութիւններ չեն սակայն: Եւ
անոնց ուսումնասիրութիւնը՝ իսկապէս
բխտ անհրաժեշտ է դալիք սերունդնե-
րի Համար:

Առաջին «ամփոփագիրը», ինչպէս
ինք կ'ըսէ, ըլլա տեսած է 1959-ին՝
«Հնձաններ» ընդհանուր վերնագիրով:
Աւելի քան 600 էջոց հասոր մըն է, որ
կը Համադրէ Հեղինակի չափածոյ ստեղ-
ծագործութիւնները:

Խուսափելով գիրքն աւելի ծուլալուծ

դարձնելու գայթակղութիւնից, կ'ըսէ, զուրս թողի ինչպէս անտիպ, այնպէս էլ զանգամ զարբերականներում տպում բազմաթիւ պոէմներ ու բանաստեղծութիւններ, որոնք չեն բաւարարում իմ այսօրուայ պահանջները:

Նոյն մասնագութեամբ կազմուած ըլլալու է նաև արձակի ժողովածուն՝ «Լուսնի Զայնը»՝ 1962-ին: Այս երկուքն առաջ, 1956-ին, տպուած էր արդէն «Երիտասարդութեան Սեմինը» պատճառած քննարկ շարքի մը հետ: Ուրեմն, վաթսուների հանգրուանին, Համադրուած կարելի է Համարել նաև արձակագիր Մահարիի վաստակը՝ աւելի քան 1000 խիտ էջերու մէջ:

Երեք այս ճամփով գործերով աշրուած գրական բերքը ներկայացուած է վերջին հանգրուանի ճաշկով ու տրամադրութիւններով: Դուրս ձգուած են ամբողջ գրութիւններ, մինչև իսկ այս կամ այն թերթուածի կարգ մը տողերը կամ տունները՝ կախման կէտերով փոխաբերուած: Այս իրողութիւնը որոշ չափով կը խաթարէ անշուշտ հարազատութիւնն ու բնականութիւնը ամբողջին, բայց նաև կ'օժտէ ներքին միութեամբ եւ աւելի յստակօրէն զգալի կը գարձնէ ստեղծագործութեան ընթացիչը:

Ընթածիքի այս քննութիւնն ու Հանգրուաններու փնտառութիւնը ալ ուրիշ փրշուած Հարցի մը առաջ կը դնեն մեզ: Բընադրուած մը կայ միշտ ստեղծագործութեան մը յետադարձ քննութեան մէջ: Կը Հատենք կենդանի իրականութիւն մը, տրամաբանական ընթացք կու տանք Հոլովոյթի մը, որոնց օրէնքներն ու դադարները առարկայական մտեցումով չեն ըմբռնուիր միշտ: Ամբողջութիւն մը կը վերստեղծենք եւ ընթացի մը կը դնենք. բայց ինչպէ՞ս վտանգ ըլլալ որ անոնք ճշգրտօրէն կը Համապատասխանեն իրականութեան: Այս պարագային՝ իրականութիւն կը նշանակէ անակնկալ, պատահականութիւն ու զարտուղութիւն: Կը նշանակէ տակաւին զագար ու վերագարձ, զեղում ու կրկնութիւն, մինչ մենք ուզ-

ղադիմ գարգացումի եւ յարատեւ ընթացքի օրէնքով կը մտնենք վաստակի մը, կանոնաւորութիւնը կ'ընդունինք որպէս աշխատանքի սկզբունք եւ ուղեգիծ: Իսկ գրական ստեղծագործութիւն մը երբ ի՞ր ասեկին չի քննուիր՝ անդառնալօրէն կը պահէ մեզմէ այն ուրոյն խորհուրդը, որ մամանակի մթնոլորտին տուրքն է երկին: Ու ո՛րեւէ մամանակ գրողը զանազան կտրուածի պէս չ'ընդհատեր իր ըստեղծագործութիւնը՝ նոր կերպ մը որդեգրելու, նոր հանգրուան մը սկսելու Համար:

Ուրիշ էլք չունինք, սակայն: Վերջին այս հանգրուանէն երբ կը նայինք անցեալ քառասնամեակի ստեղծագործութեան՝ հեղինակ եւ ընթերցող նոյն ներքին մեղքը ստիպուած են գործելու: պիտի անտեսենք որոշ մանրամասնութիւններ, նկատի չունենանք որոշ երանգներ ու նրբութիւններ՝ իր ամբողջութեանը մէջ ընկալելու Համար այն պատկերը, որ պիտի մնայ մեր գրականութեան Դուրզէն Մահարի անուն տաղանդաւոր գրողին, որ Ա. Ընդհանուր Պատերազմի վախճանին մուտք գործեց գրական մեր անդաւատանէն ներս եւ աւելի քան քառասուն տարի երախտաշատ մշակը եղաւ անոր:

2

Մահարի բանաստեղծութեամբ կը սկսի իր գրական գործունէութիւնը: Պատանի՛ տակաւին՝ գրական թերթ կը խմբագրէ որբանոցի մէջ, բանաստեղծութիւններով կ'աշխատակցի «Վան-Տոստոյին», «Հայաստանի Զայնին», «Հորիզոնին», «Աշխատանքին»: Գտնական թրակականներու գրական շարժումի մասնակիցներէն է:

Այս բուրբն աշխատանքներուն մէջ մըտած է չուրջ 20 բանաստեղծութիւն՝ յստակապէս «Արամեան» գիրքները եւ «Մէր» բաժիններու սկիզբը: Կան նաև ընտրուած Հատուածներ «Երիտասարդու-

թեան Սեմինոյ ինքնակենսագրական երկին մէջ:

Սկանակ Մահարին կը յայտնարեբէ արդէն որոշ արժանիքներ, որոնք իր իւրաքայտութիւնը պիտի կազմեն յետագային: Գուշակել չի տար տակաւին հարուստ ու այլազան գրականութիւնը, որ ի՛րր պիտի բլայ, բայց արդէն բանաստեղծի անուրանալի խառնուածքի մը, բնորոշ մթնոլորտի մը վկայութիւնը կը բերէ:

Այս մթնոլորտը տիրու է էսպէս: Երանակոծ մահու անձրեւներու մասին կը խօսուի, զրոտնարտում երգիքու: Քախիծն ու ժողովքը տիրական տարրերն են բանաստեղծի ներաշխարհին: Տիրական է նաև կարօտը: Կարօտ՝ մանկութեան իր քաղաքին, մանկական աշխարհը կազմող գեղեցկութիւններուն, որոնք աւելի եւս գեղեցիկ կը թուին իրեն՝ որբութեան ու միանկութեան տարիներուն:

Անշուշտ հասկնալի է այս տիրութիւնը: Բանաստեղծի աչքերը մանկութեան տարիներուն իսկ լնցուած են անհետր տեսիլներով եւ իր երեւակայութիւնը ծանրացած է հիւանդութեան եւ մահի տեսարաններու յանձնարարով: Բրնական է որ թախիծի մշուշի մը մէջէն տեսնէ կեանքը եւ երգէ:

Դժման իրականութեամբ պայմանաւորուող եւ անկէ ծնած այս տիրութիւնը չի բուսեր, սակայն, բացատրելու քանական թուականներու Մահարիի բանաստեղծութեան մթնոլորտը: Այս արգար եւ իրաւ տիրութեան հետ կայ նաև տիրուք ըլլալու փափաք մը, օրուան քերթողական նորմալութեան հետ աւելու, տէրեանական խօսքեր կրկնելու մարմաջր: Ինքը՝ բանաստեղծն ալ կ'ընդունի այս պարզան շերտասարգութեան սեմինոյ մէջ, հեղեանքով կը յիշէ այդ սրբու արուեստական, քրտնաստեղծական տիրութիւնը եւ կը բացատրէ զայն ժամանակի ըմբռնումով:

Յասկանչական է, այս տեսակէտն, զնորտի կարօտը՝ բանաստեղծութիւնը: Գոյութիւն ունեցող, իրական բայց իր

հասողութեան հետու բանի մը կարօտը չէ որ կը փոթորիկէ իր հոգին, այլ կարօտի ապրումի՛ն կարօտը: Ապրումը հարադատ է անշուշտ եւ հոգեմիտակի մը արտայայտութիւնն է, բայց բնորոշ ըլլալէ չի դաշրէր կերպը:

Ձորմ է ընկել նրկիցայիմ բեկումն ամիմ, կարօտի պէս մուծմ է իջել մարգերիմ քաց: - Սրտիս համար մէկը լիմէր թանկ ու կորած, Լուս մտէի, սպասելի մրա դարմմ:

Իրականութեան չկապուող ու անկէ շծնող արամաղբութիւններ, անորոշ ցանկութիւններ, անկայան հոգիի տրււայտանք խորքը կը կազմեն այս չըջանի մահարական զգացողութեան: Որ, իրաւ ապրումի կողքին տեղ զտած է պայմանադրականը, գրքունակը: Այս իրողութիւնը զգալի է մանաւանդ «Տրտում հովուերգութիւն» քերթուածի մէջ, որ ամբողջութեամբ հիմնուած է անիրական տարրերու վրայ: Հովիւը ուղղակի փոխառնուած է մանկական հեքիաթներէն, բարի է, սպիւ, կապուած իր հօտին, չէ՛ր որորել նա ոչ մի ծաղիկ, աղջիկը զնոնային անհաս ծաղիկ է, զպայծառ շող ամպի մաղից: Իրենց հանդիպումն ալ անսովոր է, տարբերային: Գառնուկ մը կը մոյրի եւ կ'երթայ շողեկառքի գիծերուն մէջ, հովիւը կ'ուզէ ազատել զայն արտոյնից զնացէն, որ առասպելական կենդանիի մը պէս կը հասնի: Մեքենան հազիւ կը զսպուի, մեքենամարը կը հայհոյէ, բարձրահասակ պարտն մը վար կը նայի, բայց հովիւը՝ տարուած է այս վառ աղջիկնով՝ որիչ բան չի տեսնի:

Սէրը, այս տարիներուն, երազային է եւ անիրական. հեքիաթային զգացում մը՝ չիկնումով, անհամարձակ շարժումներով ու սիրտի արօգով արտայայտուող: Աղջիկը տիրազայուկ դէմքի դիծերն եւ զկապուտ նազանքներն ունի, կը քալէ զփափուկ շնկիւնով յուղիչ:

Պարզ է որ Մահարի կը զանուի Տէր-
եանի բացայտյա ազդեցութեան տակ.
Վ՛շ միայն անորոշ իր թախիծը, անխա-
րխիս իր ապրումները կը յիշեցնեն տէր-
եանական ժշուշոտ երգերը, այլ եւ բա-
ռամթերքն ու քերթողական որոշ ձեւե-
րը: Յաճախ կը կրկնուին դալուկ, ժշուշ,
չչուշ, մութ, միբաթ, հուբ ու հրկէզ
բառերը եւ նրաժշտական որոշ ձայներ,
մասնաւորաբար Ծ-ի տառակրկնութեամբ
ստեղծուած:

Ձեւի տեսակէտէ նկատելի է նաեւ
ուրիշ ազդեցութիւն մը՝ ժողովրդական
երգերունը, որ կ'արտայայտուի մա'նտ-
ւանդ բնութեան տարրերու եւ ապրումի
զուգահեռ ներկայութեամբ: Այսպէս է,
օրինակ, Ծանօթ՝ Վարօտի կարօտին
մէջ, ուր միաժամանակ կը խօսուի քա-
միի եւ մութի, ինչպէս նաև անանուն ապ-
րումի մը մասին:

Երբեմն Մահարի կը փորձէ նաեւ
արտայայտիչ ձեւեր: Որոնումի ճիգը ա-
կընչյապ է յատկապէս ՎՄժառ՝ կարճ բա-
նաստեղծութեան մէջ, ուր փորձած է
յանկարծական հատումներով կամ նոր
տող անցումներով որոշ տպաւորութիւն
ստեղծել: Այսպէս՝ առաջին տողը կը
հատուի առաջին բառէն հետք, մինչ երկ-
րորդ տողին իմաստը կը լրանայ երրորդ
տողի սկիզբը:

Տօք է: - Կանգնել է անսուղ
Իսկ սուղարթներում ուշաթափուել եմ
Մրգերը:

Իմաստի պարտադրանքէն չի ծնիր այս
ձեւը. փնտառուքի մը արդիւնքն է, տար-
բեր կերպով արտայայտուելու փափաքի
մը:

Տէրեանի եւ ժողովրդական գրական-
ութեան ազդեցութիւնը չի բաւեր, սա-
կայն, բացառելու սկսնակ Մահարիի
բանաստեղծութիւնը: Կարեւոր ազդեցու-
թիւն մը ունի նաեւ արեւմտահայ քեր-
թողութիւնը: Ռաֆայէլ Զարգարեան, որ
Թիֆլիսի մէջ կը հանդիպի Մահարիին
Ա. Ընդհանուր Պատերազմի վերջերուն,
կը զտնէ թէ ան կը պատկանի Վուրեա-

նի եւ Մեծարենցի զպրոցին: Դատումը
ճիշդ է, բայց սմբողջական չէ: Այդ շր-
ջանին Մահարի կը զանուի Դուրեանի,
Մեծարենցի եւ առհասարակ արեւմա-
հայ բանաստեղծութեան ազդեցութեան
տակ, բայց միաժամանակ ենթակայ է
արեւելահայ քերթողութեան հմայքին:
Տակաւին պիտի յայտնուի Զարենցը եւ
իր անհատականութեան զօրաւոր կնիքը
զնէ Մահարիի կեանքին ու գործին վր-
բայ:

Սկսնակ բանաստեղծի իւրայատկու-
թիւնը, ստեղծագործութեան առաջին
տարիներուն, այս բոլոր ազդեցութիւն-
ները համեմաշխ ու համադիր ամբողջի
մը գերածնունդ մէջ կը կայանայ:
Զօրաւոր անհատականութեան տէր գը-
րողներ կը թափեն իրենց անմիջական
նախորդները եւ նոր էջ կը բանան
գրականութեան պատմութեան մէջ,
ուրիշներ կը զոհանան իրենց նա-
խորդներու սկսածը շարունակելով կամ
կատարելագործելով: Մահարի երրորդ
ճամբու մը կը հետեւի. վարպետ-
ներու աւանդը իւրացնելով՝ իր սեփա-
կան ուղին կը հարթէ: Տէրեան ու Մե-
ծարենց, արեւելահայ եւ արեւմտահայ
ազդեցութիւն իրարու կը հանդիպին իր
քերթուածներուն մէջ ու կը ներդաշնակ-
ուին, նո'ր ամբողջութեան մը տարրերը
կը դառնան: Մանօթ՝ համեմատութիւն
մը կրկնելով կարելի է ըսել թէ զանա-
զան ծաղիկներէ ծծած Հիւթերով Մահա-
րի ի'ր մեղրը կը շինէ: Ճիշդ է, աստե-
ստեն կը զգացուի այս կամ այն ծաղիկի
մասնաւոր բոյրը, բայց լոյծ ամբողջի
մը մէկ տարրը որպէս:

Մահարի սեփական քերթողական
աշխարհ ունի արդէն, ուրոյն մթնոլորտ:
Այս աշխարհին մէջ կարեւոր տեղ մը կը
դրանն բնութեան տարրերը, ո'չ իրենց
սովորական, բուսական ներկայութեամբ,
այլ տեսակ մը կերպարային գոյու-
թեամբ. մարդերու հետ եւ կենդանիե-
րու՝ որպէս տիպար կ'ապրին հետ, կը
մասնակցին յատկանշական մթնոլորտի
մը ստեղծումին: Վերացական ուրիշ
տարրեր ալ՝ քերթուած, երգ, եւլն. ի-

բացական գոյութիւն մը կը ստանան կարծես, կը գտնան զերզերու այգի, զիսկ Լոզիի քաղաքը: Սեփական բառապաշարի մը գործածութիւնը, որոշ պատկերներու կամ դարձուածքներու կրկնութիւնն ալ կը վկայեն թէ սկսնակ Մահարին ունի արդէն զբանական տեսչախարհ մը, այսինքն ինքնուրոյն ստեղծագործութեան մը գրաւակներ:

Կայ նաև խոր ապումը, արտայայտութեան ձգտող զգացումն ու մտածումը: Սոսք ունի ըսելիք: Կը մնայ միայն սեփական իր կերպը դտնել այդ խօսքը ըսելու:

3

1922-ին, քսան տարեկանին, Մահարի սկսնակի իր առաջին տուրքը տուած է արդէն մեր գրականութեան: Այնուհետև կը սկսի նոր շրջան մը իր կեանքին ու ստեղծագործութեան կամար. որոնումի՛ մամանակաշրջան, որ կը տեսէ շուրջ 5 տարի:

Երիտասարդ բանաստեղծի գրական գործունէութեան սկզբնաւորութիւնը կը գուգարիպի քաղաքական նոր փորձի մը սկիզբին՝ Հայաստանի Թորհրդայնացումին: Մահարի ամբողջ Լոզիով կը տրամադրուի ընկալելու նոր գաղափարներն ու կեանքի նոր ուղղութիւնը:

Իսոյց նոր գաղափարները գրական նոր թմբոնումներ կ'առաջադրեն: Սկիզբը, առհասարակ յեղափոխաշունչ գրողներու եւ մասնաւորաբար Չարենցի ազդեցութեան տակ՝ Մահարի նոր այդ ըմբռնումները կը կիրարկէ յախուռն ձևով. մէկ կողմ ձգած սեմնական ազդումները՝ կ'ուզէ երգել համայնականը, քառարկանը շփելով՝ կը ձգտի դիւցազներգականին:

Կը սկսի հինի եւ նորի պայքար մը, ո՛չ միայն գրական կեանքի, այլև Մահարիի Լոզիին մէջ: Իր ստեղծագործութեան կորուստը մէկ մտքը այս պայքարի գանազան փուլերուն, մակընթացու-

թեան ու տեղատուութեան շարժումներուն յատկացուած է: Կը յայտարարէ, ուրիշներուն եւ իրեն համար, թէ ինք նորի երգիչն է եւ շեփորահարը, կը պաշտպանէ ինքզինք դուրսէն եկող յարձակումներուն ու Լոզիէն բխած վերապահ ձայներուն դէմ, կը տարուբերի հինի եւ նորի միջեւ:

Աւելի առաջ ալ, բայց մա՛նաւանդ 1924-ին, ինքզինք կը զգայ Հանգրուանի մը առաջ: Այս թուականին գրած է «Հանգրոյցում» բանաստեղծութիւնը, որուն մէջ կ'արտայայտէ իր Լոզիի կապը հինին հետ եւ ձգտումը դէպի նորը: Կը զգայ թէ ինք պոետիկ Հանգրոյցներէց անցած» անհրաժեշտ օղակն է անցեալի եւ զալիքի միջեւ:

Նորի տարին կը դրէ նաև նշանաւոր «Վերջինը» բանաստեղծութիւնը, ուր մօտաւորապէս նորի միտքը կ'արտայայտէ, շրջուած ձևով, շեշտը դնելով այն իրողութեան վրայ որ իրժով բանաստեղծական ըմբռնում մը վերջ կը գտնէ եւ իրժ մէ Խոթ նոր գարաշրջան մը կը սկսի:

Վերջին պաէսն եմ, լսեցէ՛ք ինձ
Վերջին կարօսն եմ՝ նայիրապագա...
Ինձանից յետոյ վիտ կը բացուի,
Սահմանագիծը կը լինի պարզ:

Տրամաբանական պիտի ըլլաք որ զսահմանագիծը լինէր պարզ» նաև իրեն համար եւ այնուհետև Մահարի տրամադրուէր միայն նորի նիւթի երգիչն՝ նոր ձևով: Այդպէս չէ, սակայն: Այդպէս չէ, որովհետև խառնուածքի հարց մը կայ նաև գրուած: Պայծառ առաւօտներ, երկաթ ու մեքենայ, ելեկարականութիւն ու ջրանցք երգելու համար չի՛ բաւեր միայն գաղափարական համոզումը. անհրաժեշտ է նաև զգայութեան երանգ մը, որ Մահարիին չէ՛ միշտ: Շատ լաւ կը դնէ հարցը, երբ կ'ըսէ.

Թէկուզ չիքնն լեռներից կարկտեաք
նայիլներ,
Թէկուզ օրքեր չիքնն... Մի ազանի,
մի պարիպ...
մի պարիպ...

Նոր բանաստեղծ, կարո՞ղ ես այսպէս
ինձ պէտ շտխրել...

Ոգտապաշա արուեստի հիմնական
խնդիրն է գրուածքը: Սկզբունքով ընդու-
նելով նոյնիսկ որ բանաստեղծի պարտա-
կանութիւնը ուրախ շնչտեքով ապագան
երգելն է եւ հողիները խանդավառելը՝
կարելի՞ է գգայուն հողի ունենալ եւ
չյուզուիլ ամէնէն երջանիկ աշխարհին
մէջ իսկ պարտադրօրէն գոյութիւն ունե-
ցող աշունիի մը տեսքէն, թառած հնա-
մենի քարերու վրայ: Ընկերային կամ
քաղաքական դիրքաւորումի հարց չկայ
այլեւս, այլ՝ գգայութեան, խառնուած-
քի:

Մահարի խառնուածքով ազանի եւ
պարիսպ երգող է մանաւանդ: Իր խառ-
նուածքին չհամապատասխանող գրակա-
նութիւն մը կը մշակէ, երբ օրինդի տեղ
չեփոր կը գործածէ եւ պարիսպի տեղ
խրամ կ'երգէ: Ինքնապարտադրանքով կը
զրէ կարծես, ոչ՝ ներշնչումով: Եւ իր
բանաստեղծութիւնը կ'ըլլայ անուժ, իը-
տութիւնէ զուրկ, արձակուանակ: Քերթը-
ւածը կը զատորոշուի արձակէն նաեւ իր
խտութեամբ, թիւադրականութեամբ,
պատկերաւոր ոճով: Նորը գովերգող
Մահարիի բանաստեղծութիւնները երբ
անձնական ապրումէ մը լին դար՝ գուրկ
են այս շնորհներէն: Ե՛մ երգը յորդուն
ու յորձանուտ է՝ կ'ըսէ ինք, բայց այդ-
պէս չէ իրականին մէջ:

Նորը տարբեր չէ միայն հինէն, ժրի-
տո՛ւմն է անոր: Մահարիի համար նման
ժխառն մը համապատասխան է ինքնու-
բացումի:

Երբ արշաւում է նորը, հրավառն ու
վիթխարին, -
Մղրիզները բոզ շիրզնն ու բոզ լուսինը
մարի՛:

Մղրիզն ու լուսինը՝ խորհրդանիշ-
ները հինին, կը նոյնանան, այս պա-
րագային, ապրումի բանաստեղծու-
թեան հետ: Զանոնք լքելով, այսինքն ու-
բանալով քնարերգութիւնը՝ իբրա բա-

նաստեղծութիւնը լքած կ'ըլլայ Մահա-
րի: Նորի խորհրդանիշ երկաթն ու պը-
ղինն ալ կրնան բանաստեղծական ըլ-
լալ, բայց պէտք է գովերգուին համա-
պատասխան խառնուածքի տէր քերթու-
ներու կողմէ: Ո՛չ մէկ յուզում կ'արթն-
ցընեն անոնք ընթերցողի հողիին մէջ,
երբ ամէնէն սովորական արձակին իսկ
անարժան ձեռով կը փառարանուին, ա՛յս-
պէս:

Այստեղ երկաթը երգեց, այնտեղ պղինձը
նչաց,
Երկուայ խուլ ձորերում կանչեց տես
մի շշակ:

Անձնական խոր ապրումը բացակայ
է այս ու նման տողերուն մէջ. բացակայ
են նաեւ ուրոյն ըսելակերպն ու զգալու-
կերպը: Երբ կան անոնք՝ բանաստեղծու-
թիւնը կը դառնայ փրկուած արուեստի
զործ, որովհետեւ համայնական ապրում
մը անձնական փորձառութեամբ ու սե-
փական արտայայտութեամբ կը տրուի:
Այսպէս է, օրինակ, Վտերմութեան
բանաստեղծութեան մէջ, որ ճեղք Նիւթ
ունի դարձեալ, բայց ճիշտ, այսինքն
անձնական զգալակերպի մը վկայութիւ-
նը կը բերէ: Յատկանշական է վերնու-
ղիքը, որ ամբողջ քերթուածի մթնոլորտն
ու արուեստը կը բնորոշէ: Հայրենիքի
գովքն է դարձեալ Նիւթը, բայց երկիրը
երկաթ ու պղինձ չէ այլեւս, այլ՝ արդար-
ժաթաթաւ շնչով սիրելի մը, այսինքն
Մահարիի քնարական խառնուածքին հա-
մապատասխանող ապրումի աղբիւրը:
Այս ապրումը հարազատ է, խոր, ար-
տայայտութիւնն ալ վարակիչ է, համա-
կող:

Հակառակ պատճառով ալ Հաղորդա-
կան Չերմութեանէ զուրկ են այն պոէմնե-
րը, որոնք այս շրջանին գրուած են՝ Նոր
երգի բոլոր հրամայականները նկատի
ունենալով, բայց բունպարս ճիշդ մը
կարծես: Ժողովուրդին, պարզ ժող-
վուրդին ուղղուած են անոնք եւ այդ
պատճառով ալ գիւրբնկալ են, կամուար
կերպով անարուեստ: Խորքի եւ ձեւի

բացայայտ ազգատուժիւն մը կը յայտնարեն:

«Գիւղերի երգը» յաջող մասեր ունի, բայց ամբողջութեանը մէջ վրիպած է: Այս յաջող մասերը կը վերաբերին Հանրապետութեան շրջանի գիւղի ոգեկոչումին, «այսինքն» անձնական յիշատակներու մէջէն յայտնուող Ծանօթ իրականութեան մը: Նիւթը առանցք չունի, տարադնուած է, ձգձգուած, նօսը: Աւելի եւս նօսբայած է կիրարկուած ձեւի բերումով: Գործածուած են կարճ տողերէ կազմուած կարճ տուններ, նորատական աչք ծակող ձգտումով, զարմացնելու մարմալով:

Հիւզերը,
Հիւզերը, օ',
Անտէր շնորի Յմամ,
Ու Յրամց Յմամ անգոր,
Անգոր աւ Քոստոս հիւզերը:

Հոգի՛րը, անցամ, ամբերրի
Հոգի՛րը, հիւզերը, օ'...

Պատահական այս հատուածը ամբողջ պոէզիոսի խոսքի պատկերը կարելի է համարել՝ իր էլիշէ համեմատութեամբ, Օ-երով, բունպարս նոր տողով:

«Պոէզիոսի հազմանակին միեւնոյն թերութիւնները ունի: Նոյնքան արուեստական է, որովհետեւ ապրուած չէ: Գրեյսմէնը նորատական միեւնոյն ցուր սևի, բայց «Գիւղերի երգ»-ի հակառակ մեղքէն կը տառապի. շատ ամփոփ ձևով ու կրճատ ոճով է գրուած:

Մտաւարացէս նոյն քննադատութիւնը կարելի է ընել նաև միւս պոէզիաներու մասին: Բոլորն ալ քննադրուիկ են: Թերեւս ամէնէն յաջողը «Պոէզիոսի» թղթակից Սաշկայի եւ բացուող վարդերի մասինն է: Նիւթը բնութիւնը պայտարն է նորի կերտիչ Սաշկայի դէմ, ձեւը նման է միւս պոէզիաներու ձեւին, բայց ամբողջութիւնը նուազ վիրաւոր է: Նախ երկարաբանութիւն չկայ, կարճ ու խիտ է քերթուածը, յետոյ՝ համակող աբսոլյուտ ուժի վերջուրութիւնը,

հակառակ որ Սաշկայի գերեզմանին վերայ բողբոջող վառ-կարմիր վարդերու սովորական պատկերով կը փակուի:

Կը պատահի, սակայն, որ Մահարի յաջող երկեր տայ կիրարկելով հանդերձ նորի պարտադրած ձևերը: Կը բաւէ որ մտալըացումը տպւումի վերածուի, խորանայ եւ գտնէ իր հարազատ արտայայտութիւնը: Բազմաթիւ օրինակներու մէջէն կարելի է յատկապէս յիշել «Բերնդէլ լուսին»ը:

Այս բանաստեղծութիւնը հաւասարակշռութեան մը վկայութիւնը կը բերէ: Հաշտ զոյակցութիւն մը կայ բանաստեղծի հոգիին ու զայն արտայայտող բանաստեղծութեան մէջ՝ անձնական թախիծին եւ համայնական խանդավառութեան:

Իս հուատում եմ այս առաւօտիմ

Որքան էլ սիրտս թախիծը ուտի:

եռանդն ու խանդավառութիւնը անկեղծ են ու հազորդական: Բայց ընդհանրական ապրումներէ ներշնչուած իր այս հաւատքը չի ժխտեր նեղ-անձնական թախիծու ապրումը:

Ձուր է ելք մը փնտռել, այս շրջանին, հինի եւ նորի պայքարին: Տակաւին երկար պիտի շարունակուի ան Մահարի ներաշխարհին ու արտաքին աշխարհի մէջ, առիթ ու նիւթ տայ անթիւ ուրիշ բանաստեղծութիւններու: Երբեմքն, սակայն, տրամաբանական ելքի մը մասին մտածել տուող քերթուածներու կարելի է հանգիստիլ, որոնք կարծես ներքին համոզումի մը արձագանգը կը բերեն: Կարծես Մահարի կ'անդրադառնայ թէ իր ալ կոչումը բարդիներէ եւ աքսիաներէ ներշնչուիլն է, ինչպէս ուրիշներունը՝ ջրանցք ու փապուղի երգելը: «Յորդոր»-ի մէջ խօսքը բարդիներուն ուղղելով կեղծ վրդովումով մը կը յայտարարէ թէ չի սիրեր այլեւս զանոնք, որովհետեւ իրենց մասին գրած իր երգերը ծաղրուած են անխնայ: Մտաւորը կը խնդան ու կը պատասխանեն:

Առատութեան եղիւրից
Մեմֆ քեզ տուինք այն,
Ինչ չեմք տուել ոչ ոքի,
Ինչ քոնք է միայն:

Ինչ ալ ըլլայ մասնակի ու մասնա-
ւոր իմաստը այս տողերուն՝ սեփական
արժէքի գիտակցութեան վկայութիւն մը
կը բերեն անոնք:

Հակառակ Հինի եւ նորի անվախճան
այս բանավէճին եւ անկէ թելադրուող
վերելալարումներուն՝ արդէն իր ուրոյն
նամբան զատած, անձնական խօսք ըսող
բանաստեղծ է Մահարի: Տէրեանական
ու Մեծարեցեան փնտաւորներէ, Չա-
րեանցեան մամիֆէլիտներէ ետք՝ բնու-
թեան ու սէրի երգը, Հայրենիքի ու զա-
ղափարի գովքը յաջողութեամբ երգող
բանաստեղծութիւն է իրը:

Եւ այլեւս աներկիւղ կրնայ ուրիշնե-
րուն նմանիլ, Սայաթ-Նովա կրկնել, Ի-
սահակեան յիշեցնել ու Չարենցի Հեա
մրցումի ելլել՝ առանց իր սեփական կեր-
պը կորսնցնելու: Հասած է արդէն պրա-
կան գիտակցութեան:

Այս ապաւորութիւնը կը ստացուի
մա՛նւանող զեղեցիկ այն բանաստեղծու-
թիւններէն, որոնք «Վեր ես կացել է-
սար...», «Թիֆլիս քաղաքում թողած...»
աշուղական երգերն են, «Արուսեան փո-
ղոցի ծառերին» ու «Սրբ, օրօք» քնա-
րական զեղումները կամ «Բազէի երգը»
մարտաշունչ կանչը:

Առաջին երկուքին մէջ Հաւասար յա-
ջողութեամբ գովքը կ'ընէ զսովեական
կաւկազին կամ «Գեոզալ հարսին, ճար-
պիկորէն կ'օգտագործէ աշուղական եր-
գերու կշռոյթը, բառերը, պատկերներն
ու ստոյթները, կրկնութեան կերպերը:
Նոր ու Հին, յաներժական իրենց նիւ-
թով, մեկնոյն յաներժական արուես-
տով, այս երկու բանաստեղծութիւննե-
րը՝ նոյն տարին գրուած, քով-քովի
տպուած, խորհրդանշական իմաստ մը կը
ներկայացնեն կարծես. կը փաստեն թէ
որեւէ նիւթ կարելի է յաջողութեամբ
սալ. կը բաւէ միայն անկեղծ ըլլալ եւ

Հաւասարիմ մնալ ինքն իրեն, սեփական
խառնուածքին:

«Արուսեան փողոցի ծառերին» մէջ
անձնական ապրումն ու Համայնականը
կը լուծուին, կը դառնան լրացուցիչ:
«Սօսքը ուղղելով «Լեւ-մահայ աղջիկներէ
պէս» ծառերուն՝ Մահարի միաժամա-
նակ իր «երգերի ծառ»ի տնկումը կ'ող-
կոյէ եւ գալիքը կ'երգէ: Նոյն ասան որ-
տառու է ու խանդավառիչ այս երգը:
Անկի եւս սրտառու է «Սրբ, օրօք»,
որ անձնական զգայութեան մէջէն անանձ-
նական ապրում մը կը պանծացնէ: Բա-
նաստեղծը կը դիմէ մարդերուն, իրենց
սէրերուն, երգերուն, յոյսերուն, ու բը-
նութեան, իր մարդագետիներուն, կա-
ծաններուն, թուշններուն եւ խաղաղա-
կան տրամադրութեամբ օրօք կ'երգէ:
Բարութեան, Հոգիի Հաղորդութեան,
Կղաքացումի սքանչելի արտայայտու-
թիւն մըն է:

Ենչու, կերպը եւ ապրումը կը
փոխուին «Բազէի երգը» բանաստեղծու-
թեան մէջ, բայց գրական արժէքը կը
մնայ նոյնը: Յաստատով, կերպով, Հա-
ղորդական թափով կ'երգուի երգը բա-
զէին, որ «մարտնչումի հրով» կը փո-
թորկէ Հոգիները, կը փառարանէ զգեա-
նահարուած երկիրը, կը սպառնայ զսո-
կու, արեան, կեղեքումի, խաչի՝ աշ-
խարհին, յեղափոխուուն խօսքը կը վե-
րածէ ընթերցողի երակներուն մէջ հո-
սող եռանդի եւ կերքի:

Նման՝ իրարու շնամուղ իր զանա-
զան վարպետներուն՝ այլասեռ այս բա-
նաստեղծութիւններուն մէջ Հաւասարա-
պէս տիրական է Մահարի, երբ իր սե-
փական ձայնով կ'երգէ իր ուրոյն աշ-
խարհը: Մարգու, բնութեան ու Հայրե-
նիքի սէրով լեցուն է մթնոլորտը այս
աշխարհին, լեցուն նաեւ՝ կորած ծնըն-
դավայրի կարտոֆն ու երազովք: Խոր-
հորդաւոր, Համակող մթնոլորտ, ուր
թախիծն ու մեղմ ուրախութիւնը կը
Հիւսուին խոր տիրութեան կամ յորդոզ
ցնծութեան, անձնական սէրերն ու Հա-
մայնական խանդավառութիւնները կը
զօղուին իրարու՝ կազմելու Համար իւ-

բախտունի ամբողջութիւն մը, որ անկերկնելի է պարզապէս:

Սեփական բառապաշարը եւ անճանկան ըսելակերպը կը շնչտեն այս իւրախապետութիւնը: Կարծես տարբեր իմաստ մը կը ստանան ընթացիկ այն բառերն ու տառապնեքը, որոնք յաճախ կը կրկնուին Մահարիի կողմէ եւ իր տեսլախարհի մտայուն տարրերը կը յատկանշեն: Այս դէ, փշտանելի, բարտի, աքստիա կերպար զարծած կ'ապրին ոգեկան տարօրինակ այս աշխարհին մէջ, որ լեցուն է բնութեան բայերով ու ձայներով: Իրենք ալ կը ստանան ոգեկան չես գիտեր ինչ խորհրդաւոր նշանակութիւն: Անակնկալ տառապներ, զիտեր, անականի եւ անուշի անսովոր զործածութիւններ (յաճախ մէկը միւսին տեղ) կու գան ուրոյն ոճի մը կնիքը զնկու այս աշխարհը ներկայացնող արտայայտութեան վրայ և զայն օժանու անճանկան խօսքի բոլոր ստորոգելիներով:

Մահարի պատրաստ է արգէն հասունութեան իր երկերը տալու:

Ստեղծագործական այս երկրորդ շրջանին Մահարի կը զբաղի նաեւ արձակով: Սա, յատկանշական երեւոյթ, ստեղծելի իսկ թայերուն, կ'արձանապէք բացայայտ յաջողութիւն: Ինչ որ չէր կրնար արտայայտել բանաստեղծութեան մէջ՝ արտաքին մեռի կամ այլ կաշկանդումներու պատճառով՝ ինքնարեւ ու հեզասահ գիրութեամբ մը կ'արտայայտէ արձակի մէջ: Արձակը կը բերէ Մահարիի դուարթախոսութեան զուարթները, մտածումի զանձները, քաղաքական եւ ընկերային պարտաւի սլաքները:

Երգիծանքը կամ պարզ հեղինարանութիւնը Մահարիի ստեղծագործութեան հիմնական արժանիքներէն մէկը պիտի գտնայ յետադային: Երկրորդ այս շրջանին կ'արտայայտուի յատկապէս «Անգոյն մարդիկ կամ մի գոյզ կօշիկներ» պատմութիւնը եւ «Էջեր հարբեցողի շան յիշատակարանից» զբուրութիւններով: Առաջինին մէջ գոյզ մը կօշիկներու զտեսանկիւնէն կը ներկայաց-

ուին խորհրդայնացումի օրերը, երկրորդին մէջ՝ շուտի մը զտեսանկիւնէն՝ ընտանիքի մը քայքայումը:

Սրամտութեան դազանիքը հոս է: Մահարի կը ստեղծէ տեսակ մը ոչ-մարդկային հոգեբանութիւն՝ «Կօշկային» կամ «Էշական» կը խօսի զտեսանկայնացքի, զտեսագրացումի մասին, կամ «Էշական արժանապատուութեան»: «Ես էլ շուն եմ» կ'ըսէ հարբեցողի շունը, ինչպէս մարդ մը պիտի ըսէր՝ «Ես ալ մարդ եմ»:

Եթէ պատմողը մարդ ըլլար՝ «Էջեր հարբեցողի շան յիշատակարանից» պիտի վերածուէր մելոտրամի: շուն է՝ զարձած է երգիծանք, բայց պահած է ողբերգական խորքը: «Անգոյն մարդիկ» ալ, որ հազիւ ուսումնական հրատարակագրութիւն պիտի ըլլար, եթէ լուրջ մեղով գրուէր, հասած է քաղաքական երգիծանքի բարձունքները, շնորհիւ Հեղինաքի անսպասելի գիտերու: Ընկերային անհասարակութիւնը վերածուած է զանազան տեսակի կօշիկներու տարբերութեան, քաղաքական ղէպերը՝ Հանրապետութեան վերջին ամիսներու անգործարարները, խորհրդայնացումը, փետրուարեան ապստամբութիւնն ու նախկին ղեկավարութեան զաղթը՝ կօշիկային օրագրի նիւթի:

Ռեալիտի եւ զգայուն կօշիկ է Մահարիի «Ներսէս»: Երբ կը լսէ տիրուհիի ձայնը տիրոջը անկողինէն՝ անմիջապէս կ'նզարկանցնէ թէ անոնք միտքին կը քրնանան ու սիրտը կը լեցուի «Կօշկային» քնքուշ յուզմունքով: Աւրիշ առիթով ալ կ'ապրին կը զոգան հրճուանքէն, կամ ինքզինք զքաղաքի ամենազբախտ կօշիկը կը զգայ:

Այս վերջին զգացումը կը ծնի տիրուհիի մահուէն կօշիկներու արհամարհական վերաբերումէն, ինչ որ ստիպ կու տայ ծաղրական աղուար նմանութեան մը: «Ներսէսի», կ'ուզէ ըսել, մտնացիլ, մի՛ յիշիր, ինձ այդպէս, քոյր պէս մի գրաւ: Բանաստեղծութեան այս ծաղրական կրկնութեան կ'ընկերանայ նաեւ թայերգի փարտին՝ քաղաքական հեղինաքի բնութիւնը: Կօշիկ-հերոսը կը

խորհրդածէ. փոխանակ մեր քշուառ, ամուր Խայրեմիքին օգնելու, որ քշնամին չգայ ռամակոյ ամի, փոխանակ կանչելու իր արգիներին, իսկ եթէ արդիներ չունի, իր փեսային կամ աներին, որ գամ, համն վրէժ, բէն ու ոյս, գրազուսմ եմ լայս ցերեկով մաք գործերով:

Փարաոսի սեռը շատ հին է, անշուշտ: Նորը, իւրայատուկը անոր գործարդութեան ձեւն ու շէշտն է, այսինքն քաղաքական եւ ընկերային հարցերու կիրարկումը՝ կոշիկի մը կողմէ: Պէտք է հոս յիշել թէ Մահարիի քաղաքական հայեացքները քիչ անգամ այսքան հաստու արտայայտութիւն կը գտնեն: Եստ յայնմ անկեղծօրէն ու համոզումով կը ձեռնարկէ նախախորհրդային կարգերու եւ յատկապէս Դաշնակցութեան քննադատութեան, բայց բնա՛ւ չի հասնիր այս ու նման գրութիւններու ուժգնութեան: Պատճառը պարզ է: Մրամտութիւնը իր խառնուածքի հիմնական տարրերէն մէկն է. երբ անոր օգնութեամբ կ'արտայայտէ իր միտքերը՝ հարադատութեան անելի խոր արժանիքով մը կ'օժտէ գրուածքը եւ կը չարտասանէ արուեստի լուսադրակով:

Քաղաքական եւ ընկերային քարոզը առհասարակ աւելի յաջող արտայայտութիւն կը գտնէ արձակի քան բանաստեղծութեան մէջ: Արձակագիրը աւելի լաւ հոգիներու ճարտարպետ է: Կր պատահի, սակայն, որ երկու զուգահեռ գրութիւններու մէջ, նոյն շրջանին գրուած եւ նոյն քննան ունեցող, մէկը՝ բանաստեղծութիւն, միւսը՝ պատմուածք, Մահարի նոյն յաջողութեամբ արտայայտէ իր ե՛ւ ընկերային հայեացքները ե՛ւ գոացումները: Ոսքը կը վերաբերի ճշգրիտ սիրոյ, անխառն եւ սպասուածի քերթուածին ու Վերոյ, խանդի եւ նիցցայի պարտիպաններէ մասին պատմուածքին:

Թեման ընկերային տարրի հակումներ եւ մանաւանդ տարրի հոգեբանութեան տէր գոյրի մը սէրն է եւ բաժանումը: Բանաստեղծութեան մէջ աղջիկը հովիտի բնակիչ է, շրջապատած այս

կոյր հրապին, մինչ սղան ծովային է, պայքարի, յաղթանակի գրեւոր: Հակառակ փոխադարձ իրենց սէրին՝ դատարարուած են բաժնուհլու, որովհետեւ հոգեբանութիւնները այլամերձ են եւ զազափարական համոզումները՝ մշակամբայ: Պատմուածքին մէջ հերոսուհին զինուորականի մը ընկերացող եւ դիրքին կեանքն ու ճիշտայնի ծաղիկները սիրող աղջիկ է, մինչ պատմողը միեւնոյն պայքարող երիտասարդն է՝ ընդյատակեայ գործունէութեան լծուած համայնագար, որ խորհրդայնացումի ասպին օրերուն ամբողջովին կը նուիրուի նոր հասարակարգի կառուցումին:

Երկու գրութիւններն ալ մթնոլորտ ստեղծող են, գրաւիչ, համակող: Անձնական փորձառութեան մը արձագանքը կը բերեն հաւանօրէն: Աւելի զուարթութուն կայ պատմուածքին մէջ, աւելի թախիժ՝ բանաստեղծութեան: Ձեռի տեսակէտէն ալ նմուշ կրնան ծառայել իւրաքանչիւր իր սեռին համար: Ճշգրիտն աւելի խիտ է, պատկերաւոր արտայայտութիւն ունի եւ լիցում է մասնաւոր այն խորհուրդով (ու խորհրդանշաններով), որոնք տաղաչափուած երկի հիմնական յատկանիշը կը կազմեն: Պատմուածքը աւելի բացատրական է, մանրամասն, վերական ախարհի մը մէջ տպրող կերպարներ կը պատկերէ, շարժում ունի եւ հոգեբանական վերլուծում:

Վերոյ, խանդի եւ նիցցայի պարտիպաններէ մասինքը իսկական գլուխօրծոց մըն է՝ խոր, խիտ, լիցում: Քանի մը էջով ամբողջ շրջանի մը հոգեբանութիւնը կու տայ, վեպի մը նիւթը կը սեղմէ պատմուածքի մը մէջ: Մնայուն, մեծ Մահարին կը յայտնուի անոր մէջ իր բոլոր արժանիքներով. զուարթախոհութեամբ, պատմելու շնորհով, հոգեբանական վիճակներ տալու եւ տիպարներ կենդանացնելու արժանիքով:

Պատահականութիւնը դէպքերը կը դասաւորէ այնպէս՝ որ, Հանրապետական Հայաստանի վերջին օրերուն, գաշտակցական շրջանակի մը մէջ իրարու հանդիպին պատմողը եւ Մեկինէն: Առա-

Նինր քաղաքական պատճառներով դժգոհ է չբնական, երկրորդը՝ հոգեբանական: Հանդիպումը կը կրկնուի՝ զարժեալ պատահմամբ: Պատմողը ամուսնութիւն կ'առաջարկէ Մելինէին, որ ոչ կը մերժէ, ոչ կ'ընդունի: Տեղի ունեցող խոսակցութիւնը՝ բնական, անմիջական, բայց տարօրէն յուզիչ, խոսքած կերպով կու տայ ոչ միայն պատմուածքի բնդհանուր մթնոլորտը, այլ նաեւ հիմնական խնդիրը:

- Կարծես դու ինձ առաջարկութիւն արիր:
- Հիշո՞ւ է, ես ուզում եմ քեզ հետ աճուցանալ:
- Որ ի՞նչ...
- Ինչ՞ որ ինչ... դու ինձ դուր ես գալիս:
- Դու կարո՞ղ ես մերձեց պահել:
- (. . . . .)
- Ես ո՛չ հարուստ եմ, ո՛չ էլ գորավար:
- Ափսոս, այդպէս է միշտ, ամէն մէկին մի քան պակասում է:
- Դու գիտես, բայց ես քեզ սիրում եմ:
- Էհ, եթէ քանը գրանով կը վերջանայ, ես էլ քեզ եմ սիրում:
- Դու ինձ ձեռ ես առնում:
- Ազնիւ խօսք՝ չէ՛, համբուրիր ինձ...

Այս միեւնոյն անմիջականութեամբ կը շարունակուի պատմուածքը: Որչէրզգայնացում, երրորդ պատահական հանգիստում եւ ժամադրութիւն՝ պատմողի սենեակը: Մելինէն գիշերը կը մնայ պատմողի մօտ: Ու կը սկսի տարօրինակ շրջան մը սէրի եւ ընկերային վիճարանութիւններու: Մելինէն զնոունիստական ժանրֆեմտը կը կորզայ եւ պատմողը կը կարծէ, թէ զմիտք մը շահած է: Յետոյ՝ Փետրուարեան ապստամբութիւն, քաղաքացիական կռիւնք ու բռնաժամու: Մելինէն զինուորականին հետ կ'անցնի Պարսկաստան:

Պատմողը կ'երգակցի:

Այդ օրերից անցել են ութ տարիներ: Այն ժամանակ շատ մանուկներ են ծընւել՝ նրանք այժմ ութ տարեկան են...

Նրանցից շատերը եւ այդ շատերի մէջ մէկը կը զինուորագրուի Նիցցայի պարտիզպանների քանակին:

Մեր շինարարութեան պայքարում ես կուում աւ հառուցում եմ միլիոնաւոր մանուկների եւ նրանց հետ միլիոն եւ մէկերորդ մանկան համար՝ հայրական խանդով...:

Այսքան բան՝ ընդամէնը տասը էջէ մէջ: Բայց այդ տասը էջերը արուեստի ամբողջ աշխարհ մը կը բերեն եւ ընկերային ու քաղաքական համոզումներու դուժար մը: Աւելին՝ կը վերահանդանացնեն միջավայր մը եւ մթնոլորտ մը, կորսուած տնցեալ մը, որ եթէ պատմաբանի գիտական ճշգրտութեամբ ու անաչառութեամբ չէ տրուած՝ արուեստով վերստեղծուած ըլլալուն համար նոյնքան կենդանի է եւ բարախուն քան իրականը:

Մահարի կիրքով, կողմնակալութեամբ կ'արտայայտուի: Ձի կրնար ուրիշ կերպ ընել, իր համոզումները, հակումները այդ կը պահանջեն: Փաստաթուղթ չէ իր տուածը, այլ արուեստի գործ: այսինքն անձնական ապրումի արտայայտութիւն: Զափազանցութիւններ կան, հակառակորդը ծիծաղելի զարճունելու զիւրին ձեւեր, այսինքն երգիծական մօտեցում, բայց ոչ՝ անպարկեշտութիւն:

Պատմուածքի գրաւչութեան գաղտնիքը, արդէն, այս երգիծանքին եւ յուզումի տարօրինակ շեշտի մը համադրի գոյութեան մէջն է: Սրամտութիւն կայ հոն ու ծիծաղ, բայց նաեւ՝ դաճուցութիւն, տեսակ մը անորակելի, մթնոլորտին մէջ ծփացող թախիծ, որ կայութեան ողբերգական խորքէն կը ծնի անշուշտ, բայց նաեւ Մելինէի անհատականութեան: Իսկական զուարթախոհութիւն է:

Այս զուարթախոհութիւնը կ'արտայայտուի ներկայացուած ծաղրանկարա-

յին տեսարաններու, արտասանուած ճառերու, ստեղծուած կացութիւններու կարճ ու սրամիտ մեկնարանութեան, մէկ խօսքով՝ ամէն մանրամասնութեան մէջ: Երբեմն կը յանդի յորք ծիծաղէ, երբեմն կը դառնայ դէմքի եւ հողիի ցուարքին ծամածռութիւն, յաճախ կ'ըլլայ սրամիտ այլ վերապահ ժպիտ: Զեղիտուկէ էութենէն բխող շնորհ մըն է:

Այս շնորհին կ'ընկերանայ պատմելու, համով ու հետաքրքրական ձեւով պատմելու անուրանալի արժանիքը: Բոլոր հանդիպումները պատահականութեան արդիւնք են, բայց պատահականութիւնը ինքը ճարպիկ հեղինակի ըստեղծագործական զէնքն է՝ պատմուածքի համալսի ու սրամարանական կատարումը եւ Պրոքոպիան քնական րնթացքը ապահովող: Սկիզբէն մինչեւ վերջ դուր տեղ ըսուած խօսք չկայ, պատմուածքի կատարումին շտապող մանրամասնութիւն չկայ. ապրումը որքան ալ յորք ըլլայ եւ խոր՝ կը հետեւի մտածուածի ցուցմունքներուն: Անշուշտ կան նաեւ ինքնարտիւ, ներշնչումով ըսուած խօսքեր, որոնք անպայման կանխատեսուած ու նախադրուած ծրագրի մը արդիւնք չեն. հեղինակի անմիջական խառնրուածքի տուրքն են եւ արուած մասնաւոր պայմաններու ծնունդը: Բայց եթէ պատահականորէն ծնած են՝ պատահականութեան ձգուած չեն, անմիջապէս կ'աղուցուին արուած կամ արուելիք մանրամասնութիւններու, կը շողկապուեն ամբողջին:

Չեխովի պատմուածքը բնորոշող նըշանուտը խօսքը լիովին արդարացած է ձևիբոյ, խանդի եւ Նիցցայի պարսիկպանների մասին մէջ: Եթէ պատէն կախուած հրազէնի մը մասին կը խօսիք, կ'ըսէ Ձեխով, պատմուածքը չվերջացած պէտք է պայթի այդ հրազէնը: Մահարիի բոլոր զէնքերը կը պայթին: Զի՛չդ ժամանակին:

Մահարի կը ցուցարբէ նաեւ կերպար ստեղծելու անմիջական վարպետութիւն: Ձի՛ ծանրանաք բոլոր տիպարներուն վրայ, խոր կերպով չի՛ բնութագրու-

ծեր նոյնիսկ երկու դիտարդ զէմքերէն մէկը՝ պատմողը: Բայց հոյակապորէն կ'արձանացնէ Մեյիսիկի կերպարը, քիչ մը ծագրանկարային ձեւով ներկայացուած միւս բոլոր հերոսներու խումբին մէջ առանձնացած, քովարաններու եւ Փիլիպրամներու շարքէն անջատուող դըրխաւոր դերասանուհիի մը պէս:

Մեյիսիկն շատ հետաքրքրական կին է. միամտամակ պարզ, անմիջական եւ խորհրդաւոր: Համակրելի է, բայց նաեւ մտահոյող: Անհանգստացնող, խուճիչ բան մը կայ իր մէջ: Անհատականութիւն ունի, կեցուածք, բայց նաեւ ռաւորում մը կայ հողիին մէջ, կայունութեան պակաս մը: Կը փնտռէ բան մը, որ չի գտներ: Յողնութեան շնչո մը ունին իր խօսքերը. յուսախարութեան դառնութիւնը կարծես: Եատ բան կը սպասէ կեանքէն ու քիչ կը ստանայ: Նախապէս դժգոհ է, որովհետեւ իրեն կը պակսի սէրը, բայց ա՛ն կը հանդիպի պատմողին ու կացութիւնը չի փոխուիք, կը լրջուի՛ պարզապէս. անս ես Քեզ սիրում եմ, բայց պակասում է մնացեալը: Իսկ մնացեալը մշակուած հողով կեանքը հետաքրքրական դարձնելու ձգտումն ու հնարաւորութիւնն է, քաղաքակրթութեան ու մշակոյթի բարբիներու վայելուածը, այսինքն՝ ճիցցայի ծագիկները: Ես մարդ եմ, կ'ըսէ Մեյիսիկն, եւ մի կեանք ունեմ... Ես ուզում եմ Քո սեզանի վրայ, այդ ատրնամակի փոխարէն, Նիցցայից պատուիրուած գեղեցիկ ծագիկներ տեսնել. ես միակն հոսմ եմ սիրում եւ ոչ քէ վառօղի հոսը:

Ժամանակի մը հողեկան պատահտուտը ներկայացնող տիպար է անշուշտ Մեյիսիկն, բայց նաեւ՝ բոլոր ժամանակներու կինը, կնոջ տեսակի մը ներկայացուցիչը: Անցաւորին մէջէն յաւերժականն է որ սեւեռած է Մահարի:

Նոյն ձեւով, ժամանակաւոր ուրիշ տարբ մը՝ քաղաքական քորող դարձուցած է մնայուն արուեստի խօսք, որովհետեւ համոզումով ու կիրքով տուած է դայն: Վերջաւորութեան ջանի մը տալերը ներշնչուած խօսք են, հաւատամքի մը

Հրապարակային յայտարարութիւնը, Բայց կայ նաև ուզգահի քարոզի բաժին մը, որ ո՛չ ձանձրացուցիչ է, ո՛չ ալ ճարտարութեան եւ իր հերոսին ըսել կու տայ. գրանից քառոյ եւ դրանից յետոյ եւ ուժեղ մտեր շատ եմ ասել, բայց դժուար քէ երթել խօսած լինեմ այդ օրուայ պէս ոգևորուած եւ համոզեցուցիչ: Իսկ իտալացի ճարտարներու մասին է եւ աշխատանքներու, որոնք իրենց ջրարարներով ճարտարներ կը հասցնեն, մինչ ուրիշներ կը վայելին ծուլօրէն անոնց անցուցած բարիքները: Նիցցայի պարտիզաններն այլևս չեն քայլ տայ, կը բացակայէ հերոսը, որ իրենց հասցրած քարիքները ուրիշները վայելեն, իսկ իրենք խամրեն անարեւ միզուցներով:

Ընկերային ընդհանուր տարուածքին ունեցող այս խօսքերը ըսուած են մասնաւոր առիթով մը: Այս պատճառով կրնան միաձայնութիւն չստեղծել իրենց շուրջ, ինչպէս չեն ստեղծեր քաղաքական դէպքերու ակնարկութիւնները կամ կողմնակալ ուրիշ հաստատումներ, Կարեւի է համաձայն լըլլալ Մահարիի հետ, բայց Հնարաւոր չէ արուեստական քարոզի մեղքով ծանրաբեռնել իր պատմը: Քաղաքականի եւ գրականի հանդիպումը քիչ անգամ այսպէս ներգաշակ կրնայ ըլլալ, այսինքն՝ վրկուած արուեստի շունչով:

Նոյնը կարելի չէ ըսել ուրիշ պատմըածքներու կամ պատմութեան մասին, որոնք եթէ բոլորովին վրկուած չեն, չունին դոնէ ո՛չ հաղորդական միջոցաւ, ո՛չ ալ համարել ընչաք ռոտայ, խանդի եւ նիցցայի պարտիզաններէ մասին: Այս շարքին մէջ կ'իյնան «Գերեզմանոցում», «Աշխատանքի պատմութիւն», որոնք իսկապէս յաջող չեն եւ «Մայրը», «Փոքրիկ Վիտուշի մտածումները», «Էլիկտրական լուսին», և «Էլիկտրական պատմութիւն» պատմութեան մը սուսաններուն մէջ կը մտնեն:

Առանձին պէտք է յիշատակել «Փոքրիկ Վիտուշի մտածումները», որ ընկերային-ընտանեկան հարցերու քննութիւն մը կը փորձէ՝ փոքրիկի մը մտածումներուն մէջէն: Հայրը բաժնուած է մօրմէն, որ իր աղջկան հետ առանձին կ'սպրի: Ատեն մը վերջ Վիտուշի մայրը կը սկսի յանախ դուրս ելլել եւ օրին մէկն ալ տուն կը բերէ անձանօթ մը: Եթէ ընդունելի դռնէնք պատմութեան մեկնակէտը՝ ամբողջութիւնն ալ ընդունելի կը դառնայ: Ամէն ինչ հիմնուած է Վիտուշի արթուն մտայութեան եւ զաստարած մտածումներու ունենալու կարողութեան վրայ: Հարց է թէ ո՞րքան իրականաբար ման է այս մանրամասնութիւնը: Միեւնոյն վերապահութեամբ բնական կարելի է զտնել նաև տրուած մանկական հոգեբանութիւնը:

«Մայրը» եւ «Էլիկտրական լուսինը» հոգիներու ճարտարապետի կոչումը արդարացիօր իսկական ասոցիալական պատմութեան են: Առաջինը Տեփանի պատմութիւնը կը ներկայացնէ ուղղիչ տուն իրեն տեսութեան գացող մօրը մը՝ տածումներուն մէջէն եւ քաղաքական քարոզ կ'ընէ: Երկրորդը Խորհրդային Հայաստանի մէջ կատարուած նուաճումները կը ներկայացնէ Գիւղացի Սերգայի յուշերուն մէջէն: Հոս ալ քարոզական տարրը չի խախտեր պատմութեան միութիւնը, որուն բոլոր տարրերը վարպետօրէն համադրուած են՝ ստեղծելով հասարակչի եւ ներդաշնակ ամբողջութիւն մը:

Նոյնը չէ պարսկական «Էլիկտրական պատմութեան»: Պատմողը այդին է, քիչ մը «Անգոյն Մարգիկոյի» ոճով: Սկիզբը պատմականը հետաքրքրական է եւ մըթնոլորտը՝ համակող: Բայց քաղաքական միտումը արուեստականօրէն կը մէջբերուի եւ գրուածքի հաւասարակշիռութիւնը կը խախտի:

Յաջող գործեր են նաև «Երբ դարունը բացուեց է» եւ «Օրերը»:

Առաջինը յատկանշական ձեւով գրուած պատմութեան է, որուն մէջ կը ներ-

կայացուի բանավէճ մը սէրի մասին եւ անոր ազուցուած՝ սիրային կապի մը պատմութիւնը: Հեղինակը մէջէ մէջ կ'ընդհատէ պատմուածքը, խօսքը կ'ուղղէ ընթերցողին («հաճելի՞ է ձեզ այսպիսի մի հեքիաթ»...) կը ներկայացնէ շարունակութեան հնարաւոր կերպ մը, յետոյ ինք իսկ կը պատասխանէ հարցումին ու տարբեր ձևով կը շարունակէ պատմութիւնը: Իրական, գոյութիւն ունեցող հոգեբանութիւն մը կու տայ, կեանքի կը կանչէ երիտասարդական հարգատեմք մընչորտ մը եւ ամէնէն լուրջ խնդիրները կը ներկայացնէ աշխուժ, թեթեւ հեղանջով:

Երկրորդը բանաստեղծական արձակ է, փիլիսոփայական որոշ խորքով եւ Եսիրոյ, խանդօ, եւ Նիցցայի պարտիզպանների մասին՝ յիշեցնող քեմայով: Օրհնք տարօրինակ կը թուին հեղինակին. դա մի փանտաստիկա է, մի անօրհայ զառանգանք, դա խաղալիքալիքալիք է եւ դազազգործ, մանկական գանգուր եւ խտտախայտաց կննիւ...: Այս ու նման խորհրդածութիւններու կը հիւսուի պատմութիւնը «կենդանութիւն նման գեղեցիկ աղլիկ»ի մը, որ հետաքրքրութիւն,

թէ՞ սէր արթնցուցած է պատմողի հոգիին մէջ: Բայց ան կեանքի հին ըմբռնում ունի, «փիլիսոփայական» է առաջին դասին, զի մը քաղցրեմի, զի մը հանգիստ կեանքը սիրող եւ իր լուրջ դարձող մարգերու լուրջարէն տիրոջը:

Բանաստեղծութեան, երգիծանքի եւ ընկերային պատմուածքի բաւական հարուստ բերքով մը կը ներկայանայ Մահարի՝ այս երկրորդ կենսաշրջանի վախճանին: Սեփական ուղին գտած հեղինակ է արդէն, քերթողական ինքնուրոյն մըթնոլորտով, ազդու երգիծանքով, բանաստեղծական արձակով: Այս երեք կառուածներուն մէջն ալ կը յաջողի, երբ իրականութիւնը չի տար շոր պատճէնի մը պէս, խորհուրդով կը հարստացնէ զայն, կը լուսաւորէ ներքին պնդութիւն լոյսով, այսինքն դրական կեանքի կը կոչէ իր ներքին աշխարհի պատկերները, որոնք անշուշտ իրականութենէն կու գան, քայքայ փոխակերպուած են բանաստեղծական իրաւ խառնուածքի մը ազդեցութեամբ:

Գ. Շ.

(1)

Զ. ՄԻՐՁԱՅԵԱՆ

ՇՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԸ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՈՐ ԼՈՅՍԻ ՏԱԿ

ՕՐԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԵԱՑՔԸ —

Բազմաթիւ Հատորներ են դրուել, նախարաններ եւ ներածականներ են յօրինուել Պայեամի քառեակների մէջ արտայայտած փիլիսոփայական մտքերի, նրա աշխարհայեացքի եւ զրական արժանիքների մասին:

Նախ քան անցնելու արդի Պայեամայէտների կարծիքների ուսումնասիրութեան, բանասիրական տեսակէտից տանլի էիջ կը լինէր քննել Պայեամի իբր իսկ արտայայտած փիլիսոփայական մտքերը, որը կարող է հիմնաքար դառնալ Հետագայ դատողութիւնների եւ միաժամանակ փորձնաքար՝ ուրիշների արտայայտած անձնական կարծիքների ճշգրտութեան համար:

Պայեամից մեզ հասել է փիլիսոփայական հետաքրքիր մի երկ զայրադրութիւն յազազա Գոյութեան եւ Մարդկային Պարտականութիւնների ուրը նա գըրել է 1080 թուին, ի պատասխան Դատար տե՛նասաւիի, որը Պայեամից պահանջել էր պարզաբանել իբր տեսակէտները Վերադի Իմաստութեան վերաբերմամբ, որն արտայայտուել է նրա Արարչութեան մէջ, մարդու յասկութիւնների եւ ազօթելու պարտականութեան մասին: Այս շարադրութեանը հետեւում է Օմարի մի այլ գրութիւնը, որը կոչ-

ւում է «Պատասխան Եռեակ Հարցերի» որոնք են՝ Հակամէտութիւնների անհրաժեշտութիւնը աշխարհում, ճակատագրապաշտութիւնը եւ երկարակեցութիւնը:

Բնական է, որ Դատարի Հարցերը չէին տրուել դուռ Հետաքրքրութեան համար եւ սխիտ հետեւցնել, որ կղերականութիւնը Օմարին մեղադրում էր հերձուածային հակումների մէջ: Նոյնքան բնական է, որ Պայեամը չէր կարող անկեղծօրէն պատասխանել այդ Հարցերին եւ այդպիսով վտանգել իր կեանքը: Բայց Պայեամի պատասխանների ուղղափառ եւ կրօնահաւատ արտաքինի տակ մենք արգէն հանդիպում ենք ժամանակի ազատամիտ բանաստեղծփիլիսոփային, որը իր զազափարները բուրո՞վին ծածկել չի կարողանում:

Պայեամի պատասխանի հիմնական կէտերը հետեւեալ կերպով կարելի է սըղել: Նա անվիճելի է համարում Աստծոյ գոյութեան անհրաժեշտութիւնը, որպէս սկզբնապատճառ բոլոր պատճառների եւ այդ ինչորին մօտենում է իմացականօրէն, Արիստոտելեան արամաբնութեամբ: Եթէ չընդունենք Աստծոյ գոյութիւնը, ապա արարչութիւնը կը դառնար մի շղթայ, առանց սկզբի եւ առանց վերջի, կախարչուած մի օղակ, անհեթեթութիւն: Յայտարարելով իրեն էրնէ Միեայն աշակերտ, նա հաւատում է ար-

բարշուքեան շղթայի աստիճանական վայրէջքին՝ ըստ այդ վարդապետութեան, որը զարգացրին Նէո-պլատոնիստները, արարչութիւնը ստեղծում է զԱՍ միակը, որը իր հերթին ստեղծում է ՀՈ-ԳԻՆ, Հոգին՝ երկինքը եւ այդպէս շարունակաբար, մինչեւ յետնագոյն արարածը: Դրա վրայ է հիմնաւորւում նաև ՉԱՄԻՔԻ անհրաժեշտութիւնը: Արարիչը չէր կարող անտեսել բիրաւօր բարիքներէ ստեղծագործութիւնը, յանուն մի հատիկ շարիքի գոյութեան, քանի որ դա ինքը կը լինէր շարիք, մինչդեռ Արարիչը Ամենաողորմած եւ Բարեգութ է:

Անցնելով պարտականութիւններէ խնդրին, Պայտաճը շնչում է նախ աշխատանքի բաժանման եւ օրէնքներէ արդարադատութեան անհրաժեշտութիւնը: Այդպիսի բաժանում եւ արդարութիւն կարելի է ստեղծել միայն ուժեղ իմացականութեամբ եւ մաքուր հոգով: Հետեւաբար, աղօթքն էլ մի անհրաժեշտութիւն է, քանի որ Մարգարէն մտեկանացու էր եւ նրա դրած օրէնքները կը ճտապուէն, եթէ մարդիկ անդադար չընեն օրէնքները եւ այդ օրէնքները պարտազրոյց Արարիչն եւ նրա միջնորդ՝ Մարգարէին: Դետեմիտիզմի վերաբերմամբ Պայտաճը այն կարծիքին է, որ ճակատագրապալատութիւնը զլստ հետու է ճշմարտութիւնից եւ հակառակ է պատճառների եւ հետեւանքների արամարանական շղթային:

Այսպիսով, իր փիլիսոփայական շարժումներէն ժեշտ, Պայտաճը հանդէս է գալիս որպէս արեւելեան Արիստոտելիզմի հետեւորդ, Նէո-պլատոնական ուժեղ հակումներով:

Ինչպէս ասացինք, Պայտաճը չէր կարող անկեղծօրէն արտայայտել իր ճշմարիտ զաղափարները իր փիլիսոփայական երկերում եւ նրա քառասունները ըստ յաճախ հակասում են նրա փիլիսոփայական ուսուցման: Այդուհանդերձ, Պայտաճը աշխարհահայեացքի էական աստղը արտայայտում է նրա վարդապետութեան ժեշտ:

Պայտաճի փիլիսոփայութեան այս

պրոպագանդիստիկ յետոյ, հետաքրքիր է ծանօթանալ մի քանի դրական կարծիքների հետ:

»

Այդ կարծիքներից որպէս առաջինը մենք ընտրել ենք պարսիկ յայտնի արձակագիր Սադէկ Հեղայեաքի արտայայտած մտքերը, որի մտնեցումը Պայտաճի փիլիսոփայութեան արդիական է եւ շնչատուածօրէն յոռետես:

«Պայտաճի քառասուններում փիլիսոփայական մի մտնեցում կայ, որը այսօր հրապուրում է իրապաշտ զպրօցի հետեւորդներին: Պայտաճի խօսքի գառը գինին որքան հանում՝ այնքան աւելի հարեցնող է դառնում: Դրա համար է, որ Պայտաճի զերթուածները ամբողջ աշխարհում, որոշ պզգէրի մէջ, ամէն շրջանում, իր հետեւորդներն ու հաւատարիմ երկրպագուները ունեն:

«...Պայտաճը իր փորձառութեամբ եւ մաքով հասել է այն եղբակացութեան, որ մարդկային ըմբռնումը սահմանափակ է: Ո՛րտեղից ենք եկել եւ ո՛ւր ենք գնում: Ոչ ոք գիտէ դա, եւ ով դրա մասին խօսում կամ ճառում է, բարբալում է միայն եւ խաբում ուրիշներին: Ոչ ոք ստեղծագործութեան գաղտնիքը չի հասկացել եւ չի հասկանալու: Կամ գուցէ եւ նման մի գաղտնիք գոյութիւն իսկ չունի եւ կամ եթէ նոյնիսկ կայ՝ որեւէ ազդեցութիւն չունի մեր կեանքի ընթացքի վրայ: ... Այս երկրպագուից, այս հողից անդին՝ ոչ երջանկութիւն կայ եւ ոչ տառապանք, ոչ հատուցում եւ ոչ պատիժ: Անցնալը եւ ապագան երկու ոչնչութիւններ են եւ այդ երկու ոչնչութիւնների մէջ, երկու աշխարհների սահմանազրծի վրայ՝ պիտի վայելինք մեզ արուած ակնթարթը: Հաճոյքը միակ ճշմարտութիւնն է կեանքի, որը անցնում է գարհուրի մղձաւանջի պէս:

Քանի որ ոչ ոք վաղը չըզգիտէ, Ուրախ պահիր այժմ սիրտը վշտակէցեմիք, ով Լուսին, քանզի յուսինը Ծառ պիտի գառնայ ու չըզգամէ մեզ: (Թարգմ. Յ. Միլլայեանի)

«...Պարսիկ բանաստեղծների մեծ մասը յոռեան է եղել, բայց նրանց յոռեանեանութիւնը ուղղակիօրէն բխել է Հելտասերութիւնից եւ Հելտանրի առարկային չհասնելու տանջանքից: Մինչդեռ Պայեմի մօտ յոռեանութիւնը վեհ եւ փիլիսոփայական մի կերպարանք է ստանում... նրան ամոքում է միայն գեղեցկութիւնը - կիներ եւ պիներ - եւ այդ երկուսից նա միայն վայրկեանական մի հաճոյք է ակնկալում: Նա երկրպագուն էր գեղեցկութեան... նրա մէջ իմացական մի ցու կայ, որը նա անէծքի պէս շարունակ է արարչագործութեան դէմքին: Այդ բժրաստութիւնը հետեւանքն է նրա ցաւատանջ մտքի եւ կուտ տրամաբանութեան: Այդ յոռեանութիւնը յանգում է իրապաշտ փիլիսոփայութեան եւ կամքը, շարժումը, միտքը նրա համար դառնում են անմիտ երեւոյթներ:

«...Մի ուրիշ յատկորոշ կէտ Պայեմի փիլիսոփայութեան մէջ, դա նրա կենտրոնացումն է մահուան Հանելուկի վրայ... Մահը նա վերածում է հիւշեական մասնիկների կերպարանափոխութեան եւ յաւերժական շարժման: Պայեմի համար 'նիւթից անդին' այլ բան գոյութիւն չունի: Այնպէս ստեղծուել է հիւշական մասնիկների համախմբմամբ, որոնք պատահական եւ աննպատակ սուրանքի մէջ են: Այդ շարժումը յաւերժական է եւ նիւթի մասնիկները անդադար բաժանման եւ համախմբման պրոցեսի մէջ են գտնուում: Մարդկային էակը ոչ պիտի վախենայ մահուանից եւ ոչ էլ յոյս կապի Հանդերձեայ կեանքին: Մի օր այս մարմնից կ'ընթաց քա եւ իմ անարատ հոգին, կը դնեն երկու ազիւս իմ եւ քա դամբանի գլխին: Եւ այլոց եամար երբ յետոյ շինեն ազիւսից շիրիմ՝ կազապարի մէջ կը լեցնեն մարդիկ հոգը քա եւ իմ:

«...Գիտու կուժի մէջ նա գեղեցիկների մարմնի հիւշեանքն է տեսնում որ հոգ են գործել եւ ապրում են այժմ մի

օտար, տարօրինակ կեանքով: Նրանց կաւէ կաղապարում ետում է գինու հրաշագործ ոգին: Պայեմի համար դինին, նման գէպքերում, խորհրդաւոր միտք է ստանում: Գինին, որը հարբեցում եւ մոռացում է տալիս, կուժի մէջ վերածուում է անէական մի ողու, որ ապրում է մարմնի կաւէ կաղապարում: Այդպիսով կուժը մի անկախ գոյութիւն է ստանում եւ պիներ դառնում է նրա հոգին:

Այս կուժն էլ ինձ պէս սիրող է եղած, կապուած ու գերի մի կոյսի մազին: Կանթը որ Յըրա վզին եւ տեսնում Մի թեւ է եղած սիրուեալ վզին: *)

կամ
Գինի վնիս ու անուշ ուզում է սիրտս անդադար, Ուզում է միշտ ակամջն իմ լսել սրինգ ու քնար: Թէ մի բըրուտ իմ հողից մի ժամանակ կուժ շինի, Լաւ է որ այդ կուժի մէջ լեցան պահեն միշտ գինի: *)

«...Պայեմի համար անցեալը չբոթ մի յուշ է եւ երազ, ապագան՝ անորոշ: Ազա ապրենք այս վայրկեանը, ապրենք այս մի շունչ կեանքը, որից յետոյ մեզ այլեւս ոչինչ չի մնալու... Բայց էթէ Պայեմը սրտի խորքից ջատագովն էր ցնծութեան եւ հաճոյքի, նրա ուրախութիւնը անբաժան է միշտ անէացման եւ մահուան մտքի հետ: Եւ Հետեւաբար, շատ յաճախ, նրա ուրախութիւնը խառն է խորը մի թախիծի հետ: Ուրախ լինենք, ցնծանք որպէսզի մոռանանք եւ շտեմանք թէ ինչպէս մեր արիւնը, կեանքի անվերադարձ աւելը, հոտում է մեր հազարաւոր վէրքերից...»:

Ճ
Աւելի գուռայ, գուռ բանասիրական մտեցում ունի Ա. Արքեպիսկոպոս Պայեմի վերաբերմամբ:

*) Թարգմանաբիւննքը՝ Յովսէփ Զ. Միլ-զայեանի:

«Նախ եւ առաջ պիտի ձերբազատուել այն թիւք հասկացողութիւնից, ըստ որի ինչպէս խորհրդապաշտ բանաստեղծ է եւ որ նրա ակնարկները գինու եւ հարբեցման վերաբերմամբ՝ ալլաբանութիւններ են: Այդ տեսութիւնը Արեւմուտքում առաջին անգամ պաշտպանեց Պայեամի Ֆրանսերէն թարգմանիչ Նիկոլասը եւ բազմաթիւ հետետրոյններ զտաւ Պայեամասէրների մէջ, որոնք շէին խորացել նրա ստեղծագործութեան բնոյթի մէջ: Այդ թիւրիմացութիւնը հիմնաւորուած է պարսիկ խորհրդապաշտ բանաստեղծների իւրաքանչիւր անջօղ եւ պատկերաւոր ոճով, որը պարսիկ քնարական բանաստեղծութեան մէջ աւանդական մի պատկեր, վարդապետ, գինին, գեղեցկուհին, պարտէզը, մօժը, փարւսանան եւ նման հարիւրաւոր այլ առարկաներ զործածուել են ալլաբանօրէն»:

«Գերազանց սխալ կը լինէր կարգաւ Պայեամին մեկուսացման մէջ, առանց նրան համեմատելու պարսիկ այլ բանաստեղծների եւ մահադական փիլիսոփայական ուղղութիւնների հետ: Նա իր զործածած պատկերներից եւ ոչ մէկը անկախօրէն չի ստեղծել եւ նրա աշխարհահայտնային էլ գոյնը չափով ինքնուրոյն չէ: Արեւմտականութիւնը եւ ասլանդապաշտութիւնը այնպիսի զերակայ երևոյթներ են պարսիկ (ինչպէս եւ արաբ թուրք) բանաստեղծութեան մէջ, որ ուսումնասիրելով որեւէ դասական բանաստեղծի քերթուածները, վստահօրէն կարելի է հետեցնել որ նա աշխատել է պարզապէս նրբացնել եւ ընտրութիւն կատարել այն հարուստ մթերանոցից, որ անցնել սերունդները զիղել է սրտը չափով կոկիւ են արզէն»:

«...Յոմարի վերաբերմամբ մենք կատարելապէս վստահ ենք որ նա իր փիլիսոփայական աստուածների մէջ ունեցել է իրեն նախորդող օրինակներ եւ նոյնիսկ երբեմն նա օգտուել է նրանց ասեղանկերուց եւ օճաքանութիւնից: Մենք նրան ճշմարտօրէն դնուածուէ կարող ենք միայն այն գէպօրում, երբ ի նկատի առ-

նենք վերոյիշեալ ազգացութիւնները եւ զքա հիման վրայ արժէքաւորենք նրա անհատականութիւնը եւ հանճարը:

«Յոմարը, ամէն ինչից առաջ, ԻՄԱՅՈՒԿԱՆ ՅՈՒՆԵՏԵՍՍՈՒԹԵԱՆ կրգիչն է. բայց, հակառակ յոռետես բանաստեղծների մեծամասնութեան, նա կեանքին եւ իր տեսակետներին չի մօտենում ողբերգական լրջութեամբ. հետեւաբար նրա գրիչը թեթեւ է եւ նրա քառանկների յոռետեսութեան մէջ կայծկւում է կատակարան քամահրանքը: Նա մահադականութեան առաջին իմացական փիլիսոփայան չէր. ընդհակառակը, նրան կարելի է վերջինը համարել: Մենք շատ հեռուները կ'երթայինք, եթէ նոյնիսկ թուրքիկ կերպով փորձէինք այստեղ ուրուագիծը ներկայացնել մահադական ազատամիտ փիլիսոփաների պատմութեան: Իմացական կամ բանական փիլիսոփայութիւնը մի պայթար էր, երբեմն թաւուր եւ երբեմն բացայայտ, ուղղուած պարսկների կողմից արարների գերակայութեան եւ նրանց ներկայացրած մահադական ուղղափառութեան դէմ: Պարսկալով Յունական փիլիսոփայութեան մէջ, ոմանք աղնուօրէն հաւատացել եւ հետեւել են դրան եւ ոմանք օգտագործել են այդ՝ իրենց քաղաքական նպատակների համար: Այս վերջիններն են որ ծառայել են մահադականութեան Գեթապոյն Հեղինակութեան եւ նրա անընթացականութեան դէմ: Յատկապէս պարսիկ մտաւորականները, որոնք ընդվզում էին իրենց երբեմնի հօգր եւ հպարտ երկրի նուանման գաղափարի դէմ, տեղին ու անտեղին աշխատում էին յիշեցնել իրենց արար տէրերին, որ մահադականութիւնը զրոյից ներմուծուած եւ շատ էլ կատարեալ մի կրօն չի. այսպիսով գինին, որը թոյլատրուած էր Ջրազաշտի եւ արդիւուած Մահամադի օրէնքով, բմբոսա զգացումների արտայայտութեան հրաշալի մի սիմուլ էր, մահաւանդ, որ զա զուրախացնում էր ժարգկային հոգիները: Իսլամի տարածման առաջին իսկ տարիներին, պարսիկները արարներին սովորեցրեցին գինի խմել

և շուտով ապացուցուեց՝ որ արարենբ-
 րը պերնդունակ աշակերտներ են: Պա-
 լիֆ Սադրը, որը մեռաւ Հէջրի ԿԱ թը-
 շին, Մարգարէի ժառանգից դեռ 60 աս-
 րի շանցած, համոզուած եւ հաստատա-
 կամ հարեցող էր: Հարուն ալ-Ռաշիդի
 սիրած բանասանդծ եւ բաժակակից, Ա-
 բու Նովվասը, որը արար քերթուածու-
 թեան անգերազանցելի բազոսարանն է,
 ծնունդ էր պարսիկ մօրից: նրան է պատ-
 կանում հետեւեալ կարճ հատուածը, ո-
 րը փոքրիկ փոփոխութիւններով կարելի
 է ճայեամբն վերագրել:

Կեանքը չորս բամ շրմորից
 Հօգուս, մարմնին եւ սրտին.
 Մաղկած մի դաշտ, յտակ թուր,
 Գիմու սափոր ու մի կին:

...Իմացական կասկածի ստոիկ հա-
 ճոյքները, ներկայացուած դեղարուես-
 տական զեղեցիկ եւ հմայիչ կաղապա-
 րում, գրաւում եւ միաժամանակ յու-
 սահանութեան դուռն էր հասցնում մե-
 ծաւլմայ կղերականներին, որոնց մըտ-
 քի նեղ հորիզոնը չափազանց աղքատիկ
 զէնք էր կրուելու համար պարսիկ ի-
 մաստասէր փիլիսոփաների եւ աղետ-
 տիկների հասու շեղքերի դէմ: Դեռ 10րդ
 դարում հռչակաւոր գիտնական Ռազին
 (մ. 313 925 թ.) ներկայացնում էր Ա-
 բարշին ոչ թէ որպէս ուղղափառների
 պատկերացրած դատան եւ ամենազօր
 բռնակալի, այլ որպէս իմացական եւ
 հանդուրժող մի էակի, որը պատրաստ
 էր ներել Նոյնիսկ Իրեն շահատացողնե-
 րին: Վեթի մէկը մախողի հասնել ճշմա-
 րիտ նպատակին, Ամենակարողը անշուշտ
 կը ների նրան, քանզի նա չի պահան-
 ջում մեզից մի բան՝ որ վեր է մեր կա-
 բողութիւնից: Աբու Ալի Մինան, պար-
 սիկ մեծագոյն փիլիսոփան, որի մահը
 հաշիւ մի սերունդ նախորդում է Օմարի
 ծնունդին, չափազանց նախընտրած էր դի-
 նուս եւ մարմնային այլ հաճոյքներին: Նա
 չէր բնդունում մարմնական յարութեան
 զազափարը, այլ գրախորը (կամ երա-
 նութիւնը) ներկայացնում էր Նէո-պլա-

տոնիստների հասկացողութեամբ, այն է
 միաժողովուն նախնական Իմացականու-
 թեան հետ:

Վեթի Օմարը իսկապէս այնքան մեծ
 դիտնական եւ փիլիսոփայ էր, որքան
 աշխատում են նրան ներկայացնել պար-
 սիկ սկզբնաղբիւրները, ապա պիտի հե-
 տեւցնենք որ նա իր մտքերը շատ հազ-
 ուազիւտ դէպքերում էր արտայայտում
 փիլիսոփայական երկերի մէջ: մինչդեռ
 թուարանապիտութեան վերաբերեալ նա
 բազմաթիւ շարադրութիւններ ունի: Հա-
 ւանական է, որ նա մէկն էր այն գիտ-
 նականներէց, որոնք հակուած չին շատ
 գրելու եւ Օմարը երեւի խուսափում էր
 դասաւանդութեան եւ գործնական ա-
 բարքներով ուշադրութիւն գրաւել եւ
 բարձր դիրքերի արժանանալ: Միւս կող-
 մից հաւանական է, որ նա վախենում էր
 զրի առնել իր տեսակէտները մետաֆի-
 զիկայի վերաբերմամբ, չնայած նա ճա-
 նաչուած էր որպէս էրնէ Մինայի հետե-
 ւորդ: Այսպիսի պարազաններում է, որ
 նա ստիպուել է բուսարութիւն տալ
 ինքն իրեն, արտայայտելով իր վստահա-
 ւոր մտքերը միակ զոյութիւն ունեցող
 միջոցով, փոքրիկ բանաստեղծութիւննե-
 րով (քառականերով) որոնց նա հաւանա-
 րար արտասանում էր իր մտերիմներին
 եւ հաւատարիմ աշակերտներին գուար-
 ճացնելու համար: Այդ հոգեվիճակի լա-
 ւազոյն ապացոյցն է նրա հետեւեալ քառ-
 եակը:

Աշխարհի գաղտնիքն, ինչպէս կայ դա
 մեր տնտրակում գրուած,
 Չեմ կարող սախլ, քանզի դա գիմն է
 գուցէ իմ կեմաց:
 Այնիքչ այս տգէտ մարդկանց մէջ չըկայ
 մէկը հասկացող,
 Ինչ որ կայ քագուս իմ սրտի խորքում՝
 սախլ չեմ կարող:

ՎՄիայն այն ժամանակ, երբ սրա-
 մըտութեան այս փայլուն փորձերը տա-
 բածուեցին ժողովրդի մէջ - ականջա-
 լուր փոփոխութիւն եւ այն վարակելի գուար-
 ճութեամբ եւ հիացմունքով որ գրանք

առթում էին շողմերին - միայն այդ
ժամանակ էր, որ Օմարը իրեն գոտա
թերահաւատութեան վտանգաւոր մեղա-
դրանքի առաջ եւ իր կաշին փրկելու հա-
մար, ապաստանեց կեղծ մեղալսականնե-
րի:

«Օմարի կասկածամտութիւնը ե թե-
րահաւատութիւնը, մերկացնելով բա-
նաստեղծական պննանքներէց, կարելի է
ընդհանուր յայտարարի բերել մի քանի
պարագոքներով:

1. Եթէ Աստուած ստեղծել է աշխար-
հը եւ շարիքը նրա մէջ - ապա ո՞ւմ
մեղքն է դա:

2. Եթէ Աստուած ամենագութ է,
ինչպէ՞ս է նա կարող պատժել մեղաւոր-
ներին:

3. Եթէ գիշերն արգիւումը հանոյք
է, ապա ինչո՞ւ Աստուած ստեղծեց այդ:

4. Ինչո՞ւ է Աստուած ստեղծում Գե-
ղեցիկը եւ ապա, առանց որեւէ տրամա-
բանական պատճառի՝ ոչնչացնում այդ:

«Մրանք բոլորը, բնականաբար շատ
հին առեղծուածներ են եւ Օմարը առա-
ջին մարդը կամ նոյնիսկ առաջին մահ-
մեղականը չէր, որ դրեց այդ հարցերը
Արարչի առաջ: Դարեր շարունակ այդ
հարցերը կատաղի հակահառութիւնների
պատճառ են եղել: Պարսիկ համարնա
բոլոր մեծ բանաստեղծները մօտեցել են
այդ հարցերին եւ բաւարար պատասխան
չեն գտել... Բայց Օմարի բանաստեղ-
ծութեան ամենացայտուն, բայց թերեւս
ամենաչնկատուած երկույթը՝ դա նրա
մտքի կատարնալ պայծառութիւնը եւ
կատակախառն արհամարհանքն է: Եր-
բեմն միայն զգում ենք նրա հոգու ամ-
բողջ գառնութիւնը այդ փայլուն կեղեւի
տակը:

և

Մանրամասն եւ բազմակողմանի մօ-
տեցումով ուսումնասիրել է Օմար Խա-
նամի հոգեբանութիւնը հանդուցեալ հայ-
րըն, Յովսէփ Զ. Միրզայեանը, Օմար
Նայեամի քառակնների իր թարգմանու-
թեան ներածականում: Այդ ուսումնա-
սիրութիւնը շնորհ ընդունելութիւն գոտա
պարսիկ, ինչպէս եւ անլիայցի Նայեա-
մազէտների մօտ եւ թարգմանուեց այդ
երկու յեղուններով: Հանդուցեալ Մ. Ճո-
րուղին մեծապէս օգտագործել է այդ ու-
սումնասիրութիւնը եւ Խայեամի քառ-
ակնների ընտրութեան մէջ - նրանց՝ ա-
րոնք նա ճնշակով եւ հոտառութեամբ
ընտրուած է համարել - առաջնորդուել
է Յ. Միրզայեանի ընտրած յափանդե-
րով: Այդ ուսումնասիրութեան ընթեր-
ցումը անհրաժեշտ է Նայեամով հետա-
քըրքրուողների համար:

և

Հայրս Խայեամից ընտրել եւ թարգ-
մանել է շուրջ 190 քառեակ եւ իր ընտ-
րութեան մէջ յայտնաբերած հմտու-
թեամբ, հաղուպիտ քառակններ է ան-
տեսել, որոնք, նոյն ենթագրական մօ-
տեցմամբ, հաւանաբար պատկանում են
Նայեամին եւ տեղ են գտել նրա համար-
եա բոլոր ժողովածուներում: Լրացնե-
լու համար այդ փոքրիկ բացը, ստորեւ
թարգմանաբար տալիս եմ մի քանի ըն-
տրուած քառակններ, որոնք չեն զրո-
նրում հօրս թարգմանական հատորի
մէջ եւ որոնց թարգմանել եմ, աշխատե-
լով պահպանել քառեակի տաղաչափա-
կան ձևը:

1

Դժուարանում եմ կտորի կամովիմ, ձեռքով մեր ետքած,
Մի բաժակ՝ որի կանթը բնէջօրէն մէջքիմ է փաբաւած:
Բայց որքան ձեռքեր, շրթեր ու մարմին, այս կեանքը դաժամ
Իրար շաղկապի՝ յետոյ կոպտօրէն գտտել է յանկարծ:

2

Մինչև ե՞րբ խօսես մզկիթի լոյսից, ծուխից տաճարի,
 Մինչև ե՞րբ վիճես դժգոխի ցաւից, օգտից դրախտի:
 Քա սկիզբը, վերջը եւ կեանքը ամբողջ, դամբանից վրայ
 Մնաւելուդ օրից գրել է արդէն անիւը բայտի:

3

Երբ լուրջ եմ, դառն է պատկերը կեանքի, հաճոյ՜ բացակայ,
 Նոյնպէս հաճոյ՜ չէ, թէ շատ խմելուց ընկնեմ անզգայ.
 Մի պահ կայ միայն լրջութեան միջեւ եւ հարքեցումի,
 Ահա այդ պահը ցնծութիւնն է իմ, քանզի կեանքս է դա:

4

Տուր ինձ բաժակը, դաշտում բացուել է շուշանը բուսը,
 Մտացիր այսօր սիրուհուդ գրկում ցաւերդ բոլոր.
 Խմի՛ր դու գինի փանդիտի ճայնով, քանզի բոլորիս
 Հողին հաւասար փռչի կը դարձնի աշխարհը մի օր:

5

Դատարկի՛ր գինիդ, դեռ շատ պիտ լինես ծաղիկների տակ,
 Առանց սիրուհու, առանց ընկերոջ, լքուած ու մեծակ.
 Ըզզոյ՜, ոչ ոքի չասես այս գաղտնիքն յաւերժ ֆողարկուած.
 Ջեն կարող նորից ծաղկել քառամած վարդ ու մանուշակ:

6

Մի կաթիլ գինին անլի արժէ քան քաղ ու վեղար,
 Քան գահն արքայի եւ քան թէ գանձը աշխարհի արար.
 Մի գինեմուրի վաղ առաւօտուայ հառաչը հարբած
 Անլի՛ արժէ կեղծ կրօնաւորի առօքօքից հագար:

7

Քարաւանը մեր կեանքի որքան արագ հեռացաւ,
 Ուրախութեան այս յոպէն նաշակեցինք ու անցաւ.
 Ապի, որքա՞ն դու հօգատ ցաւը վաղուայ արքնացման,
 Մօտ քեր գինին, շարքքդ տուր, մեր գիշերը վերջացաւ:

8

Երբ նակատագիրն անունըս գրեց տեսրակում իր մեծ,
 Դասըս առաջին «յազագս սիրոյ» էջին նա գրեց.
 Ու յետոյ փոքրիկ հիւլէի առաջ իմ նզնիւ սրտի
 Տիեզերական մտքի գանձերի դարպասը բացեց:

9

Ասում են թէ այն երջանիկները, որ նզնում են միշտ
 Յարութեան օրը կը վերածնունն նայն վիճակում ճիշդ.
 Մենք չենք բաժանուում սիրուհուց եւ մեր գինուց, որ գուցէ՛
 Յարութեան օրը քոզնեն հենց այդպէս մնանք մե՞նք ընդմիշտ:

10

Մեր ընկերները հեռացան մեզմից ամիսս, ամհառաչ,
Տես ինչպե՞ս տարաւ նրանց մէկ առ մէկ մահը իմքմանաւ:
Կեանքի հանդէտում մե՞նք նայն բաժակից խմեցինք գինին,
Ոմանք մնացին, ռմանք հարբեցին մեզմից շատ առաջ:

11

Արեգակը լռյսէ օդակ ձգեց կարին,
Փրուայ Արքան թասը պարպեց հորիզոնին.
Գինի՛ խմիր, Մունեստիկը Արշալոյսի
Միմարէից ձայն է տալիս - «Բերե՛ք գինին»:

12

Օրն է պայծառ, մարգմ է կանաչ սնդուս հագել,
Ամպն է մաքրել փռչին ծաղկի դեմքից քահել.
Մի խենթ առիտակ, Պստած թուփին դեղին վարդի
Ճշմարտ է արդ - «Գինի՛ բերե՛ք, պիտի խմել»:

13

Քնել են ընդմիջս գերեզմաններում մարդիկ բազմազան,
Տարբարածուսել են եւ դարձել մի բուն փռչի ցիրուցան.
Կեանքի բաժակում ի՞նչ գինի էր դա, որ այսպէս անյուշ
Նրանց հարբեցրել ու քնացրել է մինչ օրն Յարութեան:

14

Ո՞րքան բոյրի ու գոյնի գերին լինես խելագար,
Ո՞րքան հոգաւ լաւն ու վատն այս աշխարհի ապիկար.
Ցանկութեան թէ գուլայ ազրիւր լինես յորդառատս՝
Վերջը հոգում կը փորեն մի գերեզման քեզ համար:

15

Շուրթս դրի մի սափորի շրթունքներին ես ագահ,
Գուցէ այդպէս հասկնայի գուղտմիքն կեանքի յարակայ.
Շուրթք հայեց շրթունքներիս ու մեղմորէն ինձ ասաց.
«Ես էլ քո պէս մէկն եմ եղել, սագուր ինձ հետ դու մի պահ»:

16

Արի, բարեկամ, մտումանք վազուայ հոգսը ամենկին,
Վայելեմք այսօր մեզ տրուած այս կարն շունչը ցնծագին.
Վազը երբ մեռնեմք եւ այս աշխարհից գնանք անցողիկ՝
Պիտի կողակցենք մե՞նք եօ՛թը հազար տարեկաններին:

17

Մե՞նք ազաչառք եկել ենք ահա դուրը մզկիթի
(Բայց իրականում չենք եկել այստեղ վտան պաշտամունքի).
Գողացել էինք ազօթի մի գորգ - մաշուել է հիմա,
Եկել ենք, գուցէ մի մեծահոգի գորգը մորագի:

18

Նպտակը արարչութեան - մեճեճեճ միայն,
 Իմաստութեան այժը համայն - մեճեճեճ միայն.
 Այս բառերակ տիեզերքը մի մատանի՝
 Այս մատանու ակը սակայն - մեճեճեճ միայն:

19

Ով գեղադէմ գեղեցկուհի, տուր ինձ գինի հմամենի,
 Լարիր փանդիւր մեղմայար եւ ինչ լինում է, թող լինի:
 Հողի գրկում կեանքը ճգնեց հագարաւոր արքաների,
 Խմիր ընկեր, գարունը մեր տարաւ աշնան հողմը դժնի:

20

Ձրնայած որ պննուած եճեճ գոյն ու բոյրով հրաշակերտ,
 Մեր հասակը նոճենման ու մեր դէմքը ծաղկաւէտ,
 Ձրհասկացանք, գիմամտաւ գինով թրծուած այս հողից
 Ինչո՞ւ կերտեց պատկերը մեր ճակատագիրն անհեթեթ:

21

Գարնան մարգում հագնաւորս թէ որ մի կուտք սիգանէմ
 Շրթունքներին իմ մտեցնի գինու մի թաս ժպտադէմ,
 Երդում եմ ես - եւ չընայած գլուխսիկ է խօսքը այս -
 Վատթարագոյն լինեմ շնից, թէ որ դրախտը յիշեմ:

22

Ինչո՞ւ երկչելի եկող կեանքից, լինել մոռայ ու մոռախոհ,
 Յանքածակում ու մշտական աչինչ չըկայ երկնի ներքոյ:
 Կարճ մի շունչ է կեանքը ունայն, քեզ այդ շունչն եմ տուել միայն,
 Մի վախենայ սպագայից ու մի ողբայ անցեալը քա:

23

Ամիւս այս կապոյտ, երկինքն այս պայծառ,
 Յալքն եմ մտածիմ մեր զանգում խելառ.
 Արեւը ճրագ, աշխարհը լսպտեր,
 Իսկ մեճեճ շուքեր եճեճ, շիւթ ու շրւար:

24

Եթէ չեմ յղկել հնազանդութեանդ գոհարը երբեք,
 Եթէ չեմ մաքրել փոշին մեղքերի երեսից իմ հեզ,
 Բայթից յետոյ, գիտեմ կը գթաս ու ինձ կը մերես,
 Քանզի ես երբեք Սրկու չեմ կոչել էութիւնդ Մեկ:

*Օմար Խայեմի բանասկներէ երեք
 թէ չորս օրինակներ հաւ շուրջ 20 ասորի
 առաջ ծախուել են Ազգային Գրադարան-
 նին, որոնց նշանակաւ պիտի աւելացնել
 այս ցուցակի վրայ: ԱՅՆ ԳՐԶԱԳԻՐԸ Ո՞-
 րԸ ԳՐԻ Է ԱՌԵՆԻ ԲՈՂՈՐ ԿԱՄ ՀԱՄԱՐ-
 ԵԱՅ Թ՛՛՛՛ ԲՈՂՈՐ ԱՅՍ ԲԵԱԳՐԵՐԸ ՀԻՉՐԻ
 485 ԹՈՒԻՑ ՄԻՆՉՅԵՒ 658 ԹԻԻԸ, ՄԻ-
 ՄԻԱԿ ՀՈԳԻ Է ԵՒ ԴԵՌԵՒՍ ԿԵՆԴԱՆԻ
 Է:*

Ձեռագիր բուրբ այս օրինակները գուրս են եկել միեւնոյն ուշխատանքից, որը շուրջ 20 ասորի է որ Քեհրանուժ Հիմնուել է և զեկավարում է մէկ թէ երկու դրչադիրներէ, թուղթ պատրաստողներէ, հնամանաների ու միջնորդներէ գլխաւորութեամբ: Երանք մէկ անգամ 70 հազար դոլար մի Ամերիկացուց և մէկ անգամ էլ 350 հազար թուամն Քեհրանի Համալսարանից դրամ են կորզել և եթէ նրանց զաղտնիքը չպարզուէր, դեռ շատ այդպիսի դրամներ կը կորզէին միամիտներէց:

Այսպիսի գրքերի կեղծարարութեան առաջն ստնոյ օրէնքներէց և սեղեկու-

թիւն չունեմ եւ չգիտեմ թէ արդե՞ք կարող են երկրի Դատախազը կամ Խորուած անհատները նման գրքերի Ժարոզներին, գրողներին և կեղծարարներին դատի հրահրել թէ ոչ: դիտեմ միայն այն՝ որ նման զեղծումներ հակալական գնասներ պատճառել և պատճառում են Իրանի գրականութեան: Երկրի մշակութային պաշտօնական հաստատութիւնները պարտաւոր են այդ ձեռագրերի կեղծութիւնը պաշտօնապէս և առանց այլ հետազոտութեան յայտարարել և պիտի ըզգոյշ լինեն, որ այսպիսի կեղծուած ձեռագիրներ այլևս հրատարակ զուրս չըզան և վաճառքի չգրուեն:

2. Մ.

ՍԱՍԹՈՒԹԻՒՆ.- ԲՆԱՆԿՄԱՅԷ ԲԷ-ԹԱՅ պարբերականի (Էդրի Ուոլքոյց) 1942 թուի 3-րդ համարում (1968 Յունիս-Յուլիս) պարսիկ ճշմարտար քանակը **Պրոֆ. Մոլթրաու Միւսլի** մի յոյուած է լայն ըմտայնի, որից քարգմանար տալիս են՝ հասուածներ, խնդրի վերջական վճիռը քաղնելով ազգային, երբ արեւմուտի Իրանագետներն ևս իրենց վնասկան կարծիքը կը յայտնեն գրա վերաբերմամբ:

Ուր վերջին համաձայնում որոշ թուով սեռագրի մատնաներ տնաւորի են դրուել և ծախուել են համալսարան գրադարաններին կամ յատուկ անձնատրոյքիւններին, եսկայ արժէքով, որպէս նիւն քնագրեր, իրենց գրամամ նիւն քուարկուրեանք, որոնք իրականում կեղծուած են եղել և պատճառ են գործել մասնագետների մալորեցմամբ: Այդ մատնաների շարքին են պատկանում.

- 1.- Էթէլհաուսի երատագրի մի ձեռագիր օրինակը:
- 2.- Էլաթրամի Գիւսմըն ար իբր քէ գրուել է Անուարու ձեռնով:
- 3.- Մսնէր էրճէ երագի մի շարագրութիւնը:
- 4.- ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՒԵԱԿԵՆԵՐԻ ՄԻ ՕՐԻՆԱԿԸ, ԹՈՒԱԿՐՈՒԱԾ 668 ՀԷՋՐԻ, որ գտնուում էր Ձէտուր Բիքթի գրադարանում և որը եղբաւորակել է **Պրոֆ. Արեքքի**:
- 5.- ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՒԵԱԿԵՆԵՐԻ ՄԻ ՕՐԻՆԱԿԸ, ՌՐ ԿՐՈՒՄ Է ՀԷՋՐԻ 604 ԹՈՒԱԿԱՆԸ ՆԻ ԳՏԵՆՈՒՄ Է ԲԷՄԲԵՐԱԻ ԳՐԱԳՐԱՆՈՒՄ:

ԴԱ ՆԱԽԱԳԵԱ ՊԱՏԱՆՈՒՄ ԷՐ ՀԱՅԿՈՒՅԵԱԿ ԱՐԱԱ ԷՂԲԱԿԵ ՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՆԸ ԷՐ ԵՆԱԳԷԿԱՐՑ ՊԱՐՏԵՐԱՎԱՆԻ ԷՋՆՐՈՒՄ: ԴԱ ՎՐԱՅԵՆ ՆԿԱՐԱՀԱՆՈՒԱԾ ՄԻ ՕՐԻՆԱԿ ՑԱԿՐՈՒՆԸ Է ՅՐԱՆՍԵՐԷՆ ԹԱԳՄԱՆՈՒԹԱՄԻ ՓԻԷՒ ՓԱՆԿԱԿԻ ՄԻՋՈՅՈՒ ԵՆ ՆՈՅՆԿԵԱ ԴՐԱ ԼՈՒՍԱԿԱՐԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՆԸ Է ՌՈՒԱՍԵԱՆՈՒՄ, ԹԱԳՄԱՆՈՒԹԱՆ ԼՆՑ ՄԻԱՍԻՆ: ՎՈՐՋԵՐՍ ԱՐԵՒՆԵՆԵԱՆ ԳՆՐՄԱՆԱՑՈՒՄ ՆԻՍ ԴԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՆԸ ՆԻ ԹԱԳՄԱՆՈՒՆԸ Է ԳՆՐՄԱՆԵՐԷՆԻ:

6.- ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՒԵԱԿԵՆԵՐԻ ՄԻ ԱՐԻՆՉ ՕՐԻՆԱԿԸ, որ գտնուում է **Պր. Արքաու Մազգայի** գրադարանում, Հէրբի 604 թուագրութեամբ, որի լուսանկարը տեսել եմ:

7.- ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՒԵԱԿԵՆԵՐԻ ՄԻ ԱՐԻՆՉ ձեռագիր օրինակը, որը գտնուում է Ամերիկացի մի հնագետի մոտ և որի մէկ էջի լուսանկարը պատեհութիւն եմ ունեցել տեսնելու:

8.- ԷՄՈՒԳԻ ԳԻՄՈՒՆԻ ՄԻ ՕՐԻՆԱԿԸ, որը ներկայացուած էր որպէս գրամատնանի ծամաւակայինց գրադարութիւն և որը գտնուելուց և Ամերիկա տարուելուց յետոյ՝ պարզուել որ կեղծուած է:

9.- Էրճէ Սիմայի ԷՄԷՐԱՋ ՆԱՄԵՆ ՄԻ ՕՐԻՆԱԿԸ, իմամ Փալեր Ռոզիի ձեռագրով և Հէրբի 604 թուագրութեամբ, որ գտնուում է **Պր. Մէնդի** Բայեամիի գրքերի մէջ և որի լուսանկարը ես տեսել եմ:

10.- Ամիր ալ-Մաւէթիի (Հազրաթէ Ալիի) ԷՄՆԵՂԱԹՐԸ:

Բ Ա Յ Ն Ա Մ Ա Կ

« Բ Ա Գ Ի Ն » - Ի Խ Մ Բ Ա Գ Ի Ռ Ի Թ Ե Ա Ն

(ԵՒ. ՊՕՑԱՃԵԱՆԻ «ՀԱՅԸ» ԳԵՐԹՈՒԱԾԻ ԱՌԻԹՈՎ)

Յարգելի պարոնայք,
 «Բազին» ամսագիրը ընթերցող հայ
 կին ձրն եմ, երեք զաւակներու մայրու-
 թիւնը վայելած, հետաքրքրուած դրա-
 կանութեամբ: Մի զարմանաք: Առօրեայ
 հացին տաղտուկին ամէն մէկ ծայրէն,
 ժամանակ կը զողնամ, - ինչքան ալ կարճ
 ըլլայ, բոպէներ իսկ, - այդ նպատակիս
 հասնելու համար:

Երբեմն ալ գիրքերս կ'իւզոտին լոկ
 այն պատճառով, որ կրակին քովը, ճա-
 շին թինճիբէն *) խառնելով կը յանգըզ-
 նիմ կարդալ: Ասոր վրայ ալ խնդալու
 չէք... վասնզի ինչացած կ'ըլլաք ջուրին
 մէջէն ձեզի երկարած, խեղդուող բարե-
 կամի մը ձեռքին վրայ:

Ի՞նչ ընել... կեանքին անիւր դառ-
 նայ պիտի: Կէսօր չեզած ժողովուրդը
 անօթի տուծ կը վազէ, չորբային ամանը
 հասուրաւու, կրնա՞ն նէ, գառարկ թո-
 զուք զայն: Ամէն մարդ սիրտնեղած,
 սանկ խոտով հայեացքով մը ձևննիբօզ
 ըլլայ կ'ըսէ: Բայց ինչպէ՞ս ընես որ սա

*) Կնիւկամու - կարայ:

կեանքին խառնարանին մէջ քիչիկ մը
 զբանիւր ապրես: «Հացիւ» կարծւոր է
 ապրեցնել, բայց եկուր տես որ զբանի-
 ւնին ժամանակ չի մնար, իսկ եթէ քիչ
 մը բնութիւնովդ ալ անուշ ըլլատ այն ա-
 տեն ամէն մարդ իր տարբեր ճաշակով
 վրադ քաշելու կ'իլլայ, ձևանկ կ'ուզեմ,
 նանկ կ'ուզեմ»: Մեղքս ի՞նչ է, ես ալ
 կարգալ կ'ուզեմ, մեղաւոր եմ:

Ես ալ իշտէ կը գողնամ բոպէներ,
 ժամեր երբեմն ամէն տեղէն, սա կարե-
 ւոր կարծուած գործերուն արաններէն,
 բաւարարելու համար հետաքրքրութիւ-
 նըս:

Արդ, յարգելի բարեկամներ, այսօր
 եւս ինքզինքս քիչիկ մը մեղաւոր կ'ըզ-
 գամ, վասնզի նորէն զգողութեան» վը-
 բայ եմ ձեզ հետ իօտելու համար: Սա-
 կայն, ի՞նչ փոյթ, զեղաշիտական հրա-
 պոյրով մը հոպիս լեցուած է, եւ կ'ուզեմ
 ձեզի հետ բամբել:

Բաժանորդ եմ ձեր «Բազին» ամսա-
 թերթին եւ սկիզբէն իսկ, սկսայ անհամ-
 բերութեամբ սպասել անոր: Թարմ շունչ
 մը կը զգամ, արուեստի զօրեղ ներմղում

մը, որը ինքզինքը դրսևերել կ'ուզէ, սո-
վորակներն աւելի բարձր արտայայտու-
թեամբ մը:

Արդէն արուևոտը, կրօնը, եւ փիլի-
սոփայութիւնը Հոգեկան զարգացման ա-
մէնէն բարձր աստիճաններն են, որոնց,
Հայն ալ թիչ թէ շատ Հասած կը թուի
իր պատմական աննպաստ պայմաննե-
րուն մէջ իսկ:

Տակաւին անցեալին տխուր կնիքը
վրանիս, դայիթին անորոշ հողանքով կը
մաշինք, զեղեցիկին, ճշմարիտին եւ բա-
րիին կտաշած. ոչբալէ յոգնած կ'երե-
ւինք, սակայն մեր գրականութիւնը դեռ
միշտ ու բողոք ըլլալէ չի դադրիր: Մեծ
մարդիկ ըսած են «Ճանձանքը, տառա-
պանքը կը լուսն մարդու հոգին եւ ա-
ռիթ կու տան, որ մարդ ինքզինքը ա-
ւելի ճանչնայ»: «Բաղին»-ին միջոցաւ
ճանչցայ քանի մը անուններ, որոնք ի-
րենց հոգիին լուսցումով թեթեւացած փի-
լիսոփայութեան ոլորտը ճախրել կ'ու-
զեն, մարդկային անթիւ Հարցականներով
ծանարեանուած: Ուղեբնին տակաւին
հոգին վրայ, կապոյտ ամպերը գրկել կը
տենչան, միշտ աւելի վերը, աւելի ճըշ-
մարիտը եւ ազնիւը երազելով: Յատկա-
պէս Պրն. Եղ. Պոյաճեանը ճանչնալ սկը-
սայ իր գրուածքներէն, որտեղ իր խառ-
նըւածքը տողերէն դուրս կը յորդի: Ա-
նոր «Հայք» բանաստեղծութիւնը Հա-
րուստ սծով խոստովանութիւն մըն է,
ներկայ դարու սփիւռքահայ գիտակից
մարդու մը կողմէ արուած: Ջրային ուժ-
գին պոթկում մըն է Հոգով ապրուած,
որին կը Հետեւի տեսակ մը ընդհանուր
յոգնած թուութիւն, արցունքոտ ժպիտ

եւ ներում: Պիտի ըսէք՝ մօր աչքով դիտ-
ուած է թերեւ, սակայն ինձ կը թուի
թէ մայր մըն է արտայայտուող յանձին
Պոյաճեանի, որուն քնքուչ սիրտը կ'ա-
րեւնցնէ իր Հարազատ զաւակին ցաւա-
զին պակասութիւնները:

Մնող մըն է, կեանքէն մաշած, որ
անուշիկ զաւակին ժառանգական եւ ստա-
ցական բոլոր տաւել յատկութիւնները
մասն սիրոյ անտեսած, թիչիկ մը դառն
կոպտութեամբ, միայն թերի կողմերը կը
զիտէ, նպատակ ունենալով նախ ծնողի
կենդանական կոյր սիրոյն զոհ չընել զա-
ւակը, եւ ապա Հասցնել անոր՝ Հոգեկան
բարձր, կատարեալ արժանիքներով սմ-
արուած քաղաքակիրթ մարդու պատուան-
նին: Այդ պատճառով է, որ անհամբեր
քովը կը կանչէ զաւակը, եւ անոր երե-
սին կը դարնէ բոլոր թերի եւ գէշ կող-
մերը, թուելով զանոնք մէկ առ մէկ:
Ետքը այդ արդար զայրոյթէն կրկնակի
թափ առած ապակաների տարափի տակ
ցիւր կը նհուէ անոր, երեսն ի վար զո-
յրնյութիւնն պոռալով: Բայց թիչ մը
վերջ, երբ կը Հանգարտի մայրական Հո-
գու անկեղծ փոթորիկը, զաւակի աչքն
Հետու, ուժգին լաց մը ուտերը կը թոթ-
ուէ և սիրտը նորէն կը տանջուի զաւակին
բարի կողմերը յիշելով, եւ աստիճանա-
բար զարգացող, սիրոյ քնքոյշ մեղեդին
չունդալից Համանուազ մը դառնալով,
վեր կը ցատկեցնէ անոր, վաղեցնելով
դէպի տակաւին ցեխոտ երծումը զաւակը,
եւ ներումի, անուշ յուզումի Համարյով
կը սրբէ անոր գէժքը, - իր Հարազատ
զաւակին գէժքը - իր վարդին եւ իր փո-
չին...

«Տգիտութիւն, վա՞խ, արտասու՞մ, եւ տակաւին թիւր թերութիւն»,
Անթիւ մամրու՞մ, ու գորշութիւն, սլնջութիւն,
Հայք այսպէս ինքնիք համար ու համուրիմ հսկայ տապալու՞մ:
Օ՛ր, թող ըլլայ:
Աւերակի ստուե՞ք է ան.
Օ՛ր, թող ըլլայ.
Քրտիմքը իր՝ քարտապետ է վերջնակամ, արարչակամ:
Քա՞ր է երկիրն ու ծի՞ւն ճերմակ,
Սա՞վ, ստամբի՞ւն կեանքին վրայ ծակ ծակ վերմա՞ղ.
Օ՛ր, թող ըլլայ...» եւն.:

Հարկաւ պիտի ըլլայ: Քանզի անոր մինչ այս գոյատեւելէն կը զգանք այդ: Ան կ'ըլլայ երբ ընդունակ է իր այդ բոլոր սխալները ուղղելու: Պոյանեանին զգացածը չափազանց անկեղծ է եւ կը խօսի ամէն մէկ դիտակից եւ սրտցաւ հայու սրտին: Զաւակիրք եւ կամ ալ ազգիդ միշտ գովքը հիւսելով, թերութիւնները չես կրնար ծածկել, հողիդ ծաղիքը պատռելով օր մը դուրս կը նետուին անոնք:

Արդէն զգալ, գիտակցել եւ շարտաշատուելը ընթացք մըն է կեղծատր եւ անարդար, մեղք մը, որ զաւակիրք ճակտին կը գրուի օր մը: Պիտի ըսուի սերտեքը արիւնեւու զնով իսկ, այսպիսով փայփայուած զաւակիրք ընդունակ դարձրնելու քննադատութիւն լսելու եւ անոր ներշնչելու հոգեկան քաջութիւնը դիտակցական հասունութեամբ ըմբռնելու իր թերիները եւ պէտք է խոստովանել, որ Նդ. Պոյանեան սիրտերը կոտրելու եւ

արիւնեւու զնով ըսած է իր ճշմարիտ հայու հոգին տանջող եւ սիրտ մաշող բոլոր ցաւերը, եւ թեթեւցած:

Այդպիսով իր գրագէտ մտաւորականի լուրջ պատասխանատուութիւնը զգացող, խորը զգացումներով օժտուած, է-մաստասէր ոյժ մը կ'ըլլայ ան, որին պէտք է հասկանալ եւ ոչ թէ բառերը առերեսօյթ եւ արագութեամբ մը գիտելէ վերջը մարդուկի մը պէս սրտնեղել, սրդողիլ եւ լռել:

Պոյանեանին «Հայը» քերթուածը սա ամէնուս ծանօթ քրոնիք «վայն է» որը կը վերաբերէ ըստ իր եւ ոչ թէ միայն զերզայուն շիղերով, ճշմարիտ պատասխանատուութեան մտատանջ ցաւէն դուրս պատերը զարնող աշխիւ Պոյանեանին:

ԱՐԹՈՒՆԵՆՑ

1963 թ. Թեհրան

Կրկնա՛կ ուրախութեամբ կը հրատարակենք այս ճամփայի, առնելով Թեհրան հրատարակչու զգացումը: Ես անոր համար, որ պաշտօնական ֆննդատէ մը առաջ՝ եայ ժողովուրդի սրտէ՛ն կու գայ գնահատանքը Եդ. Պոյանեանի լայն շունչով բռնուած ֆերթաւածներու այս շարքին: Ազգա անոր համար, որ սփիւռքի տարածքին լուրջ ու ծանրախոն գրականութեան ընթերցողներու հետզհետէ պակասը թիւին զէ՛մ՝ լեռնակուտակ հուսարիք մը կը բերէ հայ մեր մը այս խանգարաններուն, վկայութիւն մը թէ՛ անապատի աւազին վրայ մեքողեան արարեմը գրող հայու ոգին տէ՛ր կը մնայ տակաւին հոգեկան եւ իմացական իր արժէքներուն:

ԵՄՐ.

ԶՐՈՅՑ ՆԿԱՐԻՉ Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆԻ ՀԵՏ

Փարիզէն Պէյրուսի ժամանեց հրի-տատարը Նկարիչ՝ Յ. Թորոսեան, ցու-ցանանդէս մը սարքելու համար: Հան-դիպումի մը ընթացքին շահեկան զրոյց մը ունեցանք հրիտատարը արուեստագէ-տին հետ:

Լիբանանէն մեկնած էք, կարծեմ:

Այո՛, եւ 1953-55 աշակերտած եմ տեղւոյս Աֆատսի տէր Պա՛զախիմ: Նա-խակրթարանին մէջ (Աբգարեան վարժա-րան) կազմակերպուած ցուցանանդէսի մը ընթացքին ուշադրութիւն գրաւեցին մեր պատմական դէմքերուն նուիրած մե-լանով եւ անխամատիտով գծած նկար-ներս: Ուղեցին կրթաթոշակ յատկացնել ինծի, սակայն ծնողքս մերժեց, չուզելով նկարչութեան նուիրուիլ: Յետոյ՝ հրա-պարակային ցուցանանդէսի մըն ալ մաս-նակցելով քաջալերանքի արժանացայ, ստացայ կրթաթոշակ, գացի Փարիզ, ու-րոշելով նկարչութեան հետեւիլ, մտայ Աքատեմի տէր Պա՛զա, նաեւ բրի էրիւտ-ներ Լուվրի եւ օտար աքատեմիներու մէջ:

Ցուցադրեցի՞ք ձեր Ոկարները Փա-րիզի մէջ:

Երկու անգամ, 1960-ին եւ 1963-ին Իլիւպ տէր Գաթր վանի սրահին մէջ: Երկուքն ալ ուշադրութիւն գրաւեցին եւ քաջալերական եղան ինծի համար:

Դպրոցի մը նախապատուութիւն կու տա՞ք, սիրած վարպետներ ԹԻՆԻ՞ք:

Նկարչութեան պատմութիւնը ամ-բողջութեամբ կ'ընդունիմ որպէս վար-պետ, ու բոլոր խնկապէս մեծ վարպետ-

ներու քով սիրելի բան մը կը գտնեմ: Դալով զգարոցքի մասին՝ Փարիզի մէջ օտարականներու համար դժուար է շար-ժումի մը հետեւիլ: Տեղացիները, իրենք, ականդութեան մը մէջ են արդէն: Մե-ղի, հայերու համար, լաւ պիտի բը-լար, օրինակ՝ մեր մանրանկարչութիւնը դարձնել ներշնչարան, ընդունել զայն որպէս հիմք եւ բարձրացնել՝ արուեստի բարձրագոյն փիլեոսոփի:

Ձեր արուեստին մէջ բան մը կա՞յ ազգային, ի՞նչ է եղած ցարդ Ձեր տագ-նապը:

Նիւթերու մէջ ազգայինը չկայ թե-րեւ, բայց զղալու եղանակիս մէջ՝ հա-ւանարար այո՛ (օրինակ՝ թախտատութիւ-նը եթէ ընդունիք ազգային յատկանիշ): Յարկ բնութիւնը եղած է ներշնչման ազ-բիւրս, խորհրդածութիւնս անոր երե-ւոյթներուն առջեւ եղած է: Հայ բանա-տեղծութիւնը շատ կարգացած եմ եւ սի-րած, մանաւանդ՝ Մեծարեցը: Օրինակ՝ կը մտածէի ատեն մը անոր շնորհք քեր-թըւածը նկարի վերածել, թերեւ ալ ի-րականացնեմ օր մը:

Նկարելով ի՞նչ կը հետապնդէք:

Կեանքը միշտ յարափոփոխ է եւ ու-րեմն տրուած հարցը, ըստ վիճակի, յա-րափոփոխ ինքն ալ, որովհետեւ միշտ կը փնտռենք: Անկաժէ նկարի մը չեմ, այն իմաստով որ զաղափարականի մը, վար-պատեմութեան մը թարգմանիչը ըլլալ չեմ փորձուիր երբեք: Այլ կը ձգտեմ մարդկային, համամարդկային բարձր

ապրումներու արասյայտիչը հանդիսա-
նալ, Օրինակ՝ ներկայիս վիտամսը պատ-
ուի է նկարչութեան մէջ, որուն կար-
գախօսն է կարծէք, ի՞նչ նպաստ պիտի
բերէ արուեստի հոլովոյթին՝ չեմ գի-
տեր: Անձնապէս ես կ'աշխատիմ տալ
վրձինով այն ինչ որ բանաստեղծ մը ջի-
զերուն վրայ պիտի գզար ու տար նուրբ
ու դունազեղ բառերով:

Վերացական (ափսորէ) արուեստի
մասին ի՞նչ կը մտածէք:

Նոր հորիզոններ կրնայ բանալ, սա-
կայն պէտք է ընդունիլ վերապահու-
թեամբ: Ձեռք կրնար ուրանալ արուես-
տի պատմութեան հոլովոյթը: Սակայն
իրական վերացական արուեստի գործեր
կու տան միայն այն արուեստագէտները,
որոնց արուեստը հասած է, աստիճանա-
բար, իրենց լրովին:

Նիւթապաշտ արուեստագէտ մը կըր-
նա՞յ վերացականութեամբ հասնիլ:

Վերացականութեան (արտրաֆսիսմ)
եւ վերացականին (ափսորէ) միջև տար-
բերութիւն մը կայ: Առաջինը նիւթէն
կ'առնէ տակաւին իր ծնունդը: Եւ այդ
ուղղութեամբ՝ նիւթապաշտ արուեստա-
գէտ մը կրնայ հասնիլ վերացականու-
թեան, ինչպէս օրինակ՝ Սովետական
Միութեան մէջ ապրող կարգ մը արուես-
տագէտներ: Վերացականին պատասխա-
նատուն մեր կեանքն է, արդի գիտու-
թեան նուաճած սահմաններն են:

Հայրենիքի նկարչութեամբ մասին ը-
սելիք խօսք ունի՞ք:

Հայ ըլլալով՝ մեծապէս կը հետա-
քըքբուիք, Փարիզի նկարիչ Հայ ար-
դաքս, մեր Հայրենիքի արուեստով: Եւ
երբ կը գիտենք Փարիզի մէջ իրարու հան-
գիպող արուեստի համաշխարհային մեծ
իրագործումները՝ հողեւին կը փափաքինք
որ Հայաստանի նկարչութիւնն ալ հասնի
նախնական գիւրբի: Եւ կը թուի թէ Հայ
նկարիչները կը գտնուին այդ ճամբուն
վրայ: Փարիզի Աբասեմի օէ Գո՛զառի
փրֆէսէօրներէն Պրն. Շափլէն Միտի,
վերջերս չընթացաւ մը կատարեց Սո-

վետական Միութեան մէջ, այցելեց բո-
լոր երկիրները եւ իր խանդավառ ուշա-
դրութեան արժանացան Հայաստանի նը-
կարիչներուն գոյները մասնաւորաբար,
որոնք լաւագոյնը գտած էր ամբողջ Սո-
վետական Միութեան մէջ:

Ի՞նչ տեղեկութիւն կրնաք տալ Փա-
րիզի նրիտասարդ հայ նկարիչներու մա-
սին:

Հոյլ մը Հայ տղաք կան հոն, որոնք
մեծ գրկանքներով եւ նոյնքան մեծ հա-
ւատքով յառաջ կը տանին նկարչական
իրենց աշխատանքները: Կ'արժէ ամէն
գնով օժանդակել անոնց, որովհետեւ
կրնան զիբքի հասնիլ եւ արժանաւորա-
պէս ներկայացնել Հայ տաղանդը միջազ-
գային գեանի վրայ:

Փարիզի մէջ կա՞յ, կամ կա՞ն նկար-
չիւնք, որ իրենց գործը նախնա իտա-
լիական հաստատման, ինչպէս այլ
նիւթերու արուեստագէտներ կը վարձեն
(Փապիօ Քալաքսը, օրինակ):

Անհատական նման շարժում մը չը-
կայ, բայց հաւաքական համախումբ
մեծնարկ մը կազմակերպուեցաւ վերջե-
րս, Մերքլը Վոյնէյի մէջ: Շափլի,
Քոքթոյի նման մեծ անուններ մասնակ-
ցեցան: Անոր հասոյթը յատկացուեցաւ
խաղաղասիրական նպատակներու իրա-
գործման:

Լիբանանը կը ներշնչէ՞ Ձեզ:

Շա՛տ, որովհետեւ հոս եմ ծնած, կը
սիրեմ զայն եւ լիբանանցի կը զգամ ինք-
զինքս: Հայրենիքս տեսած ըլլալով՝ զիս
իրեն կապող գեղեցկագոյն անկիւնը Պե-
տալի դաշտը գտած է հողիս, ուր անցու-
ցած եմ մանկութիւնս: Պիտի ուզէի ապ-
րիլ հոն: Այննարի լեռները միշտ կը մը-
նան երեւակայութեանս մէջ:

Ե՞րբ պիտի տամ ցուցանալէսը իւ
հանի՞ նկար կը յուսաք ցուցադրիլ:

Նոյեմբերի սկիզբը, 30-35 իւղանը-
կար, բացի տեսչներէն (կրտսէր):
Յացողութիւն:

ՀՈՅՍ ՅԵՄԱՐ

ՀՈՅՍ ՅԵՄԱՐ

Մ. ԻՇԽԱՆ

ՈՍԿԻ ԱՇՈՒՆԸ

(ԲԱՆԱՍԵՂԾՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱԻԱՔԱՏՈՅ)

ՄՈՑ 300 ԷԶ

ԳԻՆ՝ Ե Լ. Ո.

ՏԱՐԵՎԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻՔԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՂԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ--

DIKRAN KOUYOUMDJIAN
F. B. 587, Beyrouth -- Liban